

निवेदन

આ વિષય શું છે ? શામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે ? કેમ ઉત્પન્ન થયું છે ? કોણે ઉત્પન્ન કર્યું છે ? વિવિધ પદાર્થોમાં વિવિધતા શાથી ? કેવી કેવી શક્તિઓ પ્રચલ્નભાવે અને પ્રગટભાવે પદાર્થોમાં ગૂંઠેલી છે ? પ્રાણીઓના મગ્ગ-દુષ્કર્મનું સર્જક તત્ત્વ શું છે ? વાસ્તવિક મુખ-દુષ્કર્મ કોને કહેવાય ? વિષયનું ઉપાદાન તત્ત્વ શું છે ? વિષયમાં મૌલિક તત્ત્વો શું છે ? મગ્ગ અને દુષ્કર્મ શામાં છે ? પ્રાણીમાત્ર મગ્ગનો જ અભિવ્યક્તિ દેખી શકાય માટે પ્રચલ્ન કરતો દેખા જતા દુષ્કર્મ કેમ ? કોણ નથી ? કોણ દુષ્કર્મ ? આવી અનેક પ્રશ્નોની વિચારધારા દ્વેષ-મત્ત ના મનના અવનિર્ગમ વર્તી જ રહે એમાં આશ્ચર્ય નથી

અનન્ય તત્ત્વગિતને એક નિશ્ચિત અનુમાર ઉપયોગના આગતોના
પ્રતિષ્ઠા પ્રતિષ્ઠા કર્યા છે જતા તે અર્થ જુલામામાથી માન્ય
અનન્ય તત્ત્વ નિશ્ચિત નથી પ્રતિષ્ઠા કરીને અન્યગોષ્ઠ
જુલિને તત્ત્વને એક નિશ્ચિત અનુમાર ઉપયોગના આગતોના
પ્રતિષ્ઠા પ્રતિષ્ઠા કર્યા છે જતા તે અર્થ જુલામામાથી માન્ય

અધિક રૂસ લાગ્યા ત્યાગ્યાને વિષયને લગતુ અન્ય સાદિત્ય નેતવામા
 ચિત્ત લાગ્યુ નથી તે વિષયને સમજી શક્યા નેટતુ દર કન્વાને
 વદવાગથી પ્રગટ થતા "કલ્યાણુ" માસિકમા "જૈનદર્શનનુ પદાર્થ
 વિજ્ઞાન" નામે એ- લેખમાળા આવરથી આ- વર્ષ પાંચેવા ના કરી
 માસિકનુ કામ તો પૂર્ણગિત જ દોય એટલે આ- વરસમા માત્ર એળા
 લેખા (લખવા ધાનલ લખાણથી માત્ર ચરણ) જ પ્રગટ થઈ
 નહયા આ રીતે તો મધ્યમ લેખમાળા દરવાણુમા પ્રકાશિત થતા
 દરમીયાન આ- પાંચ વરસ નીકળી ગય વળી જ નાણુ માને એક
 જ વેળા પ્રગટ થતો દોષ નિરુદ્ધાનુ વાચના ધ્યાનપૂર્વ વાચનમા પણ
 ખચના પડે જેથી ઘણા જિનામુએએ પાળા લેખમાળા પુ નક
 પેલ પ્રગટ કરવાની મને પ્રેરણા મળી આગામી વચનનુ ન મહીત
 મળિત મદા ને તથા પ મની ના આ પન્નેતાદયવિષયનુ નિ કલ્યાણ
 ને વાગવતોની પણ તેજ સંવાદ મળી એટલે તે લેખમાળામા
 પ્રગટ થયા નહયા વધારા પડે પ્રગટુપાદ રચના કરી "જૈનદર્શન
 ને વિજ્ઞાન" નામે આ- ૧૨ પ્રકાશિત થઈ ૩-

માટેએ આ પુસ્તકની પ્રેસ કોપી તૈયાર મને પ્રાકટ્યન (પ્રસ્તાવના)
પણ જલદી લખીને તૈયાર કરી આપ્યું આ રીતે પુસ્તક જલદી તૈયાર
કરી શકવામા મને સદાનુભૂત યનાર ઉપરોક્ત મદાસયોનો હું દાર્દિક
આભાર માનું છું

આ પુસ્તકમા ત્રી ગિનાગમથી કેઈ પણ વિપરીત લખાયુ હોય
અગર પ્રેસ દોષ યા પ્રુક સંશોધનમાં દષ્ટિદોષથી કેઈ અશુદ્ધિ રહી
જતા પામી હોય તે માટે નિવિધે ત્રિવિધે ગિચ્છામિ દુક્કડ માગુ છું
આ વિષયના નિગ્ઞાત પડિતો મારી થયેલ ભૂલ અગે મારું લલ
ખેચવા અવગ્ય કૃપા કરે

જ્ઞાન પંચમી
વિ ન ૨૦૨૪
વીર સ ૨૮૬૮

ત્રિ
માસ્તર ખુશચંદ કેશવલાલ
મિરોહી (ગજપથાન)

પ્રાકૃતચિત્ર

[illegible]

માહેષે આ પુસ્તકની પ્રેસ કોપી લેઈ મને પ્રાકટચન (પ્રસ્તાવના)
પણ જલદી લખીને તૈયાર કરી આપ્યું આ ગીતે પુસ્તક જલદી તૈયાર
કરી શકવામા મને સદાનુભૂત થનાર ઉપરોક્ત મદાસચોતો હું હાર્દિક
આભાર માનુ છું

આ પુસ્તકમા શ્રી જિનાગમથી કેઈ પણ વિપરીત લખાયુ હોય
અગર પ્રેસ દોષ યા મુક સંશોધનમા દષ્ટિદોષથી કેઈ અશુદ્ધિ ગ્હી
જવા પામી હોય તે માટે ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડ માગુ છું
આ વિષયના નિષ્ણાત પરિતો મારી થયેલ ભૂલ અગે મારુ લલિ
ખેચવા અવન્ય કૃપા કરે

જાન પચમી }
વિ મ ૨૦૨૪ }
વીર સ ૨૦૨૪ }

જિ
માસ્તર બુખચંદ્ર કેશવલાલ
સિરૌદી (ગજમ્થાન)

પ્રાકૃત્યન

[illegible]

એટલે કથન કરી શકવા યોગ્ય અને અનભિલાષ્ય એટલે કથન નહીં કરી શકવા યોગ્ય

“આ જૈનદર્શનનું પદાર્થ વિજ્ઞાન” નામનું પુસ્તક બહાર પડે છે. એ પુસ્તકની મૂળ કોપી મને મળી હતી અને તત્ત્વપ્રેમી તથા મુક્ત માર્ગર શ્રી ખુબચંદલાઈએ એનું પ્રાકૃકથન લખવા મને પ્રેર્યો તે કે આવા તત્ત્વના ચર્ચામય ગ્રંથનું પ્રાકૃકથન લખવામા ઘણો જ સમય લેઈએ, પરંતુ છાપવાનું કામ ત્યારે ચાલુ હોવાથી મેં સિંહાવલોકન વૃત્તિથી આ પ્રાકૃકથન આલેખ્યું છે. મ્હારે પહેલાં જાણાથી દેવું લેઈએ કે અધ્યાત્મપ્રેમી શ્રી ખુબચંદલાઈના લેખો ઘણા વખતથી હું અનેક પત્રોમા વાંચી રહ્યો હતો તેમના લેખો એટલે તત્ત્વજ્ઞાનનાં સરોવરો ! તેમના લેખો એટલે વાક્યે વાક્યે ગમ્મદે શમ્મદે જિનદર્શનની અડગ શ્રદ્ધાનું, ઉડગ જ્ઞાનાબ્યાસનું દર્શન આજ મધીમાં તેઓએ મૂર્તિપૂજને શાસ્ત્રોક્ત સાખિત કરતો એક અવયોક્તીય ગ્રંથ બહાર પાડ્યો છે તેમજ કર્મના વિષયને લગતુ પણ “જૈન દર્શનનો કર્મવાદ” નામનું એક અપૂર્વ પુસ્તક તેઓશ્રીએ લખી પ્રકાશીત કર્યું છે અને વર્તમાન આધુનિકજ્ઞાનની સામે લાક્ષણતી ધરતુ “શ્રી જૈન-દર્શનના આધુનિકજ્ઞાનની મરત્તા” નામનું પુસ્તક પણ હમાણું જ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે આ પદાર્થવિજ્ઞાનનું અતીવોપયોગી પુસ્તક પણ તેઓ નિઃસ્વાર્થ ભાવથી, જનોપકાર છુદ્ધિથી પ્રગટ કરી ગયા છે. આજે જૈન સમાજમાં વિદ્વાનો અને તત્ત્વજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુઓ આવા પુસ્તકોની ખૂબ જ મરત્તા અને ઉપયોગીતા સમજે છે અને આ પુસ્તકોને ખૂબ જ ચિંતન-મનન અને નિદિધ્યામન પૂર્વક વાંચે છે આવાં પુસ્તકો વખતના અધ્યાપકો જૈન સમાજમાં વિરલ છે તેથી જ રીતે સંપૂર્વક સમજવાવાળા અને વાચવાવાળાઓ પણ ઘણી જ અગ્ય સંખ્યામાં છે હતા વિદ્વદ્ભોજ વિષયને પણ બાળભોગ્ય શૈલિમાં લખી શકવાની આ લેખકની કળા, જિજ્ઞાસુઓને અવગમ્ય મતોપદાયક થશે.

આ પ્રગટ થતા ગ્રંથમાં બુદ્ધા બુદ્ધા વિષયો પઃ તેર પ્રકરણો
 જે અને પ્રત્યેક પ્રકરણોમાં જૈન સિદ્ધાંતના પ્રતિપાદનમાં જૈનસિદ્ધાંતનું
 સ્થાન બાજુ ઠાવવા કાળજીપૂર્વક કાર્યેયું છે લેખકના લખાણથી એટલું
 તેમજ સ્પષ્ટ સમજાય છે કે લેખકે એ જૈન સિદ્ધાંતની અગત્ય શ્રદ્ધા
 ખતાવે છે અને તે પ્રકરણોમાં આધુનિક યુગના અપસિત શ્રદ્ધાળુઓને
 દર બતાવવા ખન ખન પ્રયાસ કર્યો છે.

‘ દ્રવ્ય મિશ્રણ ’ નામે પાંચા પ્રકરણમાં બિનકથિત દ્રવ્યોને
 વિનાશી ગણ્યા છે. તેમજ સિદ્ધાંતિક પ્રમાણો, ભૂતિગમ્ય નહીં,
 અનુમાનો અને દરિપત દબ્ધિઓની અવશ્ય દ્રવ્યોને ય પણ માનમાં જ
 પડે એ માટે દર પ્રયત્ન આપ્યો છે.

‘ જાણ અને ખર્ચ ’ નામે બીજા પ્રકરણમાં શરૂ અને અંત
 ખર્ચોની બની વિચારણા કરાવી છે. અને આત્મા શરૂ ખર્ચોની
 ક્યારે દરેકાય કાથી એ વિષય માટે જ રસીક અને લોકપ્રિય
 આંશમાં છે.

“શબ્દ-અધિકાર અને છાયા” નામે પાંચમું પ્રકરણ પણ પુદ્ગલોની વિશેષ માહિતી દર્શાવવા સાથે જિનેશ્વર પરમાત્માના જ્ઞાનની વિશિષ્ટતા બતાવે છે આજે જે અશોની વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા સાબિતીઓ થઈ રહી છે, તે જ્ઞાન હજારો વર્ષ પહેલાંનું જૈનાગમોમાં સમાગ્યેલું છે એવું સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

“આત્મ ઉદ્ધોત-પ્રભા” આ છઠ્ઠું પ્રકરણ પણ પુદ્ગલોના લિન્નલિન્ન પ્રતિકોને જ દર્શાવે છે.

“મુદ્ધમ પૌદ્ગલિક જ્ઞાન” આઓનું વિશ્વમાં અસ્તિત્વ” આ પ્રકરણમાં વિવિધતા ચરમ નયનથી નહીં દેખી શકાતા એવા પુદ્ગલોના સંઘાતોનું વર્ણન કરાયું છે આવા પુદ્ગલોને અતીન્દ્રિય જ્ઞાતીયો જ દેખે છે, કંઈ છે આ વિષયને તર્કથી ઘણો જ મજબૂત અને સમજવા જેવો મનોરંજક બનાવ્યો છે.

“ગ્ણ પ્રાપ્તિની સમજમાં ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકોની ભ્રમણા” નામે આઠમું પ્રકરણ આજના યુગવર્તીઓને ખૂબ જ માર્ગદર્શન કરાવે છે આજે આનું નામિતકનાના નગાગ ગગડે છે વિષમ કાળની વિષમતા તથા પ્રસંગી રહી છે માત્ર તરલ અને ક્ષણિક સુખોને પ્રધાનમથાન આપીને જે ભ્રમવત્તમાં જંગમ મૂકાયું છે-કસાયું છે, તેનો નિવ્તાર કરવા આ પ્રકરણ ધ્યાનથી વાંચવા વિચારવા જેવું અમોક્ષ છે.

“કાર્યોનિપત્તિમાં પાંચ અમવાય કાગ્ગો” નામે નવમું પ્રકરણ તે જૈનનિ દાતના પાવાના જ્ઞાનને સમજાવે છે કોઈપણ કાર્ય થાય છે, તેનું પાંચ આ પાંચકાઓ જ નિમિત્તમૂળ છે. એમાં એકપણ કાગ્ગોને અજ્ઞાન નથી તો કાર્યોનિપત્તિ થતી નથી. આ વિષયને યોગ સમજાવવા જે અગત્ય દર્શાવે છે દર્શાવે જ અહીં ઉમરવો છે.

“પ્રાગ્જ્ઞ અને પુદ્ગલ” નામે દસમું પ્રકરણ ખૂબ જ

અનનીય છે. આને ધ્યાન લેવું આની અર્થાં કરના હોય છે અને એકના જ દશગ્રંથમાં પડી જાય છે તેવાઓએ આ પ્રકરણ વાચવાથી ઉભયની આયમ્યકતાનો અચાલ તેમને સદજ સમન્વર્ધ જાય છે

“ભાવ અને અવ્યતર પુરુષાર્થ” આ અગિઆંશુ પ્રકરણ અનાંય છે કે બાલ જે પુરુષાર્થ થાય છે એ તે એક અર્થીનાના કાકા માનવાનું છે અવ્યતર પુરુષાર્થ જ કળાયા અને છે, એવ નિર્ણય થાય છે

“આધ્યાત્મિક દિક્ષાગ્રંથ” નામે બાલનું પ્રકરણ, આત્માને અદવાની નાપાનગોળાની સમજ પાડે ન આ જુગુઆનોનો આનોદ દાતા આત્મા દેવી નાદ પગિજીતિ પામે છે ન વિગેરે સ્પષ્ટ સમજવારુ છે

‘ભાવ પન્થ’ નામે તેમજ પ્રકરણ તે આત્માના અવસ્થા સ્વરૂપ અને ‘વર્ણના’ કળાવન વધાય છે

આ સર્વ પ્રકરણ બાલ જ ઉચ્ચતારી લખાવેલા છે જે પામતા વાચક મદદના એવી મદદના મળત સમજી રહે.

અધ્યાપક ખુશવદભાઈ હાલ શિરોહીમાં વિદ્યાર્થીઓને ચોદ વર્ષથી ધાર્મિક જ્ઞાનની રસલહાણુ કરી રહ્યા છે. તેઓ આવા અનેકધા અથો પ્રગટ કરીને સમાજને શ્રદ્ધાના દોરમાં દ્રઢીભૂત બનાવે એવી શુભેચ્છા.

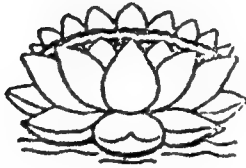
જૈન ઉપાશ્રય

ખીડવાડા (રાજસ્થાન)

એમનુ વર્ષ

વિ. સં. ૨૦૨૮

સિં
કવિકુલકિરીટ સ્વર્ગસ્થ પં પૂં આચાર્ય
દેવગ્રી વિજય લગ્નિવસૂરીશ્વરજી પદ્માલકાર
આં વિજયભુવનતિલકમૂરિ.

અનંત જ્ઞાપ્તિના પ્રખર વિદ્વાન દિગ્ગજોદ્ધારક જ્ઞાનાચાર્ય
શ્રીમદ્ વિજયસદ્મજામૂરીચરણ મહારાજ

સમર્પણ

જેમનામાં પ્રગટ પાલિયો પ્રકાશ, મુલ્સદીની કનેદ તેમજ
માનવીની ગુણવર્ત્ત, જેવા દક્ષિણ દેશીપદ દક્ષિણ
દિગ્દાન પ્રાચીન વિદ્યાન-પદ્ધતિનવેતા, 'માનવૃત્તિ'
માસનપ્રગટ - વૈતાચાર્યવે
શ્રીમદ્ ૧૮૮૮ 'શ્રીશ્રીમી

વિજયલક્ષ્મણસુરીપ્રગટ મહારાજના

દાનપ્રગટ

વેનદર્શનનું પદાર્થ વિજ્ઞાન

નામે મા પ્રગટ

માસ

૧૮૮૮ 'શ્રી

૧૮૮૮ 'શ્રી

વિજ્ઞાન

૧૮૮૮ 'શ્રી ૧૮૮૮ 'શ્રી

દક્ષિણ દેશોદ્ધારક મહાન શાસન પ્રભાવક
જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી
મહારાજનું ટુંક જીવનદર્શન

જૈન જૈનેતર સમાજમાં લાગ્યે જ કોઈ એવું હશે કે જે પ્રખર
વિદ્વાન જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી મહારાજના નામથી
પરિચિત નહિ હોય

પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિત્વ, ગૌરવભૂષી ભગ્ય મુખાકૃતિ અને ચમકતા
નામનો લીધે તેઓ પ્રથમ દર્શને જ સહુનું આકર્ષણ કરે છે અને
મનન નમવા ફરજ પાડે છે.

તેમની વાણીમાં ગંભીર મધુરતા છે, તે સાથે સૌજન્ય તથા
અદ્વૈતતાનો પણ મુદ્દ સંયોગ છે વળી તેમનું હૃદય આત્મ-જનોચિત
મરજતા, ઉદારતા અને પ્રસન્નતાથી પરિપૂર્ણ છે એટલે તેમનો થોડો
અનુવાસ પણ આગમનેના મન પર ભારે અસર કરનારો નીવડે છે

આજે અમે તેમ વર્ષનું વય હોવા છતાં તેઓ એક યુવાન જેવો
ઉત્સાહ ધરાવે છે અને શામનમેવાનાં કાર્યોમાં નિરતર અપ્રમતભાવે
મગ્ન રહે છે

તેમનું વચ્ચત્ર અત્યંત પ્રભાવશાળી છે તે કહોનાને કોમળતામાં
જી મદ છે જ્ઞાનનાને ઉદારતાના રેખી શકે છે અને કુટિલાત્વ
ના નાશ પરિવર્તન પણ સરળતાથી કરી શકે છે ભારત વર્ષનાં

તેમણે ધાર્મિક અભ્યાસ શરૂ કર્યો, તેમાં વૈરાગ્યનો વિશેષ રંગ ચઢતો જ રહ્યો. આખરે વિ. સ. ૧૯૭૦ માં સિકદરાખાદ આગ્રા ખાતે તેમણે ભવતારિણી ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને મુનિ શ્રી લક્ષ્મણવિજયજી બન્યા.

તેમની સ્મરણશક્તિ સતેજ હતી વળી હૃદયમાં વિદ્યાઉપાર્જનનો અનેરો ઉમંગ હતો એટલે શાસ્ત્રાભ્યાસ સારી રીતે થવા લાગ્યો તેઓ ધર્મશાસ્ત્રના ઊંડા અભ્યાસી બન્યા જિનાગમે, વ્યાકરણ, ન્યાય, જ્યોતિષ તથા મત્રશાસ્ત્રમાં પ્રવિણ બન્યા. તે સાથે તેમણે ઉપદેશ આપવાની કળા પણ દસ્તગત કરી તેમાં ખૂબી એ હતી કે વિપ્ર ગમે તેવો કડીન હોય તો પણ તેને સરસ, સુરમ્ય બનાવી દેવો. તેમણે થોડા વર્ષો પહેલાં મુઝર્જ શહેરમાં આત્મા-કર્મ અને ધર્મ પર જે વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતા અને જે ગ્રન્થસ્થ બની આત્મનત્વ વિચારના એ ભાગરૂપે પ્રગટ થયેલા છે, તે આ વસ્તુનું પ્રખળ પ્રમાણ છે.

તેઓશ્રીના પૂ. ગુરુદેવ વિજયજીવિધસૂરીશ્વરજી મદારાજે તેમને સં. ૧૯૬૧ માં ગણીપદ, ૧૯૬૨ માં પંચાસપદ, ૧૯૬૪ માં ચંત્ર વદ પાંચમના દિવસે આચાર્યપદ અર્પણ કર્યું હતું તે વખતે શિદોર (સૌરાષ્ટ્ર) માં ભવ્ય અને મહાન મહોત્સવ ઉજવાયો હતો તે દિવસથી તેઓ 'જૈનાચાર્ય' શ્રી વિજયજીશ્વરમાગૃસૂરીશ્વરજી મદારાજ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા અને આજે તો એ નામ હજારો મેડે ચઢી ચૂમ જ લોકપ્રિય બની ગયું છે તેમણે સૃષ્ટિમંત્રની પાંચે પીઠો ત્રિવિસદિન સિદ્ધ કરેલી છે. સૂરીશ્વરજીનું વ્યક્તિત્વ વિગત છે અનેક મનુષ્યોમાં ભાગ્યે જ જોઈ શકાય તેવું છે તેમનામાં પાંગિયનો પ્રગળ છે મુન્મદીની કુને છે સામુદ્રની ન્યામ છે.

મંદીરો, મંદિરો વગાડીને મગધમુખને મુન્મદ કરી શકે છે, તેમ સૂરીશ્વરજી તેમની અસાધારણ વચનના કળા વડે મોટા મોટા માનવ સ્વરૂપને કાલ્પ કરે છે અને તેમને મત્રમુન્મદ બનાવી શકે છે.

નાદુરુદ્ધા વિચિત્રતા નેત્રુ અને લોકોને ધર્મ પમાડવો એ
 નેમ ધર્મત્રન આચાર્યશ્રીએ પૂરી ચીવટથી પાલન કર્યું છે ગુરુજીવન,
 નેત્રુ, કન્ઠ, માન્વાડ, માળસા, મધ્યમાન, મદાગાદ્ર, દર્ગાટક, અંધિ
 ને તાગિલનાલની બ્રમિ તેમના પગલે પાવન બની છે અને ત્યાના
 ૧૦૦ નામિ બસે સાચા સ્ત્રી પુરુષોએ તેમના દર્શન, સંસ્કાર તથા
 આન બસાગુથી ફેનાથના અનુભવી છે આજ નામીયા તેમના
 આ નીચ દર્શન માલિની પગપાળા પ્રસાર માને વિદ્યાર્થી દર્શક છે
 આજ તેના ઉપદેશથી દર્શકો માળ સાથે સંપર્કિયા પેટી છે જે
 આજ ના આચાર્યશ્રી આંતરમા વર્ષના આર કિયસ હતવાખાનાઓ અમ
 થયતા છે અને આચાર્યશ્રી મનુષ્યાએ જુગાર, ખારી, અસાધન તથા
 અભિજ્ઞા ને માલગને માટે તિત્તજીના આપેલી છે જેથી લગતા છે
 જેમથી દર્શકો માલગેમા નિનમરિના નિમાપ્ત થયા છે આને રાજી
 નિમા, ઉપમાન, ઉપચાર, સામગ્રી, પાસાવા ૧ અને
 આજ ના આચાર્યશ્રી આપોત્તે ૧૦૦૦ પેળાવા ૧૦૦૦
 ૧૦૦૦૦ નામિ તથા આજ ના આચાર્યશ્રી

તેઓશ્રીના પદ્ધતર શતાવધાની પૂ આચાર્ય મહારાજ શ્રી કીર્તિ ચંદ્રસૂરિજી મહારાજ જેઓ પ્રસિદ્ધ વક્તા છે, કવિકુલતિલક અને શતાવધાનીના બિરુદથી અલકૃત છે અને કાવ્યમય પ્રવચન કવ્યાની વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવે છે કાર્યકુશળતા, અપ્રમત્તતા, નત્રતા અદિ વિવિધ ગુણોથી વિભૂષિત છે. તેઓ એક સારા લેખક છે તેમના હાથે લાખોની સંખ્યામાં સાહિત્ય પ્રકાશિત થઈ જિજ્ઞાસુઓના હાથમાં ગયું છે. ગુરુ અને શિષ્યની આ અગ્નેઃ જ્વેડ છે. તેમને આપણા કોટિ વદન હો.

ਮਾਨਯੋਗੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀਰ ਸਿੰਘ ਧੂਮ
ਮਾਨਯੋਗੀ ਮਾਮਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀਰ ਸਿੰਘ ਧੂਮ

આ પુરજકના

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੀ ਨਮੋ:

११५

[illegible]

વિષયાનુક્રમ

પ્રકરણ		પાનું
૧ હુ ...	દ્રવ્યભિમાસા	૧ થી ૧૭
૨ હુ .	શુદ્ધ અને પર્યાય	૧૮ થી ૩૪
૩ હુ ..	ઈશ્વર જગતનો કર્તા નથી	૩૫ થી ૫૦
૪ થુ ...	પુદ્ગલ સ્વરૂપ વિચાર	૫૧ થી ૮૨
૫ મુ ...	શબ્દ-અધકાર-જાણ	૮૩ થી ૧૨૭
૬ ડુ ..	આત્મ-ઉદ્યોત-પ્રભા	૧૨૮ થી ૧૫૩
૭ મુ ...	મુદ્દમ પૌદ્ગલિક જગ્યાઓનું વિશ્વમા અગ્નિસ્તવ	૧૫૪ થી ૧૯૧
૮ મું ...	મુખ પ્રાપ્તિની સમજમાં ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકોની ભ્રમણા	૧૯૨ થી ૨૦૧
૯ મુ .	કાર્યોત્પત્તિમા પાત્ર સમવાય કાળેના	૨૦૨ થી ૨૧૦
૧૦ મુ ..	પ્રારબ્ધ અને પરપાર્થ	૨૧૧ થી ૨૨૫
૧૧ મુ .	પાત્ર અને અન્યતર પુરુષાર્થ	૨૨૬ થી ૨૩૩
૧૨ મુ ...	આત્માભિદ વિજ્ઞાનક્રમ	૨૩૮ થી ૨૪૨
૧૩ મુ ..	ભાવ પત્ર	૨૪૩ થી ૨૭૨

જૈનદર્શનનું પદાર્થ વિજ્ઞાન

—૪૪—

મકરણ ૧ ભુ.

દ્રવ્યચીમાંસા

આત્માનાં ગુણો કે જે આત્મામાં નથી પણ આત્મા
ને જાણે છે આત્માના અવસ્થાનાં ગુણો કે જે આત્મામાં નથી પણ
આત્માને જાણે છે આત્માનાં વિશેષ ગુણો કે જે આત્મામાં નથી પણ
આત્માને જાણે છે આત્માનાં ગુણો કે જે આત્મામાં નથી પણ
આત્માને જાણે છે આત્માનાં ગુણો કે જે આત્મામાં નથી પણ

જાનવાન આત્મા છું, એવી જાગૃતિ કરી મૂકવી તે જ પરદ્રવ્ય
ને આત્માથી અલગ કરવાનો ઉપાય છે.

આત્માને પરદ્રવ્યથી અલગ કરવાની ઈચ્છાવાળાએ પર
દ્રવ્યને પણ જાણવું જોઈએ જે પરદ્રવ્યને જાણતો નથી, તે
આત્મદ્રવ્યને ગ્રહણ કરી શકતો નથી. ખરાબ પદાર્થોની
હયાતિને લીધે જ સારા પદાર્થોની કિંમત થઈ શકે છે હુ ખ
છે તો સુખની અધિકતા સમજાય છે. હુ ખદારથી પદાર્થો છે,
તો હવે સુખદારથી પદાર્થોની ઈચ્છા કરે છે. પરદ્રવ્યનો
સંયોગ અહિતકારી જ છે. એ જ હુ ખની વાસ્તવિક જડ છે.
એમ સમજતા પછી જ આત્માદ્વારા તે સંયોગનો વિયોગ
કરવાની પ્રવૃત્તિ કરાય છે. ત્યાં સુધી પરદ્રવ્યના સ્વરૂપને
હવ જાણી કે સમજી શક્યો નથી, ત્યાં સુધી આત્મા પોતાના
શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન કરી શકતો નથી.

આત્મા સિવાય અન્ય ક્યાં દ્રવ્યો જગતમાં વિદ્યમાન
છે ? તેમાથી કયું દ્રવ્ય આત્માને અહિતકારી છે ? આત્માને
અહિત દશામાં મૂકનાર તે દ્રવ્ય કેવા સ્વરૂપે (કેવી અવ
સ્થાવંત) ખની રહેલ હોય તો અહિતકારી છે ? તે પ્રકારના
અહિતકારી સ્વરૂપનું નિર્માણ તે દ્રવ્યમાં કેવા સંયોગોને
લક્ષને થાય છે ? આ ખધી સમજ પ્રાપ્ત કરી પરદ્રવ્યથી
વિચ્છેદ થવા અને સ્વદ્રવ્ય તરફ પ્રેમ રાખવા માટે આ જગત
ના તમામ મજામૂત (મૌલિક) દ્રવ્યોનો ખ્યાલ મેળવવો
જરૂરી છે અને તે મજામૂત દ્રવ્યોને ઓળખવા માટે પ્રથમ
તે દ્રવ્યનું લક્ષણ સમજવું જોઈએ.

આ જગતના પદાર્થ-વસ્તુને દૈનિકદર્શનમાં 'દ્રવ્ય' એવું નામ આપેલ છે. તે દ્રવ્યને છત્તનના દ્રવ્યમા વહેંચી તેમાં વિવિધતા અર્થ પદાર્થોનો નમાવેશ કર્યો છે. આ છ દ્રવ્ય વિવિધ પ્રકારના વસ્તુ આ જગતમાં નથી છ દ્રવ્યનુ અર્થ - વસ્તુ અમરજ્યાર્થી જ જગતના અર્થ પદાર્થની અમર જાત આવે છે. આ છ દ્રવ્ય અર્થના વિષયને 'દ્રવ્યાનુસૌખ્ય' ને કહેવાય છે. 'દૈનિક' ભાષામાં જેને 'પદાર્થ વિજ્ઞાન' ને કહેવાય છે. તેને જ દૈનિક પારિવારિક જીવનમાં 'દ્રવ્યાનુસૌખ્ય' કહેવાય છે.

બુદ્ધિશાળી મુમુક્ષુ જીવોએ આ વિષયને ગુરૂગમથી શીખવાનો ખપ કરવો જોઈએ.

દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો વિષય જાણવાની ઈચ્છાવાળા જિન-વચનના આરાધકે કેવા પ્રકારની ચોગ્યતા પોતાનામાં કેળવવી જોઈએ, તે દર્શાવતા આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિજી મહારાજે ‘સન્મતિ પ્રકરણ’ ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—

જો હેડવાય પક્ષસ્થિમિ, હેડઓ આગમે ચ આગમિઓ ।
સો રામય પળવઓ, સિદ્ધત વિરાહઓ અન્નો ॥

અર્થ—જે હેતુવાદના વિષયમાં હેતુથી અને આગમ-વાદના વિષયમાં માત્ર આગમથી પ્રવર્તે છે, તે સ્વસમય-ચિદ્વાતનો પ્રશ્નક-આરાધક છે અને ખીજે સિદ્ધાંતનો વિરાધક છે.

શાસ્ત્રીય વચનોમાં કેટલાક હેતુવાદ અને કેટલાક અહેતુ-વાદ છે જે વચનો પ્રત્યક્ષ, અનુમાન કે તર્કથી સિદ્ધ નહિ હોતા માત્ર આગમ પ્રામાણ્ય અને આપ્ત પુરૂષનાં વચન વિદિતે જ માન્ય કરવાના છે, તેવાં વચનો તે અહેતુવાદ કહેવાય છે જેમકે જીવનું સ્વરૂપ, જીવના અમંજ્યાત પ્રદેશો, પ્રયેક પ્રદેશનું અમુક સ્વરૂપ, કર્મ અને જીવનો અનાદિ અગમ એક જ શરીરમાં અનંત નિર્ગોળ જીવોનું હોવાપણું, જીવના બલ્ય તથા અબલ્યરૂપે વિભાગ, ધર્માસ્તિકાગ આદિનું સ્થિતિ-સ્થિતિ કેટલીક બાબતોનું સ્વરૂપ સિદ્ધ કરવા માટે તેમ જ નેતરું જુદા લગાવીએ તો પણ હવટે તો તે આગમ

ન્યાય ઉપર જ આચલ્યિત હોઈ, તે વિષયો અંગેનું માધ્યમ
ચલન 'ઓનુચા' છે.

તે માધ્યમ ચલનો પ્રયત્ન આ જનમાન નથી.
પ્રાદેશી નિહ મતા હાય તે ચલના 'એનુચા' છે. તે મા
લગ્ય અને મળવ્યના જાતિ વિભાગના 'પ્રાદેશી' અર્થે માની
લીધા થાય. અન્યથા મનાઈ જાયના માપ મેં, તે મા મા
જાયના હોવાન જનમાન અર્થ તે 'એનુચા' છે. એવા હવા
પ્રાદેશી અર્થે જાતના પાદેશના અર્થ મેં, તે મા મા મા મા
અર્થ મા મા 'એનુચા' છે.

જિનવચનનો વિરાધક બને છે. આટલું પ્રસંગોપાત વિચારી હવે શાસકાર ભગવંતોએ કહેલી દ્રવ્યની વ્યાખ્યા સમજાવે.

૧. આ જગતમાં પદાર્થ છે છે ને છે. એટલે હંમેશાં (ત્રિકાળ) હયાતિ-અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તેથી જે 'સત્' છે, જે અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. જે વસ્તુ નિત્ય અને અનિત્ય એક જ સમયે હોય તે સત્ છે

૨. દરેક પદાર્થમાં—દરેક દ્રવ્યમાં—સત્ વસ્તુમાં જે જાતના ધર્મો રહેલા છે, એક તો સ્વાભાવિક ધર્મ અને બીજો વિભાવિક-અણિક-બદલાતો અર્થાત્ ફેરફાર પામતો ધર્મ.

સ્વાભાવિક ધર્મ તે નિત્ય ધર્મ છે. તે વસ્તુની સાથે જ જૂટો નહિં પડે તેવા સમવાય અળધથી રહેલા હોય છે. તેને 'ગુણ' કહે છે અને વિભાવિક-અનિત્ય ધર્મને 'વર્ણ' કહેવામાં આવે છે. ગુણ સિવાય ગુણી વસ્તુ (કે જેમાં ગુણ રહેલા છે તે) નો વિચાર જ થઈ ન શકે. તેથી વસ્તુનું સ્વરૂપ તેના ગુણકાંડ જ જાણી શકાય છે. વસ્તુની સાથે ઓત-પ્રોતકરો રહેલા જે ધર્મો તેનું નામ 'ગુણ' છે તે ગુણ અવિનાશી છે તે વસ્તુની સાથે સર્વકાળ રહે છે અનિવચ્ય-અનિવચ્ય અને અચંબવ એ ત્રણ દોષરહિત હોય તેને જ ગુણ કહેવાય છે. દાખલા તરીકે દાઢક શક્તિ એ અગ્નિનો ગુણ છે. જાન એ આત્માનો ગુણ છે. વર્ણ તે વસ્તુની સાથે સર્વકાળ રહે જ નહિં. વર્ણ એટલે ફેરફાર-બદલાવું તે દાખલા તરીકે મટીભર્યા ઘડે બનાવવામાં આવે તે ઘડે.

માટેની ખયાલ છે. છોકરાણી વ્હાય છે તેના પ્રકાર થઈ વ્હાય
તે પ્રકાર ખયાલ છે આમ ખયાલની અપેક્ષાએ વચન માત્રના
પ્રકારના મળા ને છે.

તમે માનનારો છે કમળના નિત્યધર્મ અને અનિત્યધર્મ
નો ને છે. તેના નિત્યધર્મ એવરો ગુણ અને અનિત્યધર્મ ને
પરતર આવ્યા ગુણ અને પર્યાયની ગુણ તેાય મને 'કમળ
પર્યાય' છે.

પ્રતિરૂપ છે અને વ્યવહાર કાળ, સૂર્યચંદ્રાદિના ભ્રમણથી ઉત્પન્ન થયેલો છે.

વ્યતીત થયેલ અનંત સમયો તથા ભવિષ્યના અનંત સમયોની અવિદ્યમાનતા હોવાથી વિદ્યમાન તો એક વર્તમાન સમય જ છે, માટે કાળદ્રવ્ય વર્તમાન એક સમયરૂપ છે જેથી સંખ્યાથી એક છે, પણ વ્યવહારથી તો સમય, આવૃત્તિ ઇત્યાદિ અનેક ભેદની અપેક્ષાએ અનેક છે ક્ષેત્રથી, નૈશ્વર્યિક કાળ લોકાલોક પ્રમાણુ છે. અને વ્યવહારિક કાળ તે અગ્રી દીપ બે સમુદ્ર પ્રમાણુ છે આ બંને પ્રકારના કાળ અનાદિ કાળથી છે અને અનંત કાળ સુધી રહેવાના છે. કાળ તે વર્ણાદિ રહિત હોવાથી અરૂપી છે

(૬) ચેતના લક્ષણયુક્ત તે જીવાસ્તિકાય છે. ચેતના તે ઉપયોગ સમજવો ઉપયોગ બે પ્રકારનો છે. (૧) જ્ઞાનોપયોગ અને (૨) દર્શનોપયોગ.

જીવ તે અમૂર્ત છે, પણ વ્યવહારની અપેક્ષાએ કર્માધીન કોઈ મૂર્તિમત કહેવાય છે. ઔદ રજ્જુપ્રમાણુ લોકાકાશ ક્ષેત્રમા જ અસ્તિત્વ ધરાવવાવાળા તે જીવો અનંતાનંત સંખ્યા પ્રમાણુ છે અલોકાકાશમાં તો આકાશ મિવાય અન્ય કોઈ દ્રવ્ય નહિ હોવાથી જીવનું અસ્તિત્વ પણ ત્યાં ન હોય લોકાકાશમાં જીવાસ્તિકાય અનાદિ કાળથી છે અને અનંતકાળ સુધી ગેડવાવાળા છે વર્ણાદિ રહિત છે આકાશથી બિન્ન બિન્ન વ્યક્તિએ વિચારીએ તો વિચિત્ર આકારના છે પરંતુ એક જીવ પોતાની અવગતના સમગ્ર લોકાકાશ પ્રમાણુ રેવાવવાના સામર્થ્યવાળા છે

સંજ્ઞાને પામી શકે છે. એટલે પુદ્ગલદ્રવ્ય તે સ્કંધરૂપે અને પરમાણુ રૂપે એમ બન્ને રૂપે હોય છે.

જે દ્રવ્ય સ્કંધરૂપે હોય ત્યાં સ્કંધરૂપે થવાની શક્તિ વાળું હોય 'તે જ દ્રવ્યને' અસ્તિકાય કહેવાય છે. પાત્ર મૂળભૂત દ્રવ્યો અસ્તિકાય છે, અને છકું કાળદ્રવ્ય તે અસ્તિકાય નથી. કેમકે કાળના અવિલાસ્ય અંશરૂપ વર્તમાન સમય વિનષ્ટ થયા પછી જ બીજો સમય આવે છે. એક સમય સાથે અન્ય સમયનું મિલન થતું નથી.

સ્કંધ બે જાતના છે. (૧) જન્ય અને (૨) અનાદિ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાયના સ્કંધ અનાદિ છે. તે ચારમા પ્રથમ ત્રણ દ્રવ્યના સ્કંધ એકેક જ છે અને જીવાસ્તિકાય તો જગતમા અનંતા રોવાથી તેના સ્કંધો પણ અનંત છે. પણ દરેક જીવનો સ્કંધ અને હવે પછી આગળના પ્રકરણમા કહેવાતા તેના ગુણ અને વર્તણૂક વગેરે સ્વતંત્ર છે આ ચારે દ્રવ્યોમા સ્કંધના અવિલાસ્ય અંશરૂપ એક પણ પ્રદેશની ન્યૂનાધિક્ષા, કોઈ કાળે થઈ નથી, થવાની નથી, અને થતી પણ નથી. એટલે તે સ્કંધો તે તે પ્રદેશયુક્ત અને તેટલા તેટલા જ પ્રદેશયુક્ત ગણવાના રાઈ શાસ્ત્ર (અતિકાલિન) છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાયના સ્કંધો જન્ય છે, અને અનંતાનંત છે કારણ કે પુદ્ગલનું લક્ષણ જ પૂર્ણ અને ગતિનું હોઈ તેના સ્કંધોમાં પરમાણુઓની ગણનામાં ન્યૂનાધિક્ષા થતી

જો સે : માર વિવરિત - કે યોગ્યારી એક આ અંક મ મમ
 પ્રમાણ મ મમાની મુખ્યારી આ અંક ને આપ મ મમ
 તેવાય છે - ને ને વિવરિત મ મમારી મ મ મમ
 મામરો ને મ મારી મ મમારો મ મારી ને મ મ
 મ મ મમારો મ મ મારી મ મ મારી મ મ મમારો
 પ્રમાણ મ મમારો મ મમારો મ મ મારી મ મ મમારો

દરેક સમયે દરેક દ્રવ્યમાં તેના ગુણોની હાનિ અને વૃદ્ધિ થાય છે. એટલે અમુક દ્રવ્ય વિવક્ષિત સમયે જેવા પર્યાયવાળું હતું, તેવા જ પર્યાયવાળું રહે તો પણ ગુણોમાં તો હાનિ અને વૃદ્ધિ થાય જ છે. જેમકે પુદ્ગલ દ્રવ્યના અમુક વિવક્ષિત એક પરમાણુમાં જેટલા અંશવાળા વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ, વિવક્ષિત સમયે છે, તેનાથી બીજે સમયે વર્ણમાં યા ગંધમાં યા રસમાં કે સ્પર્શમાં કંઈપણ ફેરફારી થાય જ. વિવક્ષિત સમયે જે વર્ણ અનત અંશવાળો હતો, તે જ વર્ણ અનતમા ભાગ જેટલો ન્યૂન થઈ જાય અથવા તો વર્ણ મૂળથી જ બદલાઈને કાળો હોય તો શ્વેત થાય અને શ્વેત હોય તો પીત થાય. યાવત્ કંઈપણ જુદા વર્ણવાળો થઈ જાય જો જુદા વર્ણવાળો ન થાય તો તે વર્ણના અંશ ઓછાવત્તા થાય. હવે જો વર્ણ મૂળથી ન બદલાયો અને અંશ પણ ઓછાવત્તા ન થાય તો વર્ણની નાફક ગંધ બદલાય. અથવા ગંધ ઓછાવત્તા થાય કદાચ વર્ણ અને ગંધ એ બન્ને કાયમ રહે તો રસ બદલાય અથવા ઓછાવત્તા થાય, અને વર્ણ-ગંધ અને રસ એ ત્રણે ન બદલાય તો અતે સ્પર્શ તો અવશ્ય બદલાય કે ઓછાવત્તા થાય જેથી વિવક્ષિત પરમાણુ વિવક્ષિત સમયથી બીજે સમયે હાનિ-વૃદ્ધિવાળો હોય એ નિશ્ચિત છે હવે જો બીજે સમયે વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ એ કેટલે અગ્રે ઘટે? અને વધે તો કેટલે અગ્રે વધે? તે જાણવા માટે જૈનશાસ્ત્રમાં છ પ્રકારની હાનિ અને છ પ્રકારની વૃદ્ધિ કીધી છે એટલે ધાતુ કે વિવક્ષિત પરમાણુ પ્રથમ સમયે અવેન્દિત સ્થાતિ વર્ણવાળો છે, એ

[illegible]

તેમજ વિણસવું તથા મનના પર્યાયનું જે કાણકાણ ઉપજી
અને વિણસવું તે કમલાવી પર્યાય કહેવાય છે

એ રીતે એક દ્રવ્યની અંદર અનંતા પર્યાયો થવાનો
સંભવ છે. તે તમામ પર્યાયોનું (૧) વ્યંજનપર્યાય અને
(૨) અર્થપર્યાય, એમ બે રીતે વર્ગીકરણ થઈ શકે છે
જે સદશપરિણામપ્રવાહ કોઈપણ એક શબ્દનો વાચ્ય બની
વ્યવહાર્ય થાય છે, અર્થાત્ જે પદાર્થની સાથે દીર્ઘકાળ સુધી
અનુગત રહે છે, યા ત્રણે કાળ રહે છે, તે પર્યાયને
'વ્યંજનપર્યાય' કહેવાય છે.

વ્યંજનપર્યાયોના અનેક અવાતર પર્યાયો પૈકી જે
પર્યાય અંતિમ હોવાથી અવિભાજ્ય હોય, અથવા જે અવિ-
ભાજ્ય નહિ છતાં પણ અવિભાજ્ય જેવો ભાસે તે 'અર્થ-
પર્યાય' કહેવાય છે.

દીર્ઘકાળ પર્યાય વર્તતો પર્યાયનો પ્રવાહ તે 'વ્યંજન
પર્યાય' અને વર્તમાન કાળ પૂરતો જ, યા કાળમાત્ર સ્થાયી
તે 'અર્થપર્યાય' છે.

દૃષ્ટાંત તરીકે જીવદ્રવ્યના મ આરીત્વ, મનુષ્યત્વ, પુરુષત્વ,
જાલનત્વ, આદિ અનેક ભેદોરૂપ પર્યાયની નાનીમોટી અનેક
પરંપરાઓ છે. તેમાં જ્યારે મનુષ્યરૂપે જન્મ લેવાય છે,
ત્યારે જન્મથી માંડી મરણ સુધી તે જીવ 'મનુષ્ય મનુષ્ય'
એવા શબ્દથી વ્યવહારાય છે. તેથી મનુષ્યરૂપ સદશપર્યાય
પ્રવાહ એ જીવનો 'વ્યંજનપર્યાય' છે અને એ મનુષ્યરૂપ
સદશપ્રવાહમાં જાત્ય, યુવાન, વૃદ્ધત્વ આદિ, અગર તેથી

જ્ઞાન ભિન્ન હોવાનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ હોવાથી, શુદ્ધ શુભા પણ અર્થપર્યાય હોવાની માન્યતા યથાર્થ છે. માટે કેવલજ્ઞાન-દર્શન તે વ્યંજનપર્યાયના હિસાબે “આદિ અપર્યાવાસિત” અને અર્થપર્યાયના હિસાબે “આદિ સપર્યાવાસિત” કહેવાય છે. કારણ કે કેવળરૂપ પર્યાય ધ્રુવ રહેવા છતાં પ્રતિક્ષણ જ્ઞાન દર્શનપર્યાય તે ઉત્પત્તિ અને નાશને પામતો જ રહે છે

(૮) સમય-સમયનુ કેવલજ્ઞાન ભિન્ન હોવાનું નિરૂપણ સ્પષ્ટ છે તો પછી મતિ આદિ જ્ઞાનોમાં પણ સમય સમયની ભિન્નતા હોવાનું સ્પષ્ટ છે. એટલે મતિ આદિ જ્ઞાનોની (કેવલજ્ઞાન સિવાય) ક્ષણ માત્ર સ્થાયી જે પર્યાય તે અશુદ્ધ શુભ અર્થપર્યાય કહેવાય છે હવે પુદ્ગલદ્રવ્ય અંગે વિચારતાં.

(૧) પુદ્ગલનો જે અવિભાજ્ય પરમાણુ તે પુદ્ગલનો ‘શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય’ છે

(૨) ક્ષણિક વગેરેથી બનેલો પુદ્ગલસ્કંધ તે પુદ્ગલનો ‘અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન’ પર્યાય છે.

(૩) એક પરમાણુ દ્રવ્યમાં વર્તતો ક્ષણમાત્ર સ્થાયી પર્યાય તે પુદ્ગલનો ‘શુદ્ધ દ્રવ્ય અર્થ’ પર્યાય છે.

(૪) ક્ષણિકાદિ સ્કંધમાં વર્તતો ક્ષણમાત્ર સ્થાયી પર્યાય તે પુદ્ગલનો ‘અશુદ્ધ દ્રવ્ય અર્થ પર્યાય’ છે.

(૫) પરમાણુ દ્રવ્યમાં એક વર્ણ-ગદ્ય-રસ અને અવિરૂદ્ધ બે સ્પર્શ એટ છે, તે પુદ્ગલનો ‘શુદ્ધ શુભ વ્યંજન’ પર્યાય છે.

הנה נאמר כי יתן לנו ה' אלהינו
 ונאמר כי יתן לנו ה' אלהינו
 ונאמר כי יתן לנו ה' אלהינו

והנה נאמר כי יתן לנו ה' אלהינו
 ונאמר כי יתן לנו ה' אלהינו
 ונאמר כי יתן לנו ה' אלהינו

והנה נאמר כי יתן לנו ה' אלהינו

આ શ્લોકાનુસારે જીવ, મનુષ્યાદિ ગતિમાં પુરૂષરૂપે જનમ્યો છે, તે જન્મથી આરંભીને મરણપર્યંત પુરૂષ કહેવાય છે અને તેમાં બાળ-યુવાન-વૃદ્ધ વગેરે પર્યાયો છે, તેને ‘અર્થ પર્યાય’ કહી શકાય છે. અહિં બાળ-યુવાન-વૃદ્ધ પર્યાય તે ક્ષણમાત્ર સ્થાયી નથી, પણ દીર્ઘકાળ સ્થાયી છે. છતાં વધુ દીર્ઘકાળ સુધી રહેવાવાળા મનુષ્યત્વરૂપ પર્યાયનો વ્યાપ્ય હોવાથી મનુષ્યત્વ પર્યાયના કાળની અપેક્ષાએ અદ્ય કાળ સ્થાયી બનતો હોવાથી તેને “અર્થ પર્યાય” કહી શકાય છે.

વસ્તુસ્વરૂપ કથનમાં કહેનારના દ્રષ્ટિકોણનો ખ્યાલ હોય તો જ તે કથન યથાર્થસ્વરૂપે સમજી શકાય. નહિંતર અમ જવામાં ભ્રમ પેદા થાય. એક ક્ષણ માત્ર રહેનાર પર્યાયને જ અર્થપર્યાય ગણાય છે. તે કથન ઋગ્વેદસૂત્ર નયના મતે અમજવાનું છે.

હવે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય, એ ત્રણે અખંડ અને એકરૂપ હોવાથી તેમાં શુદ્ધદ્રવ્ય બ્યં જનપર્યાય તો સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે તથા તેમાં શુદ્ધ દ્રવ્ય અર્થપર્યાય, તે કેવલજ્ઞાનમાં જણાવેલ અર્થપર્યાય પ્રમાણે સમજી લેવું. નિરપેક્ષપણે તો આ ત્રણે શુદ્ધ દ્રવ્ય છે. પરંતુ ઘટાકાશ, પટાકાશ, ઈત્યાદિ રીતે તેતે દ્રવ્યોને સાપેક્ષ કરીને, વિવિધ વસ્તુને ગતિ-સ્થિતિ અને અવકાશ પ્રાપ્ત કરવા અમયે અઘાયકારી બનવા ટાઈમિ તેના ખંડ પાડી શકાય છે. તે ખંડરૂપ ત્રણે દ્રવ્યો અશુદ્ધ ગણી તેમાં રહેલા પર્યાયો

અર્થ—એક સમયમાં એક દ્રવ્યમાં બહુપણ ઉત્પાદો હોય છે. વિનાશો પણ ઉત્પાદો જેટલા જ હોય છે અને સ્થિતિઓ પણ તેટલી જ સામાન્યરૂપે નિયત છે ઉપર મુજબ કોઈ પણ એક દ્રવ્ય, વિવક્ષિત એક જ સમયમાં સહસ્રારી અનંત પર્યાયરૂપે પરિણમવા ટાઈમે એક જ સાથે પૂર્વવર્તી અનંત નાશો, અને ઉત્તરવર્તી અનંત પર્યાયોના અનંત ઉત્પાદો તેમાં વર્તતા હોય જ છે. એ પ્રમાણે વિશેષરૂપે પરિણામ પામતું તે દ્રવ્ય અનંત સામાન્યરૂપે સ્થિત હોઈ અનંત સ્થિતિઓ ધારણ કરે છે. આ હકિકતને એક જ દ્રવ્ય દ્વારા “સન્મતિ પ્રકરણ”માં સિદ્ધ કરી છે.

કાય-મય-વચન-કિરિયા, સ્વાદ ગઈ વિસેસઓ વાવિ।
સંજોય મેયઝી જાણણાય, દવિયસ્સ ઝપ્પાઓ ॥ ૩।૪॥

અર્થ—શરીર, મન, વચન, ક્રિયા, રૂપ આદિ અને ગતિના વિશેષથી તેમજ સૂયોગ વિભાગથી અને જ્ઞાતા વિષયત્વથી દ્રવ્યનો ઉત્પાદ છે.

સંભારી જીવોના પર્યાયોમાં કેટલાક પર્યાયો પૌદ્ગલિક અને કેટલાક પર્યાયો આત્મિક હોય છે. આ જાનને પ્રકારના પર્યાયો જીવના જ પ્રયત્નજન્ય હોઈ તેમાંના પૌદ્ગલિક પર્યાયો માત્ર પુદ્ગલજાતિના જ નથી અને આત્મિક પર્યાયો પણ કેવલ, ચેતનાશ્રિત જ નથી. પરંતુ તે જાનને પ્રકારના પર્યાયો પુદ્ગલ અને ચેતન ઉભયાશ્રિત કહેવાય છે જેમકે મન વર્ગજ્ઞાના, વચનવર્ગજ્ઞાના અને કાયવર્ગજ્ઞાના પુદ્ગલ રૂપે જીવજાતિ પ્રકારે ક્રિયા બાદ તેનું મન-વચન અને કાયાઅંતર

ચોખ્ખતા હોઈ શકે છે, તે જ પર્યાયોને પામવાની ચોખ્ખતા
 અન્ય પાંચ દ્રવ્યમાં પણ હોઈ શકે તેવું નથી. જેમ દેવ
 દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે, તેમ દરેક દ્રવ્યના પોતપોતાના ગુણ અને
 પર્યાયો પણ સ્વતંત્ર છે. જે ગુણ કે જે પર્યાય જે જાતિના
 મૂળ દ્રવ્યમાં હોઈ શકતો હોય, તે ગુણ કે તે પર્યાય તે
 જાતિના જ મૂળ દ્રવ્યમાં હોઈ શકે. પરંતુ અન્ય જાતિના
 મૂળ દ્રવ્યમાં હોઈ શકે નહિ. જેમકે જીવના જે ગુણ અને
 પર્યાયો છે, તે જીવ દ્રવ્યમાં જ હોઈ શકે છે. અને પુદ્ગલ
 જે ગુણ અને પર્યાયો છે તે, પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં જ હોઈ શકે

ઉત્પાદ અને વ્યય (વિનાશ)ની સ્પષ્ટ સમજણ માત્ર જૈન-દર્શનને માન્ય હોવાથી જ જૈનદર્શન ઇશ્વરકર્તૃત્વવાદી નથી જન્ય પદાર્થનો ઉત્પાદ અને વિનાશ તે ઇશ્વરાધીન યા ઇશ્વર પ્રયત્નજનિત હોવાનું જૈનદર્શનને માન્ય નથી. જૈનદર્શન તો કહે છે કે જન્ય પદાર્થનો ઉત્પાદ અને વિનાશ જો ઇશ્વરાધીન હોય તો સઘળા ઉત્પાદ અને વિનાશ પ્રયત્નજન્ય જ હોત. પરંતુ કેટલાકમા વૈસમિકપણું સ્વાભાવિકપણું પણ જોવામા આવે છે, એટલે ઇશ્વરકર્તૃત્વની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી.

વળી પ્રાયોગિક યા પ્રયત્નજન્ય પદાર્થો અંગે પણ જૈનદર્શનની માન્યતા એવી છે કે તેમાં કોઈ પણ પ્રાણીનો પ્રયત્ન તો અવશ્ય છે, પરંતુ સઘળા પ્રાયોગિક ઉત્પાદ અને વિનાશમાં કોઈ એક અમુક જ પ્રાણીનો પ્રયત્ન નહિં હોતાં અન્ય અન્ય પ્રાણીનો વિવિધરીતે પ્રયત્ન હોય છે. જગતમા વાદળા, આકાશીગંગ વગેરે કેટલાક પદાર્થો સિવાય અન્ય જે કોઈ પદાર્થો પૃથક પૃથકરૂપે અને મિલનસ્વરૂપે દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, તે સઘળા પદાર્થો કોઈને કોઈ પણ પ્રાણીના પ્રયત્ન જન્ય જ છે જેમકે કાચની બનાવટ રેતીમાથી થાય છે, પરંતુ રેતી એ પૃથ્વીકાચ હોવાનો શરીરઅમુક હોઈ તે પ્રત્યેક શરીરની ઉત્પત્તિ, વૈસમિકપણું પરિણામ પામેલ પુરુષ દ્રવ્યમાથી પૃથક પૃથક પૃથ્વીકાચી હોવાના પ્રયત્ન વડે જ થયેલી છે આ નિશ્ચિત જન્યાશ્રયામાં દર્શાવેલ વિવિધ પદાર્થો વર્ગીકરણોના અને નામકર્મની પ્રતિનિધિઓના સ્વરૂપને જાણવાથી જ સમજી શકાય છે.

જીવના સુખદુઃખરૂપ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ કરવામાં અસમર્થ છે. અને તેમાં પણ અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણા નહિ હોતાં, કર્મથી સર્વથા મુક્તજીવોની અપેક્ષાએ પણ જેમા કંઈક વિશેષતા છે, એવા ઈશ્વરની પ્રેરણા જ માનવી જોઈએ. માટે જીવોના પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશમાં પણ ઈશ્વરકર્તાત્વવાદ માનવો જોઈએ.’

જૈનદર્શન કહે છે કે, ‘કર્મ’ એ પુદ્ગલ છે ચેતનની સાથે સંબંધને નહિ પામેલ પુદ્ગલો, જીવને અનુગ્રહ કે ઉપદ્રાવ કરવાને અસમર્થ છે. જેમ બાટલામાં ભરીને રાખી મૂકેલ શરાબ યા રાખી મૂકેલ ગ્રાહીપ્રમુખ ઔષધિ તે જીવને ઉપદ્રાવ કે અનુગ્રહ કરવામાં અસમર્થ હોઈ મદ્યપાન અને ગ્રાહીનું સેવન કરનાર જીવ જ ઉપદ્રાવ કે અનુગ્રહને પામી શકે છે તેવી રીતે જીવના પ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મણ વર્ગણરૂપ પર્યાયને પામેલ પુદ્ગલો જ જીવ સાથે ક્ષીરનીરવત્ યા લોહાગ્નિવત્ સંબંધને પામી, કર્મપર્યાયે પરિણમી, અમુક સમય બાદ જ જીવને અનુગ્રહ કે ઉપદ્રાવ કરવામાં સમર્થ છે તે અનુગ્રહ કે ઉપદ્રાવ સમયે જીવ વિવિધ અવસ્થારૂપ પર્યાયને પામે છે. વળી જેમ મદ્યપાન કે ગ્રાહીપ્રમુખ ઔષધિઓના સેવન બાદ તેનાથી થતી અમર પ્રગટ થવામાં, યા તે કોઈ ગરમ ચીજ ખાધા બાદ તડકામાં ઊભા રહેનાર માણસને તરમ લાગવામાં કોઈની પણ પ્રેરણાની જરૂર નથી તેમ જીવદારો સ્વપ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલા કર્મપુદ્ગલોના કળને ભોગવવા દાનમે અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણાની જરૂર જ નહોતી શકતી નથી એટલે કર્મના

જીવના સુખદુઃખરૂપ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ કરવામાં અસમર્થ છે. અને તેમાં પણ અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણા નહિ હોતા, કર્મથી સર્વથા મુક્તજીવોની અપેક્ષાએ પણ જેમાં કંઈક વિશેષતા છે, એવા ઈશ્વરની પ્રેરણા જ માનવી જોઈએ. માટે જીવોના પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશમાં પણ ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદ માનવો જોઈએ.’

જૈનદર્શન કહે છે કે, ‘કર્મ’ એ પુદ્ગલ છે ચેતનની સાથે સંબંધને નહિ પામેલ પુદ્ગલો, જીવને અનુગ્રહ કે ઉપધાત કરવાને અસમર્થ છે. જેમ ખાટલામાં ભરીને રાખી મૂકેલ શરાબ યા રાખી મૂકેલ ગ્રાહીપ્રમુખ ઔષધિ તે જીવને ઉપધાત કે અનુગ્રહ કરવામાં અસમર્થ હોઈ મદ્યપાન અને ગ્રાહીતુ સેવન કરનાર જીવ જ ઉપધાત કે અનુગ્રહને પામી શકે છે. તેવી રીતે જીવના પ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલ કાર્મણ વર્ગાણરૂપ પર્યાયને પામેલ પુદ્ગલો જ જીવ સાથે ક્ષીરનીરવત્ યા લોહાશિવત્ સંબંધને પામી, કર્મપર્યાયે પરિણમી, અમુક સમય બાદ જ જીવને અનુગ્રહ કે ઉપધાત કરવામાં સમર્થ છે તે અનુગ્રહ કે ઉપધાત સમયે જીવ વિવિધ અવસ્થારૂપ પર્યાયને પામે છે વળી જેમ મદ્યપાન કે ગ્રાહીપ્રમુખ ઔષધિઓના સેવન બાદ તેનાથી થતી અમર પ્રગટ થવામાં યા તો કોઈ ગરમ ચીજ બાધા બાદ તરકામાં ઊભા રહેનાર માણસને તરન લાગવામાં કોઈની પણ પ્રેરણાની જરૂર નથી તેમ જીવદાગ સ્વપ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલા કર્મપુદ્ગલોના ક્રમે ભાગવવા દાઈમે અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણાની જરૂર જ હોઈ શકતી નથી. એટલે કર્મ

הנה נראה כי המעשה הזה
 הוא מעשה של חסד ושל
 רחמים ושל חסד ושל רחמים

והנה נראה כי המעשה הזה
 הוא מעשה של חסד ושל רחמים
 ושל חסד ושל רחמים ושל חסד
 ושל רחמים ושל חסד ושל רחמים
 ושל חסד ושל רחמים ושל חסד
 ושל רחמים ושל חסד ושל רחמים

જીવના સુખદુઃખરૂપ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ કરવામાં અસમર્થ છે. અને તેમાં પણ અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણા નહિ હોતા, કર્મથી સર્વથા મુક્તજીવોની અપેક્ષાએ પણ જેમાં કંઈક વિશેષતા છે, એવા ઈશ્વરની પ્રેરણા જ માનવી જોઈએ. માટે જીવોના પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશમાં પણ ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદ માનવો જોઈએ.’

જૈનદર્શન કહે છે કે, ‘કર્મ’ એ પુદ્ગલ છે. ચેતનની સાથે સંબંધને નહિ પામેલ પુદ્ગલો, જીવને અનુગ્રહ કે ઉપધાત કરવાને અસમર્થ છે. જેમ ખાટલામાં ભરીને રાખી મૂકેલ શરાબ યા રાખી મૂકેલ ગ્રાહીપ્રમુખ ઔષધિ તે જીવને ઉપધાત કે અનુગ્રહ કરવામાં અસમર્થ હોઈ મદ્યપાન અને ગ્રાહીનું સેવન કરનાર જીવ જ ઉપધાત કે અનુગ્રહને પામી શકે છે. તેવી રીતે જીવના પ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મણ વર્ગાણાઉપ પર્યાયને પામેલ પુદ્ગલો જ જીવ સાથે ક્ષીણીગ્વત્ યા લોહાશિવત્ સંબંધને પામી, કર્મપર્યાયે પરિણમી, અમુક સમય બાદ જ જીવને અનુગ્રહ કે ઉપધાત કરવામાં સમર્થ છે તે અનુગ્રહ કે ઉપધાત સમયે જીવ વિવિધ અવસ્થાઉપ પર્યાયને પામે છે. વળી જેમ મદ્યપાન કે ગ્રાહીપ્રમુખ ઔષધિઓના સેવન બાદ તેનાથી થતી અમર પ્રગટ થવામાં યા તો કોઈ ગરમ ચીજ ખાધા બાદ તરકામાં ઊભા મેંદનાર માણસને તરમ લાગવામાં કોઈની પણ પ્રેરણાની જરૂર નથી તેમ જીવકાળ સ્વપ્રયત્નવડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મપુદ્ગલોના ક્રમે જોગવવા દરમિયાન અન્ય કોઈ ચેતનની પ્રેરણાની જરૂર જ નહોતી નથી એટલે કર્મના

ઔપાધિક કર્મ જ છે. કર્મ બિલકુલ હટી જવાથી પણ જીવ અને ઈશ્વરમાં જે વિષમતા રહેતી હોય તો મુક્તિનો કંઈ અર્થ જ નથી. માટે કર્મવાદને માન્ય રાખનારે તો કર્મવાદ અનુસારે માનવું જ જોઈએ કે જીવ અને ઈશ્વરમાં વિષમતાની સીમા કર્મસંબંધ સુધીની જ હોઈ ઈશ્વર અને સંમાર્ગિક પ્રાણીઓમાં, સમગ્ર સંસારી પ્રાણીઓની વિચિત્રતામાં, તથા વળી એક જ સંસારી પ્રાણીમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન સમયે બ્રાહ્મ અને આંતરિક પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશરૂપ અવસ્થામાં જે ભિન્નતા જોવામાં આવે છે, તે ભિન્નતાનું કારણ જીવના વિવિધ પ્રકારે થતા પ્રયત્નજન્ય કર્મનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, ઔદાયિક અને ક્ષાયિકભાવ છે એટલે જીવની દરેક અવસ્થા પોત પોતાના જ પ્રયત્નજન્ય અને અન્ય કોઈની પણ પ્રેરણાના આસંજન ગણિત જ છે.

કર્મથી સર્વથા મુક્ત બની પરમાત્મા તથા ઈશ્વરપણું પ્રાપ્ત કરનાર જીવમા પણ પદવિધ હાનિવૃદ્ધિરૂપ જે અગુરુ-લઘુપર્યાય વર્તે છે, તે હાનિવૃદ્ધિ પણ, તે તે પર્યાયને ધાગળ કરનાર તે તે મુક્તજીવોના જ પ્રયત્નજન્ય હોય છે. કોઈ વિવચિત મુક્તજીવના તે અગુરુલઘુપર્યાયમાં કોઈ અન્ય મુક્ત-જીવનો પ્રયત્ન નહિ વર્તતાં તે જ મુક્તજીવનો પ્રયત્ન તેમા વર્તતો હોય છે. સંસારી જીવોમા વર્તતા પર્યાયો તથા પુરૂષગત્યવ્યના પ્રાયોગિક (પ્રયત્નજન્ય) પર્યાયો તે સંસારી જીવોના જ પ્રયત્નજન્ય હોય છે. પુરૂષગત્યવ્યના ત્રિકાલિક સર્વ પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશમા વર્તતો પ્રયોગ તે

ફરી જે વખતે તે વસ્તુથી છૂટો પડ્યો તે વખતે તે વસ્તુના
પર્યાયનો વ્યય થયો, અને બીજી વસ્તુમાં જઈ પરિણમ્યો
તે વસ્તુના પર્યાયનો ઉત્પાદ થયો. એમ હજી અનંતકાળ
જશે તો પણ પરમાણુઓ તો તે ના તે જ રહેશે. એ રીતે
એકેક પુદ્ગલ પરમાણુઓ એકેકી વસ્તુમાં અનંતી અનંતીવાર
જુદા જુદા ભાવે પરિણમ્યા છે. તેથી અનંતીવાર તે તે
વસ્તુનો પર્યાય થયો.

આ પ્રમાણે એક એક વસ્તુમાં યથા પર્યાયરૂપ પરિ
વર્તનમાં અનેક પરિવર્તનો મનુષ્યાદિ પ્રાણીવર્ગના પ્રયત્નની
અપેક્ષાપૂર્વકના પણ હોઈ શકે છે અને પ્રયત્નની અપેક્ષા
વિનાનાં પણ હોય છે. મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓના પ્રયત્નની અપે
ક્ષાવિનાનાં પરિવર્તનો તે જડતત્ત્વોના વિવિધસ્વરૂપે યથા
મયોગોથી ઉચ્છ્વિતા, વેગ આદિ શક્તિઓથી ઝનતમાં ગ્રહે છે
પથર આદિ સ્થિત્તેના એકઠા થવાથી નાના મોટા ઢગલા યા
પર્વતો બની જવું, જુદા જુદા સ્થળોના પાણીપ્રવાહો એકત્ર
થવાથી નદીરૂપે બની જવું, વરાળનું પાણીરૂપે વરસવું અનં
પાણીનું વરાળરૂપે બની જવું, ઇત્યાદિ પરિવર્તનો તે પ્રાણી
વર્ગના પ્રયત્નની અપેક્ષા ગળ્યા વિનાના દૃષ્ટાંતરૂપે છે. તેમાં
આમાન્ય પ્રાણી કે ઇન્ધિરાદિ કેઈ પણ ચેતન તત્ત્વના પ્રયત્નને
અવકાશ છે જ નહિ, એ સ્પષ્ટ સંકેત છે.

હવે પુદ્ગલદ્રવ્યના જે પરિવર્તનો ચેતનદ્રવ્યના પ્રય
ત્નની અપેક્ષાપૂર્વક થનારા છે, તે પરિવર્તનરૂપ પર્યાયોમાં
કર્મ પુદ્ગલરૂપી સંબંધિત બની રહેતા સંસારી જીવોનો જ

જૈનદર્શન તો કહે છે કે જે ધર્મશાસ્ત્રોમાં પૌદ્ગલિક, બાહ્ય, આધિભૌતિક, પદાર્થોને કેવલ ઉપાધિરૂપ અને સંશ્ચાર રૂપ મનાય છે, તે ધર્મશાસ્ત્રો પ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખનારાઓએ પરમેશ્વરી મહત્તા આદિ ભૌતિક પદાર્થોના મર્જક અને વિસર્જનકમાં નહિ માનતાં આત્મદર્શન અને આત્મસ્વરૂપનાં આવિર્ભાવક તરીકે જ માનવી ઉચિત છે.

જીવ અને જગત તો અનાદિકાળથી છે જ. એને ભગવાન જેવું કોઈ ઉત્પન્ન કરનાર છે જ નહિ. જો ભગવાને આપણને ઉત્પન્ન કર્યાનું માનીએ તો ભગવાનને કોણે ઉત્પન્ન કર્યાં? અને જો ભગવાન અનાદિકાળથી હોય તો તેણે જગતને અને જીવને શા માટે ઉત્પન્ન કર્યાં?

પોતપોતાના આત્મામાં સત્તારૂપ રહેલ પુદ્ગલવિષયી કર્મપ્રકૃતિઓ વડે તે કર્મપ્રકૃતિઓને ધારણ કરનાર આત્મા પોતાના જ માટે શરીર રચના કરી શકે છે. જગતમા વસ્તુ માત્રને બનાવવારૂપ જગતકર્તૃત્વ તરીકે ઇશ્વરને ગણવા તે બ્યાજબી નથી. શરીર બનાવવામાં ઇશ્વરનો કે બીજા કોઈનો પ્રયત્ન કે પ્રેરણા નથી જ. પ્રયત્ન માત્ર છે તે તે શરીરને ધારણ કરેલ જીવનો જ. આ હકિકત બુદ્ધિગમ્ય અને વૈજ્ઞાનિક મિત્ર છે. આટલું અહિં પ્રસંગોપાત વિચારાયું છે. હવે આગળના પ્રકરણમાં પદાર્થવિજ્ઞાનની હકિકત અંગે પુદ્ગલ પદાર્થની હકિકત વિચારશે.

યુક્ત હોય. એવા પદાર્થોને જ રૂપી પદાર્થ કહેવાય દરેક રૂપી પદાર્થો માત્ર રૂપયુક્ત જ, યા ગંધયુક્ત જ, યા રસ-યુક્ત જ, સ્પર્શયુક્ત જ નહિ હોતાં રૂપાદિ આરેયથી યુક્ત હોય. આવા રૂપી પદાર્થોના પણ સંપૂર્ણ અને અબાધિતપણે આવિષ્કારક તો વીતરાગ સર્વજ્ઞો જ હોઈ શકે. છદ્ધસ્થ મનુષ્યોની તો રૂપીપદાર્થ અંગેની પણ આવિષ્કાર શક્તિ અપૂર્ણ હોય છે. માટે રૂપીપદાર્થની સ્વરૂપવિચારણા પણ સર્વજનકથિત આગમ અનુસારે જ અહિં કરવાની છે.

દરેક રૂપીપદાર્થમાં, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ આરે હોવા છતાં દરેક વસ્તુઓમાં વર્ણાદિ આરેનું અસ્તિત્વ મર્યાદા અશયુક્ત જ હોય, કે દરેક રૂપીપદાર્થો અન્યોના એક બેવા જ વર્ણાદિવાળા અગર સમાન અંશયુક્ત વર્ણાદિવાળા હોય એવું નિયત નથી. જૈનદર્શન તો કહે છે કે જગતમાં વર્તતા અનેકાનેક રૂપીપદાર્થના આણુઓમા અને સ્કંધોમા વર્ણાદિ આરેયનું અસ્તિત્વ પડગુણ હાનિવૃદ્ધિ રૂપે હોય છે.

કેટલાક પદાર્થો એવા પણ હોય છે કે તેના વર્ણાદિ આરેમાંની કોઈ એક યા બે યા ત્રણ અને કોઈકના તો આરે પણ કંઈદ્રિયગમ્ય બની શકતા નથી વર્ણાદિ આરે હોવા છતાં પણ કંઈદ્રિયગમ્ય નહિ બની શકવાનું કારણ તે તે વિષયાગ્રાંભી ન્યૂનતા છે.

૭. હિંને તાણી શકવાનું સાધન કંઈદ્રિયો છે. માટે કંઈદ્રિયો તાણી શકે તેટલા જથ્થા પ્રમાણે જ વર્ણાદિ વિષયાગ્રાંભી

છે. તે સૂંઘ્યા બાદ જ એક બીજાથી પ્રેમ કરે છે. તે સૂંઘવા દ્વારા જાણી લે છે કે તે આપસમાં પોતાના વંશના છે કે બીજાના વંશના છે. વળી સાંભળવાની ઈન્દ્રિય પણ કુતરાને બહુ તેજ હોય છે. એક કુતરું તે મનુષ્યની અપેક્ષા દશગણું અધિક દૂરથી સાંભળી શકે છે. કેટલેક ઠેકાણે ચોરોના સગડ, હોશિયાર પગીદ્વારા પણ નહિં મેળવી શકાતાં ગુન્હાહિત જગ્યા પર કુતરાને લઈ જવાય છે. તે જગ્યાને તે કુતરું પોતાની નાસિકા વડે સૂંઘી લે છે અને ગંધને સૂંઘતો સૂંઘતો તે કુતરો, ગુન્હેગાર જ્યાં હોય છે ત્યાં સુધી પહોંચી ગંધ વડે તે ગુન્હેગારને ઓળખી લઈ આપણને બતાવી દે છે આ રીતે હુમણાં જ જાન્યુઆરી સન ૧૯૬૪ માં 'ડોર્મન પ્રિન્સર' જાતની જર્મની વંશની કુતરી ખલેકીએ રતલામ-ગોધરા વિભાગ રેલ્વે લાઈનના પાટાની ફિશપ્લેટો કાઢનારને મદ્દગતાપૂર્વક શોધી કાઢ્યો છે ' આ કુતરી મુંબઈ રેલ્વે પોલીસખાતા પાસે છે. આ સમાચાર અમદાવાદથી નીકળતા દૈનિક પત્ર મંદેશમાં પ્રગટ થયા હતા.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે કેટલાક પદાર્થોમાં રહેલ વર્ણાદિને આપણે જાણી શકતા નહિ, હોવા છતાં અન્ય પ્રાણીઓ કે જંતે જે ઈન્દ્રિય જે વિષયગ્રાહ્યમાં વધુ મનેજ હોય છે, તેને તે વિષય જડ્દી ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય બને છે

વાયુ આપણા શરીરને સ્પર્શે છે, ત્યારે તેના ગીત યા કિંમત સ્પર્શના આપણને ખ્યાલ આવે છે પણ તેના રૂપને

એક માત્ર પુદ્ગલદ્રવ્યના જ પર્યાય સ્વરૂપે છે. તે બધામાં મૂળ દ્રવ્યરૂપે તો પુદ્ગલદ્રવ્ય જ છે.

જ્ઞાની પુરૂષોએ દરેક રૂપી પદાર્થ (પુદ્ગલ)ને વર્ણુ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ એ ચારે યુક્ત કહ્યા છે તે બરાબર છે. છદ્મસ્થ મનુષ્યો દ્વારા થતા પદાર્થ વિજ્ઞાનના આવિષ્કારો માત્ર પુદ્ગલ દ્રવ્યના જ હોઈ શકે તેમાં પણ ગમે તેવી સતેજ ઇન્દ્રિયોવાળા પ્રાણીને પણ બિલકુલ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય ન થઈ શકે તેવા અતિ ન્યૂન વર્ણુદિયુક્ત અવસ્થા સ્વરૂપે વર્તતા પુદ્ગલદ્રવ્યને આવિષ્કારિત કરવાની શક્તિ છદ્મસ્થ મનુષ્યોમાં હોઈ શકતી નથી. અને તેથી જ દશ્ય જગતનું ઉપાદાન કારણ, સર્વજ્ઞદર્શન સિવાય અન્ય કોઈ દર્શનમાં કે છાદ્મસ્થિક વિજ્ઞાનમાં ઉપલબ્ધ થઈ શકતું નથી. તો પછી અરૂપી પદાર્થોના વાસ્તવિક અને સંપૂર્ણ સ્વરૂપના ખ્યાલને તો સર્વજ્ઞદર્શન સિવાય કયાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય ? અહિં આ કથન સર્વજ્ઞ દર્શન પ્રત્યેના દ્વિરાગથી નથી પણ સત્યની ગવેષણા પૂર્વકનું અને બુદ્ધિગમ્ય છે જૈનદર્શનના દ્રવ્યાનુયોગના આ પુસ્તકને પૂર્વશરણ ત્યાગ પૂર્વક માદ્વંત વાંચનારને તે અવશ્ય સમજાશે.

દશ્ય જગતનું ઉપાદાન કારણ પરમાણુ હોવા છતાં પણ ફક્ત એક જ પરમાણુ દશ્ય વિશ્વનું ઉપાદાન કારણ બની શકતો નથી. કેટલી અખ્યાપરમાણુ અણુમૂલક સ્વરૂપે બની એટલે પુદ્ગલ પદાર્થ, દશ્ય જગતનું પ્રારંભિક ઉપાદાન કારણ હોઈ શકે તેની વિસ્તૃત સમજ સર્વજ્ઞદર્શનમાં કહ્યા મુજબ આગળ વિચારાશે, પરંતુ છદ્મસ્થ પ્રાણીઓને ઇન્દ્રિગમ્ય બની શકતી

જગતમાં નાના મોટા જે પદાર્થ નેત્રદૃશ્ય છે, તે જૈન-દર્શનની દૃષ્ટિએ તો સ્કંધ જ છે.

સ્કંધની બાબતમાં એક વાત ખાસ યાદ રાખવી જરૂરી છે કે જેમ એક કરતાં વધુ એવી કોઈ પ્રકારની સંખ્યા પ્રમાણુ પરમાણુના એકીભાવને સ્કંધ કહેવાય છે, તેમ વિવિધ સ્કંધોના પણ એકી ભાવને તથા સ્કંધોમાંથી એક કરતાં અધિક એવી ગમે તે સંખ્યા પ્રમાણુ એકીભાવ પરમાણુવાળા જેટલા દુકડા તૂટી જઈ અલગ પડે છે તે સર્વને પણ સ્કંધ કહેવાય છે. આધુનિક વિજ્ઞાન જેને આણુ, પરમાણુ, પ્રોટોન, ન્યૂટ્રોન અને ઇલેક્ટ્રોન કહે છે તે સર્વ જૈનદર્શનની માન્યતાનુસાર તો સ્કંધ જ કહેવાય છે.

આવા પૌદ્ગલિક સ્કંધોનું અસ્તિત્વ જગતમાં વિવિધ સ્વરૂપે વર્તીતું હોવાથી વ્યવહારમાં તે ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞાઓથી ઓળખાય છે.

પદાર્થનું અવસ્થાન્તર થવાથી તેમાં શક્તિનું પણ રૂપાન્તર થાય છે. એટલે પદાર્થની અવસ્થાન્તર દશામાં વર્તી પદાર્થ શક્તિ અનુસાર તે પદાર્થ ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞાથી વ્યવહારાય છે સર્વજન ભગવતોએ વસ્તુની આ રીતની ચચાર્ય સંજ્ઞાઓને પૃથક પૃથક સ્વરૂપે નહિ વર્ણવતા, બાદ્ય દેખાતા સર્વ રૂપીપદાર્થોને માત્ર પુદ્ગલ સંજ્ઞાથી જ પ્રતિપાદન કરેલ છે. કારણ કે ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞાથી વ્યવહાર્ય થતા જગતના સર્વ રૂપી પદાર્થોમાં મૂળ દ્રવ્યરૂપે તો પૌદ્ગલિકતા જ શાશ્વત છે પદાર્થોની ભિન્ન ભિન્ન સંજ્ઞાઓ તો પુદ્ગલદ્રવ્યની ભિન્ન

જ પરમાણુ પુદ્ગલ તે સ્કંધપર્યાયને પામે છે. પરસ્પર ગુંથાઈ ગયા વિના અતર વિના પણ માત્ર પરસ્પર સ્પર્શીને રહેલ પરમાણુ સમૂહને સ્કંધ કહી શકાય નહિ. આ પ્રમાણે વિવિધ સ્કંધનો પણ એકીભાવ થવાથી એક સ્કંધરૂપે બની રહેવામાં ઉપર મુજબ જ સ્નિગ્ધ અને ઋદ્ધસ્પર્શનો નિયમ મમજવો.

પુદ્ગલનો પરસ્પર ગુંથાઈ જવારૂપ બન્ધ તે ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. (૧) જીવના પ્રયત્ન વડે થયેલો બન્ધ, (૨) જીવના પ્રયત્ન વિના સ્વાભાવિક થયેલ બન્ધ અને (૩) જે બન્ધ થવામાં જીવપ્રયોગ અને સ્વાભાવિકપણું બન્નેનો મયોગ હોય. આ ત્રણે પ્રકારોને શાસ્ત્રીય ભાષામાં અનુક્રમે (૧) પ્રયોગકૃત બન્ધ (૨) વિશ્રામબન્ધ અને (૩) મિશ્રબન્ધ કહેવાય છે. જીવમાત્રમાં શરીરોનું થતું નિર્માણ તે પ્રયોગકૃત બન્ધથી થયેલું હોય છે. ઉડકાપાત, વાદળા, ઇન્દ્રધનુષ વગેરે વિશ્રમા બન્ધથી થાય છે. માણસો મકાન બનાવે, વાગણો બનાવે ઇત્યાદિ મિશ્રબન્ધથી થયું જણાય છે. બન્ધ તે પરમાણુ માટે પરમાણુનો પણ થાય સ્કન્ધનો અને પરમાણુનો પણ થાય તથા સ્કન્ધ અને સ્કન્ધનો પણ થાય તેમા ગમે તે રીતે થતો બન્ધ તો ઉપર મુજબ સ્નિગ્ધ અને ઋદ્ધ સ્પર્શથી જ બાંધાયો.

સ્કન્ધમાંથી પુદ્ગલપરમાણુનું જટું પડતું તેને જ કહેવાય છે સ્કન્ધમાંથી જટો પડતો તે ભાગ એક પરમાણુરૂપે રહેતો અને એક કળા વધુ મળ્યા પ્રમાણુ પરમાણુ સમૂહરૂપે પણ હોય અર્થાત્ મધાનપક્ષે રહેતો

મૌલિક રસ પાંચ પ્રકારે, અને મૃદુ-કઠિન-ગુરુ-લઘુ-શીત-ઉષ્ણ-સ્નિગ્ધ-ઋક્ષ એમ સ્પર્શ આઠ પ્રકારે કહ્યો છે

છૂટક એક પરમાણુ પુદ્ગલોમાં તો પાંચ વર્ણમાંથી કેઈ એક વર્ણ, જે ગંધમાર્થી કેઈ એક ગંધ. પાંચ રસમાંથી કેઈ એક રસ, અને ઋક્ષ યા સ્નિગ્ધમાર્થી કેઈ એક તથા શીત યા ઉષ્ણમાંથી કેઈ એક, એમ જે સ્પર્શ હોય છે. આ ઉપરથી એમ પણ કહી શકાય કે પુદ્ગલમાં મૌલિક સ્પર્શ તો સ્નિગ્ધ-ઋક્ષ-શીત અને ઉષ્ણ એ ચાર જ છે. કારણ કે મૃદુ-કઠિન-ગુરુ અને લઘુ એ ચાર સ્પર્શોમાંથી તો એક પણ સ્પર્શ, પરમાણુપુદ્ગલમાં તો હોતો જ નથી. સ્કંધ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં તો વિવિધ પરમાણુ પિંડીભૂત થયેલ હોવાથી કેઈ પણ એક સ્કંધ તે પાંચે વર્ણ, બન્ને ગંધ, પાંચે રસ અને આઠે સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. પરંતુ સ્પર્શમાં એક અપવાદ છે કે સ્થૂણ સ્કંધમાં જ આઠે સ્પર્શ હોય સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સ્કંધ તો શીત-ઉષ્ણ તથા સ્નિગ્ધ-ઋક્ષ એ ચાર સ્પર્શ યુક્ત હોઈ શકે એટલે સ્પર્શની અપેક્ષાએ ત્રણ સ્પર્શી સ્કંધ અને અષ્ટસ્પર્શી સ્કંધ એમ સ્કંધની જે જાતો હોય

પ્રાતાની જાતિનો (પુદ્ગલપણુનો) ત્યાગ કર્યા નિના પ્રાયોગિક ક્રિયા આદિથી ઉત્પન્ન થવાવાળો પુદ્ગલદ્રવ્યનો જે પર્યાય (અવસ્થા) તે પુદ્ગલ પરિણામ કહેવાય છે

જો તેટલા પરમાણુઓના સંઘાતપણાથી બનેલ કેઈ પદ્ધતિ એક સ્કંધ કે સંઘાતભાવે એટલે અનંતસ્કંધો રાખ

શક્તિઓને વિશ્વના પ્રાણિજીવનમાં અનુકુળ યા પ્રતિકૂળ બની શકતી જીવો અનુભવે છે, તેવા શક્તિવંત પુદ્ગલપર્યાયોને જ મનુષ્ય અમુક પદાર્થ સ્વરૂપે પીછાણે છે. બાકી એવા અનેક શક્તિવંત પુદ્ગલપર્યાયો પણ હોઈ શકે છે કે જેનો દુન્યવી જીવો પરિચય પણ પામી શકતા નથી કયા કયા દ્રવ્યમાં કેવા કેવા પ્રકારના પર્યાયોને પામવાની યોગ્યતા રહેલી છે અને તે પર્યાયોની પ્રગટતા તે તે દ્રવ્યમાં કેવી રીતે થવા પામે એ રીતના ત્રિકાલિક પર્યાયોના જ્ઞાનને જીવ કેવળ ઇન્દ્રિયો દ્વારા કે બુદ્ધિ દ્વારા જ ધરાવી શકતો નથી. તેની પરિપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં તો આત્મશક્તિની મ પૂર્ણ ઉજ્જવલતા જોઈએ અને તેવી સંપૂર્ણ ઉજ્જવલતાના ધારક તો ચાર ઘાતી કમોનો દાય કરનાર દેવલજાની પરમાત્મા જ હોય.

વિશ્વમાં વિવિધ પુદ્ગલ પર્યાયો પૈકી કેટલાક પર્યાયો એવા છે કે ઇન્દ્રિયગોચર થઈ શકતા હોવા છતાં પણ વર્તમાન વિજ્ઞાન ક્ષેત્રમાં પદાર્થ સ્વરૂપે નહિ મનાતાં કેવળ શક્તિ સ્વરૂપે જ મનાતા હતા. પરંતુ આઈન્સ્ટાઈનના માપેશ-વાદ સિદ્ધાંતની પ્રરૂપણા વૈજ્ઞાનિકોમાં સ્વીકાર્ય થયા બાદ કેવળ શક્તિરૂપે જ મનાતાં તે સ્વરૂપો પણ વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં પદાર્થ તરીકે સ્વીકૃત થયાં છે આવા પદાર્થો તે ગજ અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, આતપ ઇત્યાદિ છે તેમાં પ્રથમ શબ્દ અંગે વિચારીએ

નિદ્રામાં આંખોના દ્વનિરૂપ પગિણામને શબ્દ કહેવાય

..

9

1

1

1

3

-

શબ્દપુદ્ગલો તથાસ્વભાવથી તેવા પ્રકારના મન્દ પરિ-
ણામવાળા થઈ જતા હોવાથી પોતાના વિષયનું શ્રોત્રજ્ઞાન
ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ થતા નથી. વળી શ્રોત્રેન્દ્રિયનું પણ
તેવા પ્રકારનું વધારે અદ્ભુત બળ નથી કે જેથી વધુ આગ
ળથી આવેલા શબ્દોને સાંભળે. બાકી કેઈ સાધન દ્વારા તો
બાર યોજન કરતાં દૂરનો શબ્દ પણ સાંભળી શકાય છે.

શ્રોત્રેન્દ્રિય તે સ્પૃષ્ઠ અને પ્રવિષ્ઠ શબ્દને જ સાંભળે
છે, એ રીતના જૈનશાસ્ત્રના કથનથી શબ્દનું પૌદ્ગલિકપણું
સિદ્ધ થાય છે.

નૈયાયિકો શબ્દને આકાશનો ગુણ કહે છે તે સિદ્ધ
થઈ શકતું નથી કારણ કે આકાશ તે સર્વ બાંધી હોવાથી
શબ્દ જો આકાશનો ગુણ હોય તો નજીકના કે દૂરના શબ્દને
સાંભળવામાં ફેર પડે એ ન જોઈએ.

શબ્દ એ પદાર્થ (પુદ્ગલ) હોઈ તે ચૈદગજ પ્રમાણ
પૃથ્વિ લોકાકાશ (અદ્વાંત)માં ચારે તરફ ફેલાઈ ગઈ છે
દ્રાણેન્દ્રિયાદિના વિષયમૂલ દ્રવ્ય કરતા શબ્દદ્રવ્ય તે મુદ્દમ
અને ઘણું છે તેમજ તે તે સ્થાનમાં ગણેલ શબ્દ યોગ્ય અન્ય
દ્રવ્યને વાચિત કરનાર છે શબ્દ યોગ્ય પુદ્ગલો મુદ્દમએ
પણ આખા અદ્વાંતમાં ભરેલા છે તેના ઉપર શબ્દરૂપે પણ
પ્રત્યેક પુદ્ગલની અવગત થાય છે અને જેમ પાણીના એક
તેજાણી ઉપર થયેલ તરંગ આગળના પાણીમાં તરંગ તરંગ
ઉપર ઉપર છે, તેમ શબ્દનાં પુદ્ગલો પણ તરંગોરૂપે થતા હોય.

કોઈ વિશેષ ધ્વનિથી તમામ સેનાનો સંહાર થઈ શકવાની હકિકત આજે કેટલાકને આશ્ચર્યજનક લાગે એવી છે. પરંતુ પ્રળય ધ્વનિ દ્વારા શત્રુસેનાનો સંહાર થઈ શકે તેવા ધ્વનિનો આવિષ્કાર કરવાનો પ્રયત્ન આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોએ પણ પ્રારંભ્યો છે. અંગ્રાલા (પંજાબ) થી પ્રકાશિત ૭ માર્ચ ૧૯૫૨ ના દૈનિક પત્રક (Tribune) માં ‘સેના સંહારનું નવીન શસ્ત્ર’ શિર્ષક લાંબાના એક સમાચાર અંગ્રેજી ભાષામાં છપાયા હતા. તે અંગ્રેજી લેખનો સાર નીચે મુજબ હતો ‘શુ’! ધ્વનિ દ્વારા સેનાનો સંહાર થઈ શકે છે? એ એક પ્રશ્ન છે. તેના ઉપર આજના યુદ્ધ વૈજ્ઞાનિકો તર્ક-વિતર્ક કરી રહ્યા છે. મનુષ્યના કાનોની સ્વરતંત્રીયોની શક્તિ બધા રના તીવ્ર ધ્વનિ તરંગથી મૃત્યુકારી સિદ્ધ થઈ શકે છે તેમાં લેશ માત્ર સંદેહ નથી પરંતુ તમામ સેનાને ધ્વનિ તરંગો દ્વારા નષ્ટ કરી શકાય એવા મશીન પણ શુ’ તૈયાર કરી શકાય છે?

આ પ્રમાણે ગતયુદ્ધમાં તીવ્ર ધ્વનિ તરંગોની મૃત્યુકારક શક્તિ ઉપર વિચાર કરાયો હતો. અને એક અમેરિકી પત્રિકા અનુસાર તો એક અંગ્રેજી અતિધ્વનિકારક મશીનનો નમૂનો પણ તૈયાર કર્યો હતો તે મશીન એવું હતું કે સેનાનો નાશ કરી શકાય.

અમેરિકી વૈજ્ઞાનિકોએ એક એવી યોજના તો કરી લીધી છે કે માધ્યમ તીવ્ર ધ્વનિતરંગ પણ ઉંઢર તથા ટિટ્ટીઓ માટે મૃત્યુકારક છે એક અમેરિકી કેલેન્જમાં સમ્પાદિત

વાળા ધ્વનિ આદોલનનો ઉપયોગ જે અમેરિકન ડોક્ટરોએ શોધી કાઢ્યો છે, એમ, ચેઇલ વિદ્યાપીઠની તખીબી ગાળા જણાવે છે. આ ડોક્ટરોએ પથરીમાં કાણું પાડી તેને તોડી નાખવા માટે ઉચ્ચગતિવાળા અવાજનાં મોજાનો ઉપયોગ કર્યો છે

અવાજના પ્રણા મોજાઓમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબની અદ્ભુત શક્તિ વૈજ્ઞાનિકોને જેમ જાણવા મળી છે. તેમ ઓછી ધ્રુવરીવાળા મોજાઓની શક્તિઓના ઉપયોગથી કાળમીઠ પથ્થર જેવા સખતમાં સખત ખડકને પણ તોડી નાંખાય તેવું મશીનો તૈયાર કરવામાં વૈજ્ઞાનિકો સફળ ગળ્યા છે

ધ્વનિ તરંગો અશુદ્ધી દેખાતાં નહિ હોવા છતાં પ્રાણીઓના શરીરમાં પ્રવેશી હાનિકારક દેવી રીતે ગની શકતા હશે? તે શંકાનું સમાધાન આણુઓળના સંદેશથી થતી હાનિ કારક ક્રિયાવી સ્પષ્ટ રીતે થઈ શકે છે.

આણુઓળના સંદેશથી સુરેનિયમ અથવા પ્લુટોનિયમ ધાતુના આણુઓનો સંદેશ થતાં તેમાંથી કિરણોન્મર્ગ થાય છે, આપણે અગ્નિ પાત્રે બેસીએ તો તેમાંથી ગળ્મીના કિરણો મોજા રૂપે પ્રસરે છે, પણ આપણે તે જોઈ શકતા નથી કિરણોન્મર્ગ પણ જોઈ શકાતાં નથી. પરંતુ તેમની પ્રવૃત્તિ વિશિષ્ટ છે. તેઓ માણસ યા કોઈપણ જીવ કે પનકપતિને સ્પર્શ કરે એટલે તેના શરીરમાં ઉતરી જાય, અને શરીરના કોષોનું વિનર્જન કરવા માટે આગી તેનું મૃત્યુ થાય શરીરમાં તે હાડકાની અંદર છેક ઉતરી જાય છે

અન્નામલાઈ યુનિવર્સિટીમાં થોડાક વૃક્ષ-વેલાને વાળો લિન તથા સિતારના સંગીત ધ્વનિનો લાલ અમુક વખત સુધી રોજ સવાર-સાંજ આપવામાં આવેલો, અને તે જ પ્રકારના ખીન્ત થોડાક-વૃક્ષવેલાને એ જ સ્થિતિમાં પણ મંગીત વિહોણા રાખવામાં આવેલા. થોડાક મહિનાને અંતે ખન્ને જૂથના વિકાસમાં સ્પષ્ટ ફેર પડેલો દેખાયો. સંગીત ધ્વનિ સ્પર્શિત વેલ-વૃક્ષ વધારે સારા ખીલી ઉઠ્યા હતાં. વિજ્ઞાની પરિભાષામાં સંગીતથી વનસ્પતિના ‘પ્રોટોપ્લાઝમ’ની ગતિ ઝડપી બનતાં એ જલદી તથા વધારે સારી રીતે ખીલી ઉઠે છે સવારે અને સાંજે સંગીતનું પાન કરાવવામાં આવે તો વનસ્પતિની સુસ્તી દૂર થાય છે, અને દોઢથી ૩૫% પ્રમાણમાં ઓકસીજનનો ઉચ્છ્વાસ કરે છે. કયા પ્રકારના વૃક્ષને કયા પ્રકારનો સંગીતધ્વનિ અનુકૂળ બને છે, તે હજી જાણી શકાયું નથી અત્યાર સુધીમાં ગ્રામોફોન રેકૉર્ડ, વીજળીની ઘંટડી, ઘોંઘાટકારી અવાજ, વિવિધ વાદ્યોના ધ્વનિ, નૃત્યના ધુધરાનો રણકાર, વગેરે અનેક પ્રકારના સુરા અને જોમુરા અવાજોની અજમાયશ થઈ છે, એ ઉપરથી અત્યાર સુધીમાં માત્ર એટલું જાણી શકાયું છે કે, મોટા ભાગના વૃક્ષોને વાયોલિન અથવા સિતારના જેવા તીખા અને ખારીક સુર વધારેમાં વધારે પ્રિય લાગે છે. ખીન્ત કેટલાક પ્રયોગો પરથી એમ જણાયું છે કે વનસ્પતિને હળવું મંગીત કે કિન્ની ગીતો કરના શાસ્ત્રીય મંગીત વધારે અનુકૂળ પડે છે.

જો કેઈ વનસ્પતિને વધારેમાં વધારે અનુકૂળ મંગીત

છે. અંધારાનો પડદો પાતળો હોય તો નજીકની ચીજો જાણ દેખાય છે. પરંતુ દૂરની વસ્તુ જોવામાં વચ્ચે અંધારાનો ભડો પડદો આડો આવી જવાથી તે વસ્તુ જરા પણ દેખાતી નથી માટે અંધારું એ પુદ્ગલરૂપ છે. સૂર્ય કે ચંદ્રાદિકના પ્રકાશને લીધે વિશ્વમાં ભરેલાં પુદ્ગલોનો તેજસ્વી પરિણામ થાય છે, અને દરેક પુદ્ગલ અમકે છે એ પ્રકાશના જવાથી પુદ્ગલોનો જથ્થો કાળા પરિણામને પામે છે. તે જથ્થાનું નામ જ અંધારું છે. તેનો રંગ કાળો દેખાય છે. તેનો ગંધ-રસ-સ્પર્શ તે અવ્યક્ત હોય છે. ‘પ્રકાશનો અભાવ’ તે અંધારું છે, એ ભતની નૈયાયિકાદિકોની માન્યતા અવૈજાનિક છે. અધકારના પુદ્ગલો ઔપધ તરીકે પણ મદદ કરતા હોય છે. માટે અંધારું એ કાળા રંગે પરિણમેલા પુદ્ગલ આણુઓનો જ જથ્થો છે. સૂર્ય-તીપક-અગ્નિ આદિ પ્રકાશક પદાર્થોનો કિરણપ્રવાહ તે પ્રકાશકોમાથી અનુક્રમે નીકળતા પ્રકાશકિરણો માથે ત્યાં મુઘી અબંધિત રહે છે, ત્યાં મુઘી તે પ્રકાશિત ગડી અન્ય પદાર્થના રૂપને જોવામાં અશુધારક પ્રાણીઓને મદાયક બને છે. પરંતુ પ્રકાશક પદાર્થ દર હટી જાય છે, અથવા તેના આડે કંઈ આવરણ આવી જાય છે, ત્યારે આવરણ આવી ગયાના પહેલાનાં પ્રસરિત કિરણ આણુઓનું અધકાર આણુઓમા પરિવર્તન થઈ જાય છે એટલે પ્રસરિત કિરણ આણુઓ નષ્ટ થતા નથી પણ, પ્રકાશસ્વરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયમાથી પડદો પામી અંધકારસ્વરૂપ પુદ્ગલપર્યાયને પામતા હોવાથી પદાર્થના રૂપને જોવામાં પ્રાણીઓને મદાયક બની શકતાં નથી.

શબ્દ અને અધકારની માફક છાયા પ્રતિબિંબને પણ

તે છાયા પુદ્ગલો દિવસે અભાસ્વર (અન્યને પ્રકાશિત નહિ કરનાર) વસ્તુમાં પડેલાં હોય તો તે સ્વસંબંધી દ્રવ્યની આકૃતિને ધારણ કરતાં સ્યામ રૂપે (કંઈક કૃષ્ણ રૂપે) પરિણત થાય છે. અને રાત્રે કૃષ્ણ રૂપે પરિણત થાય છે આ વાત દિવસે સૂર્યના કિરણો પ્રસરે છે ત્યારે, અને રાત્રે અન્દના પ્રકાશમા પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. તે છાયા પુદ્ગલો આરિસાદિ ભાસ્વર (અન્યને પ્રકાશિત કરનાર) દ્રવ્યોમાં પ્રતિબિંબિત થયેલાં સ્વસંબંધી દ્રવ્યના આકારને ધારણ કરતા, તથા સ્વસંબંધી દ્રવ્યમા કૃષ્ણ-નીલ-ગુલક કે પીત, જેવા પ્રકારનો વર્ણ હોય તેવા રૂપે પરિણમે છે, અને તેઓની આગિમા વગેરેમા ઉપલબ્ધિ થાય છે, એ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે જે વસ્તુનાં છાયા પુદ્ગલો આરિસામા સ કમીને પોતાના (અર્થાત્ વસ્તુના) વર્ણ રૂપે અને આકાર રૂપે પરિણમે છે, તે જ વસ્તુની તેમા ઉપલબ્ધિ થાય છે, તો પણ તે પુદ્ગલો પ્રતિબિંબ શબ્દ વાચ્ય છે આ ઉપરથી સમજાય છે કે અભાસ્વર પદાર્થમા પડેલી છાયા તે દિવસે કંઈક કૃષ્ણ રૂપે અને રાત્રિએ કૃષ્ણ રૂપે હોય છે અને ભાસ્વર પદાર્થમા પડેલી છાયા તે વસ્તુના પોતાના જ વર્ણ જેવી હોય છે. જે આરિસાદિમાં વસ્તુનાં છાયા પુદ્ગલો અકાન્ત થાય છે તે આરિસાદિમા જ તે વસ્તુની ઉપલબ્ધિ (પ્રત્યક્ષતા) થાય છે, બીજામાં થતી નથી. કારણે અતરે ન હોય અથવા અતિ દૂર ન હોય એવાં જ સ્વચ્છ દ્રવ્યોના કિરણો આરિમા વગેરેમાં સંકાન્ત થાય છે

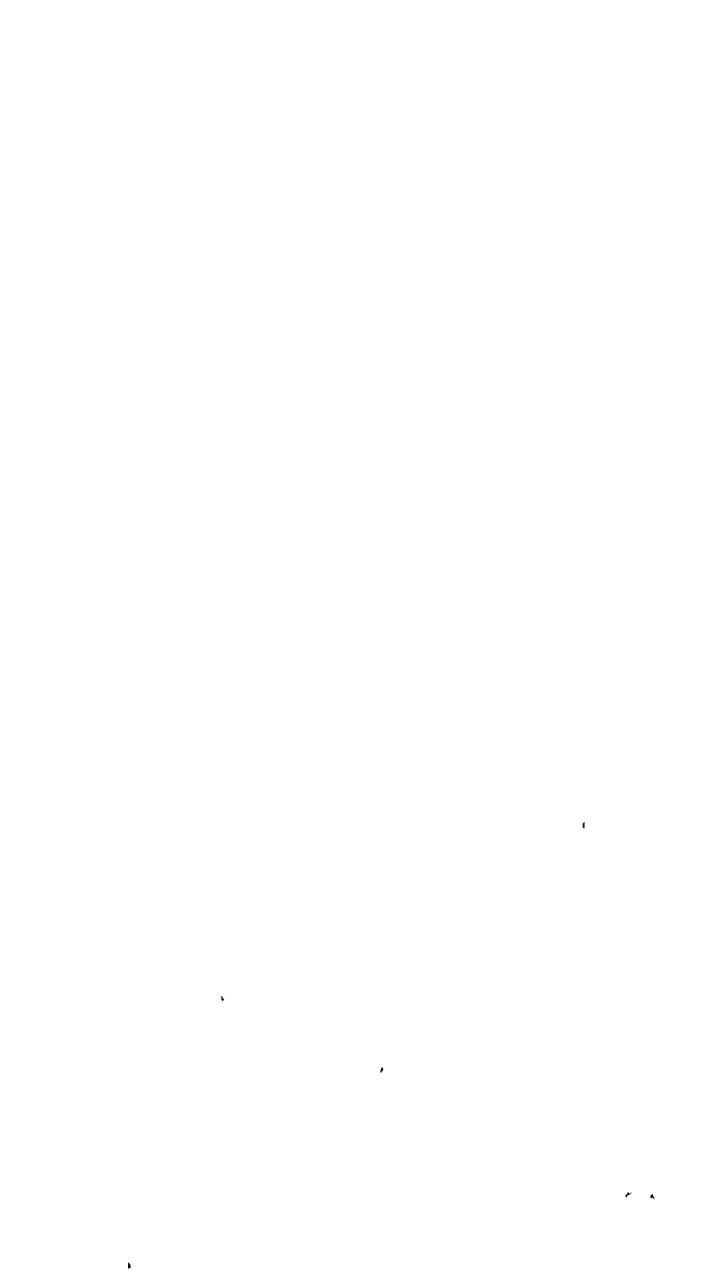
આજે તો અતિ દૂર અને અન્ય પદાર્થોના અંતરે

હોય છે કે આપણે તેને જોઈ શકતા નથી. તો પણ તે પુદ્ગલ સ્કંધોનો સમુદાય, પ્રકાશાદિના નિમિત્ત દ્વારા અગર કેઈ વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો દ્વારા તદ્વાકાર પિંડિત થઈ જાય છે, ત્યારે આપણે તેને જોઈ શકીએ છીએ અને તેને છાયા યા પ્રતિબિંબના નામે ઓળખીએ છીએ. પ્રતિબિંબ યા છાયા સ્વરૂપે પિંડિત થતી રહેલ અને પિંડિત થયા પહેલાં કુવારાની ધારની માફક છટા છટા વહી રહેલ તે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ સ્કંધોની પ્રાણીઓ ઉપર સારી યા નરસી અસર થઈ શકતી હોવાથી પણ તે પુદ્ગલસ્વરૂપ હોવાનું નક્કી થાય છે.

પદાર્થમાંથી કુવારાની માફક વહેતા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ સ્કંધોને કેઈકે લોકો ઓજસ-આભા-પણ કહે છે. અગ્રેજીમાં તેને મેગ્નેટીઝમ અથવા મેગ્નેટીક ફ્લ્યુઈડ કહે છે. તે વિશ્વના સ્થૂલ પરિણામી પદાર્થોમાંથી નજરે ન દેખાય તેવું પાણી યા વીજળી જેવું વહેતું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય છે.

કેટલીક વસ્તુઓમાંથી વહેતા એ દ્રવ્યને આપણે આપણી સુધવાની ઈન્દ્રિયથી જાણી શકીએ છીએ કપુર અને ટિંક તે આપણાથી દમ હાથ છેટે પડ્યા હોય તો પણ તેમાંથી વહેતા દ્રવ્યના ગુણથી નાક વડે આપણે તેને જાણી શકીએ છીએ. આવી રીતે લાકડું, લોહું, પથ્થર ગમે તે વસ્તુમાંથી દ્રવ્ય તો નીકળ્યા જ કરે છે પણ તે દ્રવ્યની સુગંધને આપણે નાક જાણી શકતું નથી માટલામાં ભરેલી સાકરને આપણે નાક ન જાણી શકે, પણ કીડીનું નાક જાણી લે છે. આવી રીતે માણસ, ઘોડો, ગાય, બિલાડી, કુતરો, પોપટ અને

એ છે કે એ ઝેર શરીરમાં ૧૦૦ ડીગ્રીએ ઉષ્ણતા પાણીમાં પણ નાશ પામતું નથી ગરમીમાં રાખ્યા પછી કે પાણીમાં ઉકાળ્યા પછી પણ એની વનસ્પતિ સૃષ્ટિ ઉપર ઊંચ અમર કરવાની તાકાત જેમની તેમ જ જેવા મળે છે. શરીર સ્વાસ્થ્ય માટે આ ઝેર હાનીકારક છે. તેના સ્પર્શથી જીવનશક્તિનો ક્ષય થાય છે'

રજસ્વલા સ્ત્રી અસ્પૃશ્ય શા માટે ગણાવી જોઈએ? તેની આ એક વૈજ્ઞાનિક આવૃત્તિ છે. પ્રાચીન સંસ્કારને આ માહિતીથી ભારે પ્રભાવભૂત બળ મળે છે

મુળદંથી પ્રકાશિત 'નવનીત' ગુજરાતી હાયજેન્સ (માસિક)ના માર્ગદર્શક ૧૯૬૨ ના અંકમાં 'મહા અને કાખાં ગિર્ધક લેખમાં તેના લેખકે જણાવ્યું હતું કે, 'મહામાં રહેલ મગેઅમવદ' નામે પથ્થર જે મુસલમાનોને પૂજનીય છે, તે મુસલમાનોની માન્યતાનુસાર પ્રથમ દ્રવ્ય જેવો મહેકે હોય પરંતુ એક રજસ્વલા સ્ત્રીના સ્પર્શથી કાળો પડી જાયો હોયો'

અદ્વન, તુલસી, લીમડો, વડ, પીપળો, આળંગા વગેરે તંદુરસ્તી માટે ઉપયોગી માન્યા છે, તેની પાછળ પણ તે તે પદાર્થોમાંથી વહેતા પરમાત્મનું તત્ત્વજ્ઞાન છે

એક પાશ્ચાત્ય ડોક્ટરે ભારતમાં લીંગડાના ઝાડ જે. આશ્ચર્ય પાનીને કહ્યું હતું કે, 'આ દેશમાં આવાં ઝાડ નાશક વૃક્ષો હોવા છતાં, યુવકો અને યાજ્ઞકોનું આવડું મોટું

શુદ્ધ લોજનપાનથી ત્યાગભાવના અને અશુદ્ધ લોજનપાનથી લોગ ભાવના, સ્વાર્થભાવના, હિંસા, જૂઠું, ચોરી વ્યભિચાર આદિને પ્રોત્સાહન અને સંવર્ધન મળે છે અને તેથી દેશના નૈતિક પતન થાય છે.

અસ્પૃશ્યતામાં લોજનપાનની શુદ્ધિનું તત્ત્વ નિહિત રહે છે. માત્ર પિતાઓના રજોવીર્યનો સમ્બન્ધ અને મત્ર-મૂત્ર-ગ્રમ-માંસ-મદિરા આદિના પરમાણુઓમા ગતદિગ્મ રહેવા પૂર્વક તેમાં જ રાત દિવસ પ્રવૃત્તરીક્ષ રહેવાથી શરીર અને આત્મા બન્નેમાં અમુક અપેક્ષાએ અશુદ્ધિ આવી જવાથી આત્મામા શુદ્ધ ભાવોનો ઉદય હોઈ શકતો નથી એવા અશુદ્ધ ભાવોદયી મનુષ્યના શરીરમાથી પ્રચરતી આત્મ તેના સંસર્ગમાં આવનારને પણ અશુદ્ધ ભાવોદયી બનાવે છે

ધર્મ એ અવશ્ય આત્માની જ વસ્તુ છે પરંતુ ગર્ભ રની સાથે આત્માનો અતિનિકટ સંબંધ છે. આત્મામા કે પણ વસ્તુના પ્રવેશ માટે દારની જરૂરીયાત છે. આત્મા દાર શરીર છે શરીરમાં થઈને જ આત્મામાં આત્માની દાં કઈ પણ ધારણ કરી શકાય છે. ધર્મનો અર્થ ધારણ ક થાય છે. માટે જ્યારે શરીર ધર્મથી અનુરૂપ હોય ત્યારે આત્મા વડે ધર્મ નામની વસ્તુ ધારણ કરી શકાય છે શરીરરૂપી દાર અશુદ્ધ હોય તો તેમાં થઈને જે ગી આત્મામા ન્દાય છે, તે અશુદ્ધ અને અપવિત્ર બની ન્દાય અને તેથી આત્માને હોઈ પણ રીતે લાભદાયક થતી નથી માટે માનવ પડે છે કે આત્માની શુદ્ધિ માટે શરીર શુદ્ધિ

દૂર દૂર ગરમ લાગે અને બીજી વસ્તુને પણ ગરમ કરી શકે છે. અગ્નિની માફક જેનો સ્પર્શ ગરમ હોય તેનો પ્રકાશ તો ગરમ હોય જ તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આ ‘આતપ’ નામે પરિણામમાં તો ખૂબી એ છે કે તે પરિણામ પામેલા શરીરનો સ્પર્શ શીત છે, અને પ્રકાશ ઉબળ છે. આવો પરિણામ જગતના બીજા કોઈ પ્રાણીઓના શરીરમાં નહિ હોતા માત્ર સૂર્યના વિમાનની નીચે રહેલા બાહ્ય પૃથ્વીકાયના જીવોને જ હોય છે. સૂર્યનું ણિંબ જે આપણે જોઈએ છીએ તે મોટા, લોઢા વગેરેની માફક એક જાતની પાર્થિવ રચના છે અને તેમાં સૂર્ય નામની દેવ જાતિ રહે છે. પરંતુ એ પાર્થિવ ણિંબમાં પૃથ્વીકાય જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ એ ણિંબ અસંખ્ય પાર્થિવ જીવોના શરીરના સમૂહરૂપ હોય છે તેમાં મૂળ સ્થાને ગરમી નથી, પણ દૂર દૂર વધારે ને વધારે ગરમી હોય છે જો કે આ એક વિચિત્ર હકીકત છે, પણ તે ખાસ જાણવા જેવી છે. સૂર્યનો તાપ આપણને ઉબળ લાગે છે, પણ શાસ્ત્રકારો આપણને સમજાવે છે કે સૂર્ય પોતે એટલો ગરમ નથી. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે કે કયા સ્વરૂપે વર્તતા પ્રકાશને જૈન સિદ્ધાંતકારે ‘આતપ’ તરીકે ઓળખાવ્યો છે હવે તે આતપ સ્વરૂપ પ્રકાશ તે એક પદાર્થ અર્થાત્ મેટર સ્વરૂપે કેવી રીતે સાબિત થાય છે, તે વિચારવાનું છે.

એક વાત આધુનિક વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં પણ મિદ્ધ થઈ ચૂકી છે કે ગુણ તે પદાર્થને આશ્રિત જ હોય. પદાર્થ મિત્ત્ય

ખીલત ખૂણામાંથી શુભાળના કુલની સુગંધ આવવા લાગી. પ્રન્ટન આશ્ચર્ય પામી ગયા. પછી તેમણે રૂમાલના ખીલત ખૂણાઓમાં પણ વિવિધ રંગ અને ગંધની ઈંદ્રિયા કંઈ અને તે પ્રમાણે રંગ તથા ગંધ આવ્યા પણ ખરા !

યોગીરાજે રૂમાલને સ્પર્શ કર્યા વિના જ પોતાના ચોરા ખળે સૂર્યનાં કિરણોમાંથી રંગ તથા ગંધનું આકર્ષણ કર્યું હતું અને એ રંગ તથા ગંધ અનેક દિવસો સુધી તે રૂમાલમાં રહ્યા હતાં. શ્રી પ્રન્ટને પોતે અનુભવેલા આ અમલકાંડ વર્ણન પોતાના જાણીતા ગ્રંથમાં કર્યું છે

સૂર્યનાં કિરણો સફેદ પ્રકાશ પાડે છે, પણ એ પ્રકાશ ખરેખર સફેદ નથી. આત રંગોનો એ મિશ્ર રંગ છે એ સ્પષ્ટિત વલ્લભો વરસ પહેલાં બ્રિટિશ વિજ્ઞાની ‘સર ન્યૂટને’ સૂર્યકિરણોની આડે ત્રિપાર્શ્વ કાચ ધરીને પૂરવાર કરી આપી હતી. લાલ, ગળીનો રંગ, વાદળી રંગ, લીલો, પીળો, નારંગી અને રાતો એમ આત લુપ્ત રંગ સૂર્યકિરણોમાં રહેલ છે. વૈજ્ઞાનિકોએ સૂર્યના પ્રકાશની ગતિ સેકન્ડના ૧,૮૦૦૦૦માઈલની જાણવી છે પણ પ્રયોગોએ પૂરવાર કર્યું છે, કે કિરણોના આતે રંગોની ગતિ મરળી હોવા છતાં એના પ્રકાશ મોજની લગાઈ (વેવ લેન્થ) ઓછી વધતી હોય છે. એક સેકન્ડ માટે માપ લેવાનાં આ ખબર પડી અને એમાંથી વિજ્ઞાને નવી દિશા પકડી કે આમાંના એક જ રંગ લુપ્ત વાપરી શકાય કે નહિ ?

વર્તમાન વિજ્ઞાને ખરેખર ! એક અન્યંત તીવ્ર રંગ

કિરણો અને પરમાણુઓ મારફતે આકર્ષાય છે જેથી તે પાણી તે ભતના રંગનો ગુણ પોતામાં લે છે દરદીને તે પાણી પાવાથી આરામ થાય છે. વળી ચોક્કસ શરીરના ભાગો પર કાચની કેળીન ઝનાવીને અથવા કાચના કટકા વડે દબાવવાના ભાગ પર તેવા રંગનું જ અજવાળું સૂર્યના તડકા મારફતે નાખવાથી દરદ સાબું થાય છે. ગરમી ઉત્પન્ન કરનાર રંગ ભે શરીરમાં ઓછો થઈ જાય છે, તો માનવીને શરીરનું દરદ થાય છે તેવે વખતે ગરમી ઉત્પન્ન કરનારા તે ભતના રંગનું પાણી, યાને તેવી રીતની રંગની બાટલીમાં સૂર્યનો તાપ દેખાડેલું સ્વચ્છ પાણી કે સૂર્યના તેવા રંગના કિરણો મારફતે શરીર દર થઈ શકે છે તે જ પ્રમાણે શરીરનો રંગ કમતી થયે, માનવીને ગરમીના દરદો થાય છે એ રીતે બુતી બુતી શારીરિક મુશ્કેલીમાં ઘણા રંગના કાચો વપરાય છે પણ મુખ્ય તો ત્રણ છે.

(૧) ખડુ રંગ-ઘણો જ ઠંડક આપનારો વીજગિક અમરવાળો અને અગન નરમ પાડનારો છે. તથા ગરમીના દરદો પર ઘણો અકબીર છે. જે બુતી બુતી રીતે વપરાય છે ધંગ રંગમાં લાલ રંગનું તત્વ આવે છે, જેથી કેટલાક એવા દરદો છે કે જેમાં ઠંડકની અગર સાથે મહેજ ગરમી પણ આવવાની જરૂર પડે છે, તેવે વખતે ઘેરો ખડુ રંગ વાપરવામાં આવે છે

(૨) પીળો રંગ-આડની કમજોરતા મટાડવા માટે ઘણો જ અકબીર છે. એ જ પ્રમાણે -

સૂર્યની શક્તિ આપણા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. એ એક ચિદ્દ થયેલી વાત કહી શકાય છે.

આયુર્વેદમાં પણ સૂર્યસ્નાન અને સૂર્ય ચિકિત્સાના પ્રકારો વર્ણવેલા છે સૂર્ય ચિકિત્સાનું આખું શાસ્ત્ર જ ભિન્ન છે. એમાં કઈ રીતે અને કેવા પ્રકારે સૂર્યનાં કિરણોનો શરીરમાં પ્રવેશ કરાવવો, કયા સમયે, કેવી રીતે, વગેરે બંધુ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. સૂર્યના કિરણોની ચિકિત્સા દ્વારા સૂર્યનું બળ શરીરમાં દાખલ થાય છે, અને તેના પ્રભાવથી દુષ્ટરોગ તથા આમડી અને શરીરના જે વિકારો હોય છે, તેનો નાશ થાય છે.

આ પ્રમાણે સૂર્યનું વિમાન, ગરમી ઉત્પન્ન કરનાર અતિ મૂલ્યવાન રત્નોનું બનેલું હોઈ, આ રત્નોનો પ્રકાશ ફેલાતાં પૃથ્વી ઉપર રહેલા જીવોમાં ઉત્સાહ વધે છે. વનસ્પતિ ખીલી ઊઠે છે ધધા રાજગાર ચાલુ થાય છે એટલું જ નહિ પણ તે રત્નોના કિરણો દ્વારા હવા શુદ્ધ થાય છે ગરમી મળે છે ગદ્ગદી દૂર થાય છે. સવારે દશ વાગ્યાના મુમારે વરાધવાળા બાળકને સૂર્યનો તડકો શરીર પર પડે તેમ કરવાથી સૂર્યનો તડકો લોહીમાં ભળી રક્તકણ અને શ્વેત કણ વધારે છે. જેથી શરીરમાં ચેતના પ્રગટે છે અતિ વધી પાચનક્રિયા વધે છે. લોહીમાં ઉબળતા લાગે છે જે કંઈના દોષને તોડવામાં સહાયમૂલ બને છે. બળ, બુદ્ધિ અને આયુષ્ય વધારે છે

આ સૂર્યનાં કિરણો અત્યંત ગરમ છે તેનો તાપ

દર્શન કથિત 'આતપ' અને 'ઉદ્યોત' શબ્દથી જ મમજી શકાય. અર્થાત્ 'આતપ' શબ્દ તે શીતસ્પર્શી પદાર્થના ઉષ્ણ પ્રકાશનો સૂચક છે, જ્યારે 'ઉદ્યોત' શબ્દ તે શીત સ્પર્શી પદાર્થના શીત પ્રકાશનો સૂચક છે.

વિશ્વમાં કેટલાક પદાર્થોમાંથી તો પ્રકાશનો પ્રવાહ એવી અગમ્ય રીતે વહે છે કે સામાન્ય માણસને તો તે પ્રકાશ જોઈને આશ્ચર્ય જ થાય. અરે ! કેટલાક તો તેને ચમત્કાર સ્વરૂપે સમજે. કેટલાક તો તેને કુદરતની અગમ્ય લીલા કહીને જ પતાવી દે. પરંતુ આ બધી રીતના પ્રકાશોનું પ્રગટીકરણ કયા નિમિત્તને પામીને કેવી રીતે થાય છે, તેનું યથાર્થ સ્પષ્ટીકરણ તો કેવળ જૈન દર્શન જ કરી શક્યું છે.

આતમ સ્વરૂપ સૂર્યના પ્રકાશનું સ્પષ્ટીકરણ વિચાર્યું ગયું. હવે આ લેખમાં ઉદ્યોત સ્વરૂપ પ્રકાશ તે વિશ્વના કયા કયા પદાર્થોમાં હોઈ શકે ? તે તે પદાર્થોમાં તે પ્રકાશ શક્તિ કયાંથી આવી ? તે અર્વ હકીકત મમજી શકાશે.

દુનિયામાં ઘણા ખરા પ્રદેશોમાં પ્રકાશ તેમજ બળતણની શક્તિ મેળવવા માટે વિજ્ઞાને ગોઘી આપેલી વીજળીના ઉપયોગ થતો હોય છે. આમ છતાં કેટલાક પછાત સ્તરી જવા પામેલા પ્રદેશોમાં ઘી તેલના કોડિયા બાળીને કે ગેસ તથા કેરામીનની બત્તી પેટાવીને માણસો પ્રકાશ મેળવે છે. આ બધા પ્રકાશો તો ઉષ્ણતા હાયક હોય છે. દુનિયામાં

સમક્ષ ઉભો થયો, ચાલુ ચુદ્ધના સમયમા જતી મેળવવી અને તેનો ઉપયોગ કરવો એ જોખમી કાર્ય હતું આવા મુશ્કેલ પ્રસંગે કાર્યને પાર ઉતારવા માટે દાક્તરે એક નવો જ ઉપાય શોધી કાઢ્યો, લશ્કરની છાવણીથી થોડે છેટેના વિસ્તારમા જઈ તેણે કેટલીક 'આગ માખીઓને' પકડી પાડી. આ માખીઓને કાચના વાસણમાં પુરવામાં આવી માખીઓનું આ વાસણ ત્યારબાદ દાક્તરે જતી તરીકે ઉપયોગમાં લીધું. આ જતીની સહાયતાથી જખમી જનેલા ઐનિકની વાઢ કાપ કરવામા આવી અને એના પગિણામે પેલા ઐનિકની જીંદગી જચી ગઈ.

ઉપર મુજબ જંતુઓની માફક કેટલાક ફળ-ફૂલાદિ વનસ્પતિઓમાં પણ એવી જ વિચિત્ર ચમક હોવાનું જાણી શકાયું છે. ઓસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ અમેરિકા, યોર્નિઓ તેમજ અન્ય પ્રદેશોના જંગલોમાં જદામને મળતું આવતું એક વિચિત્ર પ્રકારનું ફળ ઊગે છે આ ફળ પ્રકાશમય હોય છે એમાં જે તેજ ચમકતું હોય છે, તેની તુલના વીજળીના અમુક દેંડલ પાવરના ગોળા સાથે થઈ શકે. જંગલના અંધ કાર વચ્ચે દર દર આડ પર કોઈએ વીજળીક ફીવાનાં તોગા બાધ્યા હોય એવું દ્રશ્ય તેનાથી નજરે પડતું હોય છે. તેની નજીકમાં આવનાર માણસ માટે તે એક માર્ગદર્શક પ્રકારનું કામ આપે છે એવા થોડાક ફળોને ગતના અંધકારમા એક જગાએ ભેગાં મૂકી કોઈ માણસ તેની નજીક ચોપડી લઈને વાચવા બેઠે તો તેને ફીવાની જરૂર ન રહે, એટલું તેજ

નાખતા હોય છે એના શરીરની યન્ને બાબુની કોર તેજસ્વી હોય છે. દરથી બેનારને એમ જ લાગે કે એની કાળી ચામડીની યન્ને બાબુએ નાના નાના વીજળીના બદ્ધો મળગી રહ્યા છે.

કરચલાનું તેજ

માછલાની જેમ કેટલાક કરચલાઓ પણ એવા હોય છે. તેઓના નીચેના ભાગની બે અંધિઓ રામાયણિક દ્રવ્યોથી ભરેલી હોય છે જ્યારે એને જરૂર જણાય ત્યારે તે એ પદાર્થને આબુઆબુના પાણીમા ઉડાડીને પાણી સાથે ભેળવી દે છે. તરત જ એ પ્રક્રિયાની એવી અસર પાણીમા ફેલાઈ જાય છે કે નહુકના ભાગમા સમુદ્રનું પાણી લીલા પ્રકાશથી ચમકી ઊઠે છે જાણે કોઈએ વીજળીની સેર ફેંકી હોય એવી અમર પાણીમા ફેલાઈ જાય છે અને એ રીતે આ કરચલો પોતાના શરીરનો પ્રકાશ સમુદ્રમા ફેલાવે છે આ રીતે જંતુઓ-વનસ્પતિઓ અને માછલા આદિના શરીરમાં આ પ્રકાશ શક્તિ ક્યારથી આવી? તે તે જીવોના તે તે શરીરમા આ પ્રકાશ-શક્તિનો નિર્માતા કોણ? વિશ્વના દરેક જીવોમા આવી પ્રકાશ-શક્તિ કેમ હોઈ શકતી નથી? આ બધાની આથી અમજ, આધુનિક વિજ્ઞાન મેળવી શક્યું નથી અને મેળવી શકનાર ખા! નથી કોઈ કંઈએ કે વિશ્વને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરે એવા એવા તે અનેક આદિષ્ઠાદે આધુનિક વિજ્ઞાને કર્યા. તે ઉપરાંત રીતે પ્રમંના પ્રકાશ અંગેની સૂચનાની જોજ વિજ્ઞાન કેમ નહિ કરી શકે? પ્રશ્નપરમા એ જ કહેવાનું છે કે

આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની દૃષ્ટિ જડ-પુદ્ગલ પદાર્થના આવિષ્કાર પૂરતી જ છે. ચેતન પદાર્થના સ્વરૂપ પ્રત્યે હજી તેમણે લેશ માત્ર પણ પ્રયત્ન કર્યો નથી. ચેતનાવંત જીવ એ એક મૌલિક દ્રવ્ય છે, તે સમજ હજી આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોમા આવી નથી. એટલે બધા ચૈતન્યવંત જીવના સત્ય સ્વરૂપની, તેની વિવિધ અવસ્થાની, તથા જીવ સાથે અનાદિકાળથી સંબંધિત બની રહેલ કર્મ-અવસ્થાને પ્રાપ્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યની સમજણ જ નથી, ત્યાં દેહધારી જીવના શરીરમાથી પ્રસરતા ઉપરોક્ત પ્રકાશની સમજણ હોય જ ક્યાથી ?

અરે ! આત્મા—પુણ્ય-પાપ—પુનર્ભવ—મોક્ષ આદિમા વિશ્વાસ ધરાવનાર કેટલાક આસ્તિક દર્શનકારો પણ ઉપરોક્ત પ્રકાશ અંગેની હકીકતને હજી સમજી શક્યા નથી તો પછી ભૌતિકવાદી વૈજ્ઞાનિકોથી તે વાત સમજી નહિ શકાય તેમા શું આશ્ચર્ય ! ઉપરોક્ત જીવોના ઉપરોક્ત રીતે પ્રસન્તા પ્રકાશને કેટલાક આસ્તિકો પણ કુદરતની અકળ લીલા તથા ચમત્કાર સ્વરૂપે જ સમજે છે, બ્યારે આ હકીકત અંગેની અતિ સ્પષ્ટ અને સત્ય સમજ તો જૈન દર્શન જ વિશ્વને આપી શક્યું છે. જૈન દર્શન કહે છે કે જીવોનું શરીર તે જડપદાર્થની જ એક અવસ્થા છે જેમ જડપદાર્થનો બાહ્ય શરીર સ્વરૂપે જીવની સાથે સંયોગ વર્તે છે, તેમ અભ્યંતર શરીર સ્વરૂપે પણ તેનો આત્મા સાથે સંબંધ છે એવાં અભ્યંતર શરીરો બે પ્રકારના છે. તે અતિ મુક્ત સ્વરૂપી હોઈ દૃષ્ટિગોચર થઈ શકતા નથી એક ભવથી છૂટી અન્ય ભવમા

જવા સમયે બાહ્ય શરીરનો સંબંધ આત્માથી છૂટી જાય છે. પરંતુ અભ્યંતર શરીર તો તે આત્માની સાથે જ જાય છે. એથી પુનઃ નવું બાહ્ય શરીર તે આત્મા ધારણ કરે છે જે અભ્યંતર શરીરો પેઢીનું એક અભ્યંતર શરીર 'કાર્મણ' શરીર નામે હોય છે બાહ્ય શરીરનું નિર્માણ તે કાર્મણ શરીરના આધારે જ થાય છે કાર્મણ શરીરનો સંબંધ સર્વથા છૂટી ગયા બાદ આત્મા બાહ્ય શરીરધારી બની શકતો નથી. કાર્મણ શરીર તે વિવિધ સ્વભાવી જડપુદ્ગલના સંગ્રહ સ્વરૂપે હોય છે. બાહ્ય શરીરની વિવિધ રચનામા અને તેની વિવિધ ગાંઠિના નિર્માણમા કાર્મણ શરીરનાં વિવિધ સ્વભાવી વિવિધ અંગો જ કારણ કરે છે.

કાર્મણ શરીર એક અવગતી છે અને તેના વિવિધ અંગો તે અવયવ સ્વરૂપે છે તે વિવિધ અંગોને લેન દર્શનમા કર્મ પ્રકૃતિ તરીકે ઓળખાવ્યાં છે. આત્માની બાહ્ય અને આંતરિક અવસ્થાની ભિન્નતામા કાર્મણ શરીરના અંગ સ્વરૂપમા કર્મ પ્રકૃતિઓ જ કારણભૂત છે.

લેન દર્શનના તત્ત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાત માણુએને આ વિષય સદી સમજી શકવામા કઠિનતા છે. લેન દર્શન કઠિનતાનાર્થ-વિજ્ઞાનના મારગ અભ્યાસીઓને અને તેને સાંભળુનિહી સમજનારને જ આ વિષય હૃદયગમ્ય બની શકે છે. વેદ્યની વિવિધ વિચિત્રતાનું કારણ ઉપદેશના અભ્યાસી જ સમજવા પૂર્વક સમજી શકે છે આ એક મહાન વિજ્ઞાન છે. જે વિજ્ઞાનના આધિકારકો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે આત્માની

અનત જ્ઞાનાદિ શક્તિને આગ્રહાદિત બનાવી રાખનાર જડ-
 યુક્તજ્ઞાના અનાદિકાલિન સબધને ખખેરી નાંખી આત્માના
 કેવલજ્ઞાન દીપકને પ્રગટ કરનાર આત્માઓ જ સર્વજ
 કહેવાય છે આવા સર્વજ પરમાત્માઓ ભૂતકાળમા અનત
 થઈ ગયા છે, અને ભવિષ્યકાળમા અનત થશે તેમની સર્વજતા
 તેમના પૂર્વાપર જીવનના ઈતિહાસથી જ સિદ્ધ થાય છે.
 વિશ્વના કોઈ પણ મનુષ્યને સર્વજ તરીકે સ્વીકારી લેવા
 પહેલા પ્રથમ તેમની કસોટી થયા બાદ જ તેમને સર્વજ
 તરીકે માન્ય રખાય છે. તેમની સર્વજતા સત્ય પૂરવાર થયા
 બાદ તેમના વચ્ચનો શ્રદ્ધામય-વિશ્વાસમય જ બને છે. આ
 સર્વજોને જ જૈનદર્શનમાં પરમાત્મા-ઈશ્વર માન્યા છે તે
 સિવાય કોઈ પણ ઈશ્વર આ વિશ્વમા હોઈ શકતો જ નથી.
 એટલે જ જૈનદર્શનમાં ઈશ્વરની માન્યતા, સ્તુતિ-પૂજન-ભક્તિ
 વગેરે જગતકર્તૃત્વને અનુલક્ષીને નહિ સ્વીકારતા વિશ્વની
 વિચિત્રતાના અને આત્માની અનતશક્તિના સત્ય સ્વરૂપે
 દર્શકને જ અનુલક્ષીને છે જૈનદર્શનના પ્રણેતા સર્વજો જ
 હોઈ શકે છે તેમની સર્વજતામા જરા પણ ખામી નહિ
 હોવાથી તેમના વચ્ચનો અર્થાત્ તેઓ વડે આવિષ્કારિત તત્ત્વ-
 જ્ઞાન અર્થાત્ પદાર્થજ્ઞાન સંપૂર્ણ અને શાશ્વત સત્ય છે

ગણધર ભગવાનો (તીર્થંકર દેવોના મુખ્ય ગિયો)
 વડે મધ્યહિત સર્વજ પરમાત્માની વાણી પ્રવાહને આગમ
 (શાસ્ત્રો) ઠાન જ સત્ય સ્વરૂપે સમજી શકતો હોવાથી
 ઉપરોક્ત કાર્મણ શરીર અગેની અતિ સ્પષ્ટ હકીકત પણ

અર્થજોક્તા જૈન મિત્તાંતોથી જ સમજવી જોઈએ કર્મના
 શરીરનાં વિવિધ અંગો તે વિવિધ અંગાયુક્ત છે. જાતી
 શરીરની રચનામાં અને આત્માને વિવિધ અવસ્થાવંત બના
 રહેવામાં જે જે પ્રકારની યોગ્યતાવાળાં તે અંગો હોય તે તે
 પ્રકારની યોગ્યતાને અનુરૂપ સજાથી તે અંગો ઓળખાય
 છે. કર્મણુ શરીરનું એક અંગ એવું છે કે જેના ઉદયથી
 (સ્વભાવાનુસાર જીવને દેહદાતા બનવાની યોગ્યતાના કારણે)
 જાતી શરીરમાં પ્રથમ જણાવેલ પ્રકાશનું નિર્માણ થાય છે
 આ અંગ તે 'ઉદ્યોત' નામકર્મની સજાથી ઓળખાય છે
 આ ઉદ્યોત નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોનું શરીર, શીત પ્રકાશ
 સ્વરૂપે ચમકે છે માટે જ તેવી રીતે ચમકતા પ્રકાશને જૈન
 ધર્મમાં ઉદ્યોત સ્વરૂપે ઓળખાવ્યો છે આત્મ સ્વરૂપે ચમકતું
 શરીર કયા કયા દેહધારી જીવોનું હોઈ શકે છે તે માત્ર
 નીચના એક શ્લોકથી જ સમજી શકાય છે.

અણુમિણ પયાસરુચં ત્રિભગ મુજ્જોશ્રવ હહજ્જોઆ ।
 જદ દેવુત્તર ત્રિક્કિઅ, જોઠ્ઠન સ્વજ્જોઅ માઢવ્વ ॥

મુનિઓનું વૈકલ્પિક શરીર, દેવોના ઉત્તર વૈકલ્પિક શરીર,
 અનુઆ (પતંગીઆ), ગરે કેટલીક ચમકતી વનસ્પતિ
 વગેરેની પેઠે જે જીવોનું શરીર શીત પ્રકાશમય સ્વરૂપે છે તે
 ઉદ્યોત છે તે ઉદ્યોતને ઉત્પન્ન કરનારું કર્મ તે ઉદ્યોત નામ
 કર્મ છે આદિ ઉદ્યોત અને ઉદ્યોત નામકર્મ એ બંને અત્યંત
 છે કારણ કે ઉદ્યોત એ કાર્ય છે, અને ઉદ્યોત નામકર્મ એ
 કારણ છે અંતમાથી જે ઉદેશ પ્રકાશ કેસાય છે તે માત્ર

ઉદ્યોત જ છે અને તે ઉત્પન્ન કરનાર ઉદ્યોત નામકર્મ છે આ રીતે વિવિધ વનસ્પતિઓ અને વિવિધ જંતુઓના શરીરમાથી આપણને આશ્ચર્યજનક કે ચમત્કારકરૂપ જે પ્રકાશ ત્યાં જ્યાં દૃષ્ટિગોચર થાય ત્યાં ત્યાં તે પ્રકાશ, ઉદ્યોત સ્વરૂપ સમજવો. અને તેને ઉત્પન્ન થવામાં તે તે જીવોનું ઉદ્યોત નામકર્મ કરણ રૂપ સમજવું આ પ્રકાશ પ્રસારતો હોવાથી અને ઠંડકદાતા હોવાથી પુદ્ગલ સ્વરૂપ છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રના રીક્ષકારે કહ્યું છે કે અગ્નિ અને દીવાનો પ્રકાશ ફેલાય છે તે પણ અગ્નિકાય જીવોના ઉદ્યોત નામકર્મના ઉદયને લીધે છે. અગ્નિમાં ઉષ્ણ સ્પર્શ અને લાલવર્ણ હોવાથી તે પણ પુદ્ગલ સ્વરૂપ છે સૂર્ય-ચંદ્રાદિના પ્રકાશનો ઉપપ્રકાશ અર્થાત્ સૂર્ય વગેરેના કિરણોમાંથી તેની આબુ બાબુ કિરણો રહિત જગ્યાએ જે અજવાળું ફેલાય છે તે ઉપપ્રકાશને 'પ્રભા' કહેવાય છે.

સૂર્યનાં કિરણો ખુલ્લી જગ્યામાં પડે છે, તો પણ બધા મકાનમાં દિવસ રાત્રિનો ખ્યાલ આપવા પુરતું પણ ત્યાં અજવાળું હોય જ છે. આ અજવાળું તે ખુલ્લી જગ્યામાં પડતા કિરણોના ઉપપ્રકાશ રૂપ 'પ્રભા' છે જો પ્રભા ન હોય તો જે જગ્યાએ કિરણો પ્રસરે ત્યાં અજવાળું હોય અને આબુબાબુની જગ્યાએ અધારું હોય પરંતુ તેમ બનતું નથી. પુદ્ગલ રક્તધમાંથી પ્રગટ થતી આ 'પ્રભા' પણ પુદ્ગલ રક્તધોનો જ સમૂહ છે.

‘ઈશિદો નથી પરંતુ પ્રયોગશિલ્પથી અન્ય અસત્ય છે એમ માની બેસવું એ પણ ધરાધર નથી પ્રયોગ શાળાઓની મર્યાદાઓ બહાર પણ સત્ય હોઈ શકે છે.

સન ૧૯૫૬ માં લંડનથી પ્રકાશિત ‘પરમાણુ અને વિશ્વ’ નામક પુસ્તકમાં તેના લેખકે જણાવ્યું છે કે—

‘ઘણા ટાઈમ સુધી ત્રણ જ તત્ત્વ (એલેક્ટ્રોન, ન્યુટ્રોન અને પ્રોટોન) વિશ્વમાં મંઘટનના મૂળભૂત આધાર તરીકે માનવામાં આવતા હતાં. પરંતુ વર્તમાનમાં તથા પ્રકારના તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ હવે પણ મંલવિત થઈ ગયું છે તેથી મહેજે પ્રશ્ન ઊઠે છે કે મૌલિક તત્ત્વોનો સાચો અર્થ અમે શું કરીએ ? પહેલાં તો અગ્નિ, પૃથ્વી, હવા અને પાણી આ ચાર પદાર્થોને જ મૌલિક તત્ત્વની મદદા અપાઈ હતી પરંતુ ત્યારબાદ તો સમજમાં એ આવ્યું કે પ્રત્યેક ગતિચલિત પદાર્થના મૂળભૂત આણુ જ પરમાણુ છે. ત્યાર બાદ પ્રોટોન, ન્યુટ્રોન અને એલેક્ટ્રોન એ ત્રણ મૂળભૂત આણુ મનાયાં હતાં તો મૂળભૂત આણુઓની મંજ્યા વધી ગઈ છે અને ફેર પણ વધી શકે તેમ છે. મૂળભૂત આણુઓની એ વૃદ્ધિ, પદાર્થમૂળ મંજાંધી અમારા અજ્ઞાનની જ મર્યાદા છે સાચી વાત તો એ છે કે મૌલિક આણુ શું છે એ જ હવે સુધી સમજમાં આવી ગઈ નથી.

આ ઉપરથી સમજવું જરૂરી છે કે વિજ્ઞાને પ્રત્યક્ષ નિદ્ધ કંદેર આવિષ્કારોને આપણે ખોટા કહેવા નથી. પરંતુ વિજ્ઞાન વડે શોધાયું હોય તેના કળા પણ અતંતમ !

અણુશોધનું સદાતા માટે વિજ્ઞાનમાં રહી જાય છે એ વાત તો માન્ય કરવી જ પડશે. ભિન્નભિન્ન માયન્સવેત્તાઓને, મનોવિજ્ઞાનના ધુરંધર વિદ્વાનોને, મોટા ચિકિત્સકોને અન્ય કોઈ પણ પ્રકારના વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના વેત્તાઓને પૂછીએ તો કહે છે કે અમારા પૂર્વજ વિજ્ઞાનિકોએ હજારો વર્ષ મહેનત કરી અમારા વિષય અંગે બહુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું પરંતુ જેટલું અમને એ વિષયમાં માલુમ પડ્યું છે, તેની અપેક્ષાએ કોઈ જાણુ અધિક અમને માલુમ નથી. તો પછી કેવી રીતે કહી શકાય કે વૈજ્ઞાનિકો જ્ઞાન પૂર્ણ છે ? જેઓ પોતાનું મમસ્ત આયુષ્ય જ્ઞાનવૃદ્ધિને માટે જ અર્પણ કરી ચૂક્યા છે, એવા જ મનુષ્યોના ઉદાહરણ આપણે અહિં વિચાર્યો છે માટે એટલું તો ચોક્કસ માણિત થાય છે કે વર્તમાન વૈજ્ઞાનિકોએ માની લીધેલ મૂળ તત્ત્વના પણ ઉપાદાન કારણ સ્વરૂપ, પુદ્ગલ ઘટનાનું અસ્તિત્વ વિશ્વમાં અવશ્ય છે, અને અદ્યપિ પર્યાંત વૈજ્ઞાનિકો તેથી અજાત છે. વિજ્ઞાનનો વિષય ઇન્દ્રિયોની સહાયતાથી મનુષ્ય જેટલો પ્રાપ્ત કરી શકે તેટલા પૂરતો જ છે એટલે વિજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ અનુભવવાદી છે અર્થાત્ દૃશ્ય જગત સુધી જ સીમિત છે.

વિશ્વના અદ્ય અને શુદ્ધ સિદ્ધાન્તો વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિમાં આવી શક્તા નથી તેથી કરીને તેવા સિદ્ધાન્તની જાણકારીના અભાવે વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી પૂર્ણ કહી શકાતું નથી. માટે વર્તમાન વૈજ્ઞાનિક વિવાદ અન્ય કોઈએ આવિષ્કારિત પદાર્થ વિજ્ઞાન પ્રત્યે ઉપેક્ષા રાખી તેને નહિં જાણવા-અન-

અંધ કાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, આતપ ઇત્યાદિ વર્તમાન વૈજ્ઞાનિકોની સમજમા પદાર્થ સ્વરૂપે નહિ હોતાં શક્તિ તરીકે હતા, તેને આ પુસ્તકના પૂર્વપ્રકરણોમાં વિવિધ વિચારણા દ્વારા પદાર્થ સ્વરૂપે જ સિદ્ધ કરી આપ્યા છે. વળી કેટલાક પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિકોએ પણ તેને પદાર્થ સ્વરૂપ હોવાનું સાબીત કરવાથી નૈનદર્શન કથિત તે હકિકત સત્ય પૂરવાર થઈ ચૂકી છે.

ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય પદાર્થ તે પરમાણુ સ્વરૂપે તો હોઈ શકે જ નહિ. વર્તમાન વૈજ્ઞાનિકો પદાર્થના જે સૂક્ષ્મ વિભાગને પરમાણુ કહેતા આવ્યા છે, તે પરમાણુ પણ નિર્વિભાજ્ય સ્વરૂપે નહિ હોતાં અનેક પરમાણુઓના જથ્થાઓ રૂપે સં-મિશ્રિત હોય છે. જે જથ્થાઓનું જ્યાં સુધી તેઓ વિભાજન કરી ન શકે ત્યાં સુધી તેમની દૃષ્ટિમાં તે પરમાણુ તરીકે ઓળખાય છે અને પ્રયોગોમાં આગળ વધતાં વધતાં જ્યારે તેઓ તેનું વિભાજન કરવામાં સફળ થાય છે, ત્યારે તેઓ વિભાજન કરવામાં સફળ થયા પહેલાં જેને અવિભાજ્ય કહેતા હતા તેને સવિભાજ્ય કહેવા લાગે છે. વર્તમાન વિજ્ઞાનના આદ્ય પરમાણુ આવિષ્કારકે તો અવિભાજ્ય ભાગને જ પરમાણુ કહ્યા છે તેમ છતાં સવિભાજ્ય ભાગને પણ પરમાણુ મંજા તરીકે હાલ વિજ્ઞાનમાં ઓળખાય છે. આ રીતે તેમની વિભાજન કરવાની કાર્યવાહી ચાલુ રહે છે, અને જ્યાં સુધી આગળ વિભાજન કરવામાં સફળ ન થાય ત્યાં સુધી તે ભાગને તેઓ અવિભાજ્ય કહે છે. એટલે એક વાત સમજવી જરૂરી છે કે વૈજ્ઞાનિકો જેને પદાર્થનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ યા નિર્વિભાજ્ય

આણુ કહે છે, તેનો અર્થ એ સમજવો કે ત્યાં સુધી જ તેઓ વિલાજન કરવામા સફલ થયા છે માટે જ તેને નિર્વિલાન્ય આણુ કહે છે. તેઓની દૃષ્ટિમાં આજે કહેવાતા આણુઓનું વિલાજન થઈ નહિ શકે જ એમ તો તેઓ પણ કહી શકતા નથી.

સર ‘જેસણન્ન’ નામે એક વૈજ્ઞાનિક લખે છે કે— ‘સાપેક્ષવાદ અને પરમાણુ વિલાજન જ વીસમી સદીના મહાન આવિષ્કાર નથી. પરંતુ ‘વસ્તુઓ આપણને જેવી દેખાય છે તેવી નથી.’ એ જ આ સદીનો મહાન આવિષ્કાર છે. સાથે સાથે સર્વામાન્ય વાત તો એ છે કે આપણે હજી સુધી પરમ વાસ્તવિકતાની પાસે પહોંચી શક્યા નથી.

આ ઉપરથી સમજાય છે કે વસ્તુની નિર્વિલાન્ય રૂપ અવસ્થાને અનુભવવામાં વર્તમાન વિજ્ઞાન હજી સફળ થયું નથી.

લગવાન મહાવીરદેવે તો પરમાણુને અવિલાન્ય, અછેદ્ય, અભેદ્ય, અદાહ્ય અને અગ્રાહ્ય સ્વરૂપી વર્ણવવા ઉપરાંત પણ કહ્યું છે કે પરમાણુ એ ઈન્દ્રિયગ્રાહી અને પ્રયોગોનો વિષય છે જ નહિ અર્થાત્ જે આણુઓ ઉપર પ્રયોગ થઈ શકે તેને પરમાણુ કહી શકાય જ નહિ.

પદાર્થનો આજની દૃષ્ટિએ સૂક્ષ્મમા મૂકમ ભાગ કે જેને વૈજ્ઞાનિકો પરમાણુ તરીકે ઓળખાવે છે, તેનાથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે અનંત પરમાણુઓની એકત્રિત અવસ્થા— (એકમેક અવસ્થા) મય પુદ્ગલ જઘ્ઘાઓનું અસ્તિત્વ, આ વિશ્વમાં સદાના માટે હોય જ છે.

ષ્કારો અને તેનો ઉપયોગ શુભ છેડાવાળા નથી. જીવનમાં ઉપયોગીતાની દૃષ્ટિએ ચેતનના જ્ઞાનરહિત કેવળ જડના જ આવિષ્કારો, અને ચેતનના જ્ઞાનપૂર્વકના જડના આવિષ્કારો એ બન્નેનું સ્વતંત્ર મહત્વ છે. બન્નેય સત્યની મજિલ પર પહોંચવા ઇચ્છે છે, પરંતુ ચેતનના જ્યાલપૂર્વકના જડ પુદ્ગલના આવિષ્કારોનો વિકાસ મુખ્યત્વે આત્મવાદના રૂપમાં છે. તેનાથી મનુષ્યને ક્ષમા, સંતોષ, અહિંસા, સત્ય આદિની પ્રાપ્તિ થઈ છે. જ્યારે ચેતનને ભૂદી જઈ જડના જ આવિષ્કારોનો વિકાસ આધિભૌતિક જ રહ્યો છે. કેવળ ભૌતિક સામગ્રીથી જ મનુષ્ય ભલે આનંદથી જીવી શકે, પરંતુ ચેતનને ભૂદી જવાથી માત્ર ભૌતિક સાધનોના ઢગલાઓથી વાસ્તવિક શાંતિનો અનુભવ કે ભૌતિક આવિષ્કારોની પૂર્ણ સત્યતા કદાપિ પ્રાપ્ત થવાની નથી.

ચેતનના આવિષ્કારની સમજ રહિત કેવળ જડના જ આવિષ્કારની દૃષ્ટિ તે બાહ્ય દૃષ્ટિ છે અને ચેતનના આવિષ્કાર પૂર્વકની જડના આવિષ્કારની દૃષ્ટિ તે આંતર દૃષ્ટિ છે. આંતર દૃષ્ટિને અપ્રાપ્ત મનુષ્ય, પૃથ્વી ઉપર રહીને ત્રિલોકને જીતવાના પ્રયાસો કરતો આવ્યો છે, અને કેટલીક વાર કંઈક અંશે તેને સફળતા પણ મળે છે. પરંતુ જગતનો ઇતિહાસ દહે છે કે એ સફળતાની બ્રમણાનું જ્ઞાન માનવીને હંમેશાં પાછળથી થયું છે.

આંતરદૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રેરણા કરતું પદાર્થ-વિજ્ઞાન જ આત્માને શાંતિની નજીક લઈ લાય છે. જેને

સામાન્ય ચક્ષુ દેખી ન શકે તેને આંતરદષ્ટિવાળું પદાર્થ વિજ્ઞાન બોવાને ઇન્દ્રિય છે. જેને સાધારણ ઇન્દ્રિયો પામી ન શકે એવી વસ્તુઓનો તે અનુભવ કરવા ચાહે છે. ભૌતિક યા બાહ્ય દષ્ટિ વિચારધારાવાળી વ્યક્તિ, આવી આંતરદષ્ટિથી બહુ જ દૂર ભાગવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તો પણ આંતરદષ્ટિ વિચારધારાનું સ્તર બહુ જ ઊંચું રહ્યું છે, અને રહેશે.

આંતરદષ્ટિને પ્રાપ્ત મનુષ્ય જ સમજી શકે છે કે જડ પદાર્થો કરતાં ચેતન અચિંત્ય શક્તિધારક છે. ચેતનને પોતાની અચિંત્ય શક્તિઓની પ્રગટતાથી પ્રાપ્ત થતા સુખની આગળ, ભૌતિક સામગ્રીની અનુકૂળતાથી પ્રાપ્ત સુખ તુલ્ય છે, ત્યાગ્ય છે, પરાધીન છે, નશ્વર છે.

ચેતન જ્ઞાતા છે, જ્યારે જડ જ્ઞેય છે, જ્ઞાતા પોતાની જ્ઞાનશક્તિની પ્રગટતા અનુસાર તે જ્ઞેય પદાર્થોને જાણી શકે છે. જ્ઞાતાની ચેતનશક્તિ જ્યાં સુધી ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં પણ આચ્છાદિત-સુપ્રપ્ત છે, અપ્રગટ છે, ત્યાં સુધી જ્ઞેયપદાર્થોનું જ્ઞાન કરવામાં તેને ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયો રૂપ સાધનની આવશ્યકતા પડે છે પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવામાં વર્તતી આ પગધીનતા એ જ મહા દુઃખ છે પરંતુ ચેતનનું વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને આત્મા જ્યારે સત્પુરુષાર્થથી પોતાની ચેતનશક્તિની પૂર્ણતાને સંપૂર્ણ નિરાવરણ અર્થાત્ પ્રગટ કરે છે, ત્યારે વિશ્વના કોઈ પણ પ્રકારના સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ પદાર્થોને જાણવાનું તેને ઇન્દ્રિયો રૂપ સાધનોની કે કોઈ યાંત્રિક સાધનોની આવશ્યકતા રહેતી નથી. તેને સમસ્ત વિશ્વમાં વ્યાપી રહે

આવિષ્કારો આવિષ્કારિત કર્યા પહેલાં તેના આવિષ્કારકે પ્રથમ પોતાની અનંત આત્મશક્તિ પ્રગટ કરવાનો જ પુરૂષાર્થ આદર્યો હતો. અને તે પુરૂષાર્થ દ્વારા આત્માની અનંત ચેતન શક્તિ (જ્ઞાનશક્તિ) ની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાથી જ અન્ય જડ પદાર્થોનું વિજ્ઞાન પણ તેમને સ્વયં સાંગોપાંગ આત્મ પ્રત્યક્ષ દેખાયું. એટલે ચેતન અને જડ પદાર્થોનું અને તેની ત્રિકાલિક વિવિધ અવસ્થાઓના આવિષ્કારોમાં તે પરમાત્મા ઓને પછી અન્ય કોઈ પ્રયોગ કરવો પડ્યો ન હતો. પદાર્થવિષયી સંપૂર્ણ વિજ્ઞાન જેવું સર્વજ્ઞ-વીતરાગ શ્રી તીર્થજી પરમાત્માને જણાયુ-દેખાયું તેવું અન્ય કોઈ વૈજ્ઞાનિકોથી આત્મ પ્રત્યક્ષ સીપકને પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય જોઈ શકાય કે દેખી શકાય તેમ નથી. માટે સર્વજ્ઞ વચનાનુસારે માનવું પડશે કે દશ્ય જગતના પદાર્થો, શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, અને આતપ ઉપરાત પણ પુદ્ગલ પદાર્થોના સૂક્ષ્મ વિવિધ જથ્થાઓ આ વિશ્વમાં અવશ્ય વર્તે છે. તે જથ્થાઓ કેવા છે ? ક્યાં ક્યાં રહેલ છે ? કેવા કેવા સ્વરૂપી અને કેવા કેવા સ્વભાવી છે ? તેમાં કેવા જથ્થાઓ વિશ્વના જીવોને ઉપયોગી છે અને કેવા જથ્થાઓ ખીનઉપયોગી છે ? ઉપયોગી જથ્થાઓથી જીવની વિવિધ અવસ્થાઓ કેવી રીતે મર્જાય છે ? તે મર્જાતી અવસ્થા મુખદાયક છે કે દુઃખદાયક છે ? તે જથ્થાઓ દ્વારા દશ્ય જગતનું અને જીવની બાહ્ય-આંતરિક વિવિધ અવસ્થાઓનું મર્જન દરેક જીવના સ્વ પ્રયત્નજન્ય છે કે અન્ય પ્રયત્નજન્ય છે ? આ બધી મૂલ્ય અને ગ્રમપદ દરીકતોને હવે વિચારીએ.

ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય બની શકવાવાળા અગર ઇલેક્ટ્રોનિક માઈક્રોસ્કોપ યંત્ર દ્વારા અનુમાન સિદ્ધ થઈ શકવાવાળા પુદ્ગલપદાર્થો ઉપરાંત કેટલાક પુદ્ગલ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ એવું પણ વિશ્વમા વર્તે છે કે જે પદાર્થોના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન, આત્માની અનંત શક્તિ પ્રાપ્ત શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માને જ હોઈ શકે છે જેથી વિશ્વના અન્ય પ્રાણીઓને તેવા પદાર્થોનો ખ્યાલ જિનાગમ દ્વારા જ આવી શકે છે.

ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય બની શકતા કે ઇલેક્ટ્રોનિક માઈક્રોસ્કોપ યંત્ર દ્વારા અનુમાન સિદ્ધ થઈ શકતા પદાર્થોનું ઉપાદાન કારણ શું છે? તેનું સંશોધન વિશ્વના કોઈ પણ યાંત્રિક પ્રયોગો દ્વારા અગર પ્રાણાયમ આદિ કોઈ યોગ દ્વારા કોઈને પ્રાપ્ત થઈ શકવાનું હજી સુધી સાંભળવામા આવ્યું નથી. સર્વજ્ઞ ભગવતોના વચ્ચનાનુસારે તો તેની પ્રત્યક્ષ સિદ્ધિ અનુભવવા માટે આત્માની અનંત શક્તિ પ્રગટ કરવાનો જ પુરૂષાર્થ આદરવો જોઈએ. આવા પુરૂષાર્થમાં કાળ-સંઘયણ બળ આદિની પ્રતિકુળતાએ જ્યાં સુધી આત્મા પોતાના અનંત ચતુષ્કુણોની પૂર્ણ પ્રગટતા પ્રાપ્ત ન કરી શકે ત્યાં સુધી તે પદાર્થોની જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં, સર્વજ્ઞ-વીતરાગ એવા તીર્થ કર પરમાત્માના વચન સંશ્ચરૂપ જિનાગમને જ પ્રમાણ માની સ્વીકારવું જોઈએ. ફક્ત સપૂર્ણ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત આત્માઓ જ સ્વજ્ઞાનબળે જોઈ શકે તેવા અદ્ભુત પુદ્ગલોનું અસ્તિત્વ પણ સમગ્ર લોકાકાશ (બ્રહ્માંડ)મા છે તેમાં પણ એકમેક સંબંધીત બની રહેલ સંઘ

રૂપે વર્તતા પુદ્ગલોમાં અણુસમૂહની ન્યૂનાધિકતાના હિસાબે વિવિધ જાતો છે. તે વિવિધ જાતોને વિવિધ વર્ગાણા કહેવાય છે તેમાંથી જીવ દ્વારા યોગને અનુસરીને જે પુદ્ગલ વર્ગાણાઓ અહણુ કરી ઉપયોગી બનાવી શકાય છે તે પુદ્ગલ વર્ગાણાઓને ‘અહણુ યોગ્ય’ વર્ગાણાઓ કહેવાય છે. વિશ્વ રચનામાં ઉપયોગી બની શકતી ઘટનાનું ઉપાદાન કારણ, આ ‘અહણુ યોગ્ય’ વર્ગાણાઓ જ છે. અહણુ યોગ્ય વર્ગાણાઓ નીચે મુજબ આઠ છે.

(૧) ઔદારિક શરીર યોગ્ય (૨) વૈકિય શરીર યોગ્ય (૩) આહારક શરીર યોગ્ય (૪) તૈજસ શરીર યોગ્ય (૫) ભાષા યોગ્ય (૬) શ્વાસોચ્છવાસ યોગ્ય (૭) મન પ્રાયોગ્ય (૮) કર્મ યોગ્ય.

આમાં ભાષા, શ્વાસોચ્છવાસ અને મનોયોગ્ય વર્ગાણાઓમાંથી પુદ્ગલ સ્કંધો અહણુ કરી તે તે રૂપે પરિણુભાવીને પરિણામ પામેલ તે પુદ્ગલોના અવલંબનથી જ ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય (બળ-શક્તિ) દ્વારા તે પુદ્ગલોને જીવ છોડી દે છે. જેમ બિલાડો જિંચે કુદવા માટે પહેલાં પોતાના શરીરનું સંકોચન દ્વારા અવલંબન લે છે, ત્યાર પછી સંકોચના દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ બળ વડે જ જિંચે કૂદી શકે છે. અન્યથા કૂદી શકતો નથી તેવી રીતે ભાષાદિ વર્ગાણાઓને છોડી મૂક્યા માટે તેજ પુદ્ગલોનું અવલંબન જીવદ્વારા લેવાય છે.

શેષ ઔદારિકાદિ શરીર યોગ્ય પાંચ વર્ગાણાઓમાંથી અહણુ કરતા પુદ્ગલ સ્કંધોને તો અહણુ કરનાર જીવ પોતાના

ઔદારિકાદિ શરીર રૂપે પરિણુમાવે છે પણ છોડી મૂકતો નથી તેને તો બંધ નામકર્મ (શરીર રચનામાં ઉપયોગી અદિત પુદ્ગલોને આત્મા સાથે જોડી દેવાના સ્વભાવવાળું) હવ સાથે ધીર નીરવત્ સળધિત બની રહેલ કર્મ સ્વરૂપી પુદ્ગલ સ્કંધો પૈકીનો એક કર્મ પુદ્ગલ સ્કંધ) વડે પોતાની સાથે આત્મા જોડી દે છે. ભાષા, ઉચ્છવાસ અને મનોવર્ગણના પુદ્ગલ સ્કંધોને તો આત્મા સાથે સળધિત થવામાં હેતુબૂત તેઓનું બંધન નામ કર્મ નહિ હોવાથી તેઓને તો પૂર્વના સમયે અહણુ કરે અને પછીના સમયે છોડી મૂકે એ પ્રમાણે થયા કરે છે.

આ આઠ જાતની વર્ગણા સિવાય અન્ય કોઈ વર્ગણાના પુદ્ગલસ્કંધોને હવ અહણુ કરતો જ નથી કારણ કે તે વર્ગણાઓ વિશ્વગ્ચનામા ઉપયોગી બની શકવાની યોગ્યતાવાળી નથી. જેથી તેવી વર્ગણાઓને ‘અઅહણુ’ વર્ગણાઓથી તૈન દર્શનમા ઓળખાવી છે

અહણુ યોગ્ય આઠ પૌદ્ગલિક વર્ગણામાથી ઉપરોક્ત રીતે શરીર, ઉચ્છવાસ, વાણી અને વિચાર સ્વરૂપે થતું પુદ્ગલ પરિણુમન તે હવ પ્રયત્નથી જ થાય છે પ્રત્યેક હવની પોતપોતાના અંગે થતી શરીર રચનાદિ ક્રિયા તે પોતપોતાના જ પ્રયત્ને થાય છે.

કોઈ એક હવના પ્રયત્ને અન્ય હવની શરીરોદિની રચના થઈ શકતી નથી,

શરીરાદિની રચનામાં થતો જીવ પ્રયત્ન તે જીવની માથે ક્ષીરનીરવત્ સંબંધિત બની રહેલ કર્મસ્વરૂપ પુદ્ગલ રજકણોના નિમિત્તને પામીને જ થાય છે. કર્મ સંબંધથી રહિત જીવોનો પ્રયત્ન આવી શરીરાદિની રચનામાં હોઈ શકતો નથી.

ઈન્દ્રિયો દ્વારા અનુભવાતા વિવિધ અવસ્થાવંત વિશ્વના પ્રત્યેક પદાર્થો આ વિજાને સિદ્ધ કરેલા અને તેમની દૃષ્ટિએ મનાતા સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પદાર્થો તે કોઈને કોઈ જીવના શરીર સ્વરૂપ પુદ્ગલ અવસ્થાના જ વિભાજિત આ સંયોજિત વિભાગો છે. શરીરોના અસ્તિત્વ વિના વિશ્વના કોઈપણ દૃશ્ય પદાર્થનું અસ્તિત્વ સંભવી શકતું નથી. આ શરીરાદિની રચના શ્રદ્ધા યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગાણાઓમાંથી જ જીવ પ્રયત્ને થતી હોઈ વિશ્વના દૃશ્ય સર્વ પદાર્થોનું ઉપાદાન કારણ તે શ્રદ્ધા યોગ્ય પુદ્ગલવર્ગાણાઓમાંથી જ છે.

પુદ્ગલ પદાર્થો ઉપર થતો જીવ પ્રયત્નનો પ્રારંભ આ શ્રદ્ધા યોગ્ય પુદ્ગલવર્ગાણાઓમાંથી જ થાય છે. તે શ્રદ્ધા યોગ્ય વર્ગાણાઓમાંથી થતી વિશ્વ રચનામાં જીવ પ્રયત્ન કેવી રીતે પ્રવર્તે છે તે સમજવા માટે જીવના ‘અભિમંધિજ’ અને ‘અનભિમંધિજ’ રૂપ આત્મશક્તિના સ્વરૂપને અન્ય અંશોથી અવિદ્યુત જ્વાળાનું જોઈએ.

શ્રદ્ધા યોગ્ય પુદ્ગલવર્ગાણાઓને શરીરાદિ રૂપે પરિણમન પમાડવામાં પ્રવર્તતો જીવ પ્રયત્ન તે ‘અનભિમંધિજ’ પ્રયત્ન તરીકે ઓળખાય છે.

શરીરમાં અનેક ધાતુઓ-ઉપધાતુઓ બને છે. પાર-
સ્પર્શિક ચક્રમણ થાય છે, અનાવશ્યક પદાર્થ શરીરમાથી
વિસર્જિત થાય છે, નિદ્રાવસ્થામાં પણ એ પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ
જ રહે છે, આ પ્રકારે થવાવાળી સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્ત-
વીર્યને અર્થાત્ આત્મ પ્રયત્નને ‘અનલિસ ધિજ’ વીર્ય
કહેવાય છે

આપણે હાલીએ છીએ, ચાલીએ છીએ, તે સમયે અગર
તો હાથ વડે કંઈક ઉચકવા ટાઇમે વિશેષ પ્રયત્નની જે
આવશ્યકતા રહે છે, એવી ઐત્ત્રિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્ત આત્મ
પ્રયત્નને ‘અલિસ ધિજ’ વીર્ય કહેવાય છે.

અહુણ ચોગ્ય આઠ પૌદ્ગલિક વર્ગાણાના રક્ત ધોનું અહુણ,
શરીર રચના, ઉષ્ણવાસ. ભાષા અને મન રૂપે થતુ તેનું
પરિણમન. તથા ઉષ્ણવાસ-ભાષા અને મનનું અવલંબન અને
વિસર્જન એ બધુય તે પુદ્ગલોને ધારક તે તે જીવોના જ
‘અનલિસ ધિજ’ વીર્ય (પ્રયત્ન) વડે જ થાય છે

શરીરરચિની રચનામાં ઉપયોગી બની રહેવાની ચોગ્યતા-
વાળી પુદ્ગલવર્ગાણાઓના તથા ઉપયોગી બની શકે નહિ
તેવી અઅદત્ત ચોગ્ય પુદ્ગલવર્ગાણાઓના પુદ્ગલરક્ત ધો (પર-
માણના પિત્તમા)માં પુદ્ગલ પરમાણઓનો પરસ્પર થતો
એકમેક સબધ તે રોઈ જીવના પ્રયત્નજન્ય નહિ હોતાં
સ્વાભાવિક અર્થાત્ ‘વિસ્ત્રસાં’ પર્ણિભનરૂપ થાય છે આવી રીતે
વિસ્ત્રસા પર્ણિભિત અહુણ ચોગ્ય વર્ગાણાઓના રક્ત ધો પૈટ્રી
ઔદારિક અહુણ ચોગ્ય વર્ગાણાના પુદ્ગલ રક્ત ધોનાથી ઔદા-

રિક શરીર, વૈક્રિય ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી વૈક્રિય શરીર, આહારક ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી આહારક શરીર, તૈજસ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી તૈજસ શરીર, અને કાર્મણ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણામાંથી કાર્મણ શરીરની રચના જીવ પ્રયત્ન વડે થાય છે વચનોચ્ચારમાં, ચિંતવનમાં, અને શ્વાસ લેવા મૂકવામાં અનુક્રમે, ભાષાવર્ગણાના, મન વર્ગણાનાં અને અને ઉચ્છ્વાસ વર્ગણાના પુદ્ગલસ્કંધોને જીવ ઉપયોગી બનાવે છે.

આ ગ્રહણયોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણાના સ્કંધોમાંથી જીવ પ્રયત્ન વડે રચાતા શરીરોની સંક્ષેપમાં સમજ નીચે મુજબ છે

ઔદારિક શરીર :—તિર્યચ અને મનુષ્યને હોય

વૈક્રિય શરીર:—દેવ-નારકી-લઙ્ગિધધર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય તથા વાયુકાયને હોય.

આહારક શરીર —ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાતા આહારક લઙ્ગિધ વાળા પ્રમત્ત મુનીને હોય. તીર્થંકરની સમૃદ્ધિ જોવા અથવા ઉપદેશ આપતી વખતે શંકા પડે તો તેનું નિવારણ કરવા પ્રજા પાસે જતી વખતે એક મુંડા હાથનું સ્ફાટીકવત્ત નિર્મળ જોવું આ શરીર ભવચક્રમાં વધુમા વધુ ચાર વખત ઘની શકે.

તૈજસ શરીર—શરીરમાં જે ગરમી છે, તે આ તૈજસ શરીરની જ છે ખોરાક પચાવવામાં તથા તેજસ્વિયા મૃદ્ધામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે.

કાર્મણ શરીર —સંસારી જીવને આત્માની સાથે
ક્ષીરનીરવત્ સંબંધીત બની રહેલ કર્મ મમૂક

આ તૈજસ્ય અને કાર્મણ શરીર વિનાનો સંસારી આત્મા
હોય જ નહિ. મરવા વખતે જીવ પોતાનું જન્મનું શરીર
છોડી દે છે, પરંતુ તૈજસ્ય કાર્મણ સાથે જ જાય છે.

સામાન્ય જનતા ઉપરોક્ત પાંચ શરીરને બરાબર સમજી
શકે તેવી રીતે આ શરીર અંગેની હકીકત જરા સ્પષ્ટતાથી
વિચારવી જરૂરી ગણાય કારણ કે પાંચે શરીરોનો ઔદારિ-
કાદિ સંસાર વ્યવહાર અન્ય કોઈ દર્શન કે વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં
નહિ હોતાં માત્ર જૈન દર્શનમાં જ જોવામાં આવે છે.

શરીરધારી અનંત જીવો પૈકી પ્રત્યેક જીવોનાં શરીર
ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી વ્યક્તિશઃ અનંત શરીરો છે. પરંતુ
કાર્ય કારણ આદિના સાદૃશ્યની દૃષ્ટિએ સંદોષમા વિભાગ
કરી જૈન દર્શનમાં તે શરીરોના ઔદારિકાદિ પાંચ પ્રકાર
બતાવ્યા છે તે પાંચ પ્રકારમાં સર્વ સંસારી જીવોના શરી-
રોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

સંસારી અવસ્થામાં શરીર વિના તો જીવ રહી શકે જ
નહિ. કારણ કે સંસારી જીવોને સુખ દુઃખના ઉપલોગનું
યા તો ક્રિયા કરવાનું સાધન શરીર જ છે, વળી જીવ તે
અગ્રંથી હોવાથી કંઈ જગ્યાએ ક્યો જીવ રહેલો છે. તેના
ખ્યાલ ઉદ્ભવ જીવોને તો સજીવ દેહની પ્રત્યક્ષતાથી જ ધર્મ
શકે છે

જેમ જનવર જાતિના શરીરધારક જીવને જનવર કહેવાય છે, વનસ્પતિ જાતિના શરીરધારક જીવને વનસ્પતિ કહેવાય છે, એમ વિશ્વમાં પ્રચલિત વિવિધ દેહધારક આત્માઓ તે તે દેહને અનુરૂપ સંજાથી વ્યવહારાય છે.

ખનીજ પદાર્થો, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, હાલતાં ચાલતાં કે ઉડતાં ફીડી-મકોડી આદિ જંતુઓ, પશુઓ, પક્ષીઓ, મનુષ્યો, આ બધાનાં સ્થૂલ શરીરો જે આપણને દષ્ટિગોચર થાય છે તે જ જૈન દર્શન કથિત ઔદારિક શરીર છે. આ ઔદારિક શરીર ઉપરોક્ત જીવોને જન્મસિદ્ધ જ છે. જન્મ દ્વારા જે પેદા થાય તે જન્મસિદ્ધ કહેવાય દેવ અને નારકીઓના જન્મસિદ્ધ શરીરને વૈકિય શરીર તરીકે ઓળખાવ્યું છે. પાંચ શરીરો પૈકી જન્મસિદ્ધ શરીરો તો ઔદારિક અને વૈકિય એ બે જ છે. આ બંને શરીર તે તે શરીરધારક જીવને કાયમી રહી શકતાં નથી. સંસારી જીવ એક ભવ પૂર્ણ થયા બાદ તે ભવધારણીય શરીરને ત્યજીને જ જાય છે અને નવો ભવ કરવાના સ્થળે પહોંચતા ત્યાં ભવધારણીય શરીરની રચના નવી કરે છે. એટલે ભવધારણીય યા જન્મસિદ્ધ શરીર જન્મકાળથી લઈ મરણ પર્યંત જ હોય છે.

ઔદારિક શરીર તો જન્મસિદ્ધ જ છે વૈકિય શરીર તે જન્મસિદ્ધ અને દૃત્તિમ એમ બે પ્રકારનાં હોય છે. દૃત્તિમ વૈકિયનું કારણ ‘લગ્નિ’ છે. એક પ્રકારની તપોજન્ય શક્તિને ‘લગ્નિ’ કહેવાય છે. લગ્નિજન્ય વૈકિય શરીરના અધિકારી

અમુક મનુષ્ય અને જાનવર પણ હોઈ શકે છે, તપોજન્ય લળિધ સિવાયની જન્મથી જ મળવાવાળી એક બીજી લળિધ પણ કૃત્રિમ વૈક્રિયના કારણમાં કેટલાક બાદર વાયુકાય જીવોને માનવામાં આવેલ હોઈ તે જીવોમાં પણ લળિધજન્ય કૃત્રિમ વૈક્રિય શરીર હોઈ શકે છે

ત્રીજી આહારક શરીર તો એક મ પૂર્ણ ભવ પુરતું પણ નહીં હોતા અમુક યોજ્યતાવાળા મનુષ્યને અમુક ટાઈમ પૂરતું જ હોઈ શકે, કારણ કે તે શરીર પણ એક વિશિષ્ટ પ્રકારની લળિધજન્ય હોઈ જન્મસિદ્ધ નહિ હોતા કૃત્રિમ જ હોય છે

શરીરમાં રહેલી ગરમી યા જઠરાગ્નિ તે 'તૈજસ શરીર' છે બાકેલ આહારાદિને પકવવામાં કારણભૂત આ તૈજસ શરીર જ છે પકવવાની તાકાતવાળી ચીજ હોય તો જ શરીરમાં બાકેલ આહાર પચિણામાન્તર પામે અને માત્ર ધાતુ રૂપે પરિણમે આવું પચિણામાન્તર કરનાર તે જ તૈજસ શરીર છે આ તૈજસ મારીઃ તે જીવની સાથે વળગેલી ભૂંટી છે દરેક મ માની જીવની સાથે તૈજસ ભૂંટી ગ્રહે જ છે જેમ અગ્નિને સ્વભાવ છે કે બળતણને પકડે છે અને પોતે ટકે પણ બળ-તાણથી જ. તેવી રીતે જીવની સાથે ગ્રહેલી તૈજસ રૂપી ભૂંટી બોગાદને બોધે છે, અને પોતે ટકે છે પણ બોગાદથી જ આ તૈજસ મારીઃ મ જોની દરિદ્રતા વૈતાનિક દબિયો પણ હીક મિલકત ધારી છે મારીઃ માત્રીઓકહે છે કે-ગરનીના મિ

નથી. પરંતુ કાર્મણુ શરીર રૂપ અવયવીના વિવિધ અવયવો પૈકી ‘શરીર નામકર્મ રૂપ’ સંજ્ઞા ધારક પાત્ર અવયવો તેમા નિમિત્તકારણુ છે.

કયું શરીર બાધવા માટે જીવે કઈ વર્ગાણા અડણુ કરવી તે નક્કી કરી આપવાનું કામ શરીર નામકર્મનું જ છે. એટલે શરીર પાંચ છે, જેથી શરીરનામકર્મ પણ પાંચ બાતના છે, તથા શરીર રચનામા ઉપયોગી બની શકે તેવી પુદ્ગલ વર્ગાણા પણ પાંચ પ્રકારે છે અહીં કયા શરીર માટે કયા શરીર નામ કર્મ રૂપ નિમિત્ત કારણુ વડે કઈ પુદ્ગલવર્ગાણા ઉપયોગી બની શકે તે સરળતાથી સમજાય તે માટે તે તે શરીરની, તે તે શરીર નામકર્મની અને તે તે શરીર રચનામા ઉપયોગી થઈ શકતી શરીર અડણુ યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગાણાની સંજ્ઞાઓ જૈન દર્શનમાં એક જ સરળી આપી છે. જેમ કે ઔદારિક શરીર રચનામા ઉપયોગી બની શકતી પુદ્ગલ વર્ગાણાને ઔદારિક અડણુ યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગાણા, તથા તેમા નિમિત્ત કારણુ ઔદારિક શરીર નામકર્મ કહેવાય છે એ રીતે પાંચે શરીર યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગાણા અને પાંચે શરીર નામ કર્મ અગે સમજી લેવું આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે તે તે શરીરને યોગ્ય તે તે પુદ્ગલ વર્ગાણાઓના પ્રકાર માટે તે તે સજ્ઞાવાળા શરીર-નામકર્મ જ નિયમિત દોાય છે અમુક પુદ્ગલ વર્ગાણા અડણુ કરવા માટે અમુક નામકર્મ જ નિયમિત ન દોાય તો કયું શરીર બાધવા માટે કઈ વર્ગાણા અડણુ કગાય છે, તે ચોક્કસ સહેલ નથી.

શરીર રચનામા કેવલ તે તે શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલ
 ગ્રહણ માત્રથી કઈ શરીર તૈયાર થતું નથી પુદ્ગલ ગ્રહણ
 કર્યા બાદ પણ તે પુદ્ગલોમાથી જે હાથ, જે માથળ, પીઠ,
 મસ્તક, છાતી અને પેટ એ આઠ અંગો, તથા આગળી
 પ્રમુખ ઉપાંગો અને આગળીના પર્વ-રેખા વગેરે અંગો-
 પાગની રચના, આગળ પાછળ ગ્રહણ કરાતા તે તે શરીરના
 પુદ્ગલોનો અન્યોન્ય એકમેક સબધ. શરીર રચનામા ઉપ-
 યોગી પુદ્ગલ જથ્થાની રચના, શરીરમા હાડકાની ગોઠવણ,
 શરીરની વિવિધ આકૃતિઓ વિવિધ પ્રકારે વર્ણુ-ગધ-રસ
 અને સ્પર્શનું શરીરમા થતું નિર્માણ એ વગેરે ગ્યનાઓ
 પૂર્ણ થયા બાદ જ શરીરગ્યનાની પૂર્ણતા થાય છે

જેવી રીતે જે જે શરીરની રચનામા તે તે શરીરને
 યોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગીણાનું ગ્રહણ જીવ પ્રયત્ન વડે તે શરીરને
 અનુકૂળ મનાધાનક શરીર નામકર્મ રૂપ કર્મ પ્રકૃતિથી જ
 થાય છે તેવી રીતે શરીરની પૂર્ણ ગ્યના થતા સુધીમાં
 તેમા થતી ઉપદ્રાવ વિવિધ પ્રક્રિયાઓ વિવિધ મનાધાનક
 વિવિધ કર્મ પ્રક્રિયાઓ રૂપ શરીરને પાનીનેજ થાય છે.

એક સંગરી જીવને એકી ગમે એજાના ઓછાં
 બે અને બધારેમાં વધારે ચાર શરીર હોઈ શકે છે તે
 આ પ્રમાણે —

ખીન્તં હોઈ પણ શરીર ન હોય ત્યારે પણ જીવને
 સંગર હોય ત્યાં સુધી શરૂન જેવાવાળા તૈજસ અને કાર્મણુ
 શરીર તે હોય જ છે અન્ય શરીર સિવાય માત્ર આ બે

થયાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત જીવન આ તૈજસ-કાર્મણ શરીરના સંબંધથી સર્વથા મુક્ત થાય છે.

ઔદારિક અને વૈકિંચ શરીર તે ભવધારણીય હોવાથી એક ભવને અંતે જીવ તેને ત્યજી દે છે. વિશ્વમાં દૃષ્ટિગોચર થતી વિવિધ વસ્તુઓ, વૈજ્ઞાનિકોએ આવિષ્કારિત વિવિધ શક્તિ મુક્ત પદાર્થો તે સર્વ ઔદારિક શરીરધારક જીવોએ ત્યજેલ ઔદારિક શરીરમાથી જ તૈયાર થાય છે. જેમ ખ્વાસ્ટીકમાથી વિવિધ પ્રયોગ દ્વારા વિવિધ વસ્તુઓ બનતી રહે છે, તેવી રીતે વિશ્વના દૃષ્ટિગોચર પદાર્થમાં ઔદારિક શરીરોના જ અંશો છે.

વૈકિંચ શરીર તો તે તે શરીરને ધારક જીવો દ્વારા ત્યજતાની સાથે જ તેના આજુઓ જલદી વિખરાઈ જઈ અદૃશ્ય બની જાય છે. આહારક શરીર અંગે પણ એમ જ સમજવું એટલે ત્યજિત વૈકિંચ અને આહારક શરીર કંઈ પણ ઉપયોગી બની શકેતું નથી.

વિશ્વતત્ર અને શરીરતત્ર આદિની રૂપરૂ મમજ સમજવા મુશ્કેલતાએ ગૃહ્યણુ યોગ્ય પુરૂગત વર્ગણુઓ અને તેમાથી જીવ પ્રયત્ન વડે બની શકેતી વિવિધ વિશ્વ વ્યનાતુ જ્ઞાન, તે તે વિષયના નિષ્ણાનોની નિશ્ચાએ ળંનાગમદ્વાગ વાગુવામા પ્રયત્નશીલ બની શકેલુ જોઈએ. અહીં નો અનિ મંદેષમા તે વિષય પ્રત્યે લક્ષ્ય ખેંચું છે.

માનવ અને માનવેતર અગ ખ્ય પ્રાણીઓની શરીર વ્યના,

તેની આકારાદિ અનેક વિવિધતા શાથી છે ? નાનામાથી મોટું
 કઈ રીતે થાય છે ? એનો કાચો માલ કયાથી કેવી રીતે
 આવે છે ? યથાવત એનું કામ કેવી રીતે ચાલે છે ? એનું
 વિસર્જન કેમ થાય છે ? કાન જ શબ્દને સાબળે છે, આળ
 જ ભુલે, મોટું (જીભ) ખાલે, પગ દોડે અલામત સ્થાને જાય,
 આ બધું કેવી રીતે થાય છે ? સદેશો એક બીજાને કાણ
 પહોચાડે છે ? આ બધું વિશ્વતત્ત્વ, શરીરતત્ત્વ આદિથી અત
 સુધી કઈ રીતે ચાલે છે ? આ બાબતનો જી ડો વિચાર કરતા
 ગજબનાક આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારી આ હુકીકતની અતિસ્પષ્ટ
 અને બુદ્ધિગમ્ય સમજ, સાચા પૂર્ણવેત્તા શ્રી તીર્થ કર
 ભગવંતે આવિષ્કારિત ધીયરીમાથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.
 જેના ધ્યાનપૂર્વક અધ્યયનથી આધુનિક રોકેટ વિજ્ઞાન, ગંભીર
 યત્રસામગ્રી આદિ જે માનવ સર્જીત અને સચાલીત છે,
 માનવ તેનો કાચો માલ મેળવે છે તૈયાર કરે છે, ગોઠવે
 છે એમા ભારે નવાઈ નહિ લાગે પણ વિરાટ કહેવાતું
 વર્તમાન વિજ્ઞાન વામન અને કુદ્ર લાગશે એની એક મુદ્દમ
 નલીકાની પણ ભૂલ બધું કામ બગાડી નાખે છે. જ્યારે
 વિશ્વતત્ત્વ સ્પષ્ટાણ પારાણિક પ્રવાહે ચાલ્યા જ કરે છે અને
 ચાલ્યા જ કર્યો એને જાણવા જેમ મધ્યો તેમ અદ્ભુત
 સમી તઃબોળ ધરો, અકલ્પ્ય આશ્ચર્ય ધરો જેની પાસે
 માનવ સર્જીત વિજ્ઞાન મેરુ પાસે નાઈ કરતા પણ નાતું લાગશે.

અહીં એ જ બાબત બતાવવાની છે કે દૃષ્ટિએ સ્વર
 યતા આ વૈજ્ઞાનિકોએ આવિષ્કારિત મુદ્દમ અવસ્થાવંત પુરુષ

પ્રકરણ ૮ મુ

સુખ પ્રાપ્તિની સમજમાં ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકોની ભ્રમણ

સંસારમાં બે શક્તિઓ કામ કરી રહી છે; એક જડ અને બીજી ચેતન. એક શારીરિક અને બીજી આત્મિક એક પ્રાકૃતિક અને બીજી પૌરુષિક

જડશક્તિ સ્થૂળ છે, માટે જ ઇન્દ્રિયગમ્ય છે. ચેતન-શક્તિ અતિ સૂક્ષ્મ છે, માટે જ અતીન્દ્રિય છે. જડશક્તિનું સામ્રાજ્ય જગતસૃષ્ટિના વિસ્તારમાં છે, અને ચેતનભાવનું સામ્રાજ્ય એનાર્થી પર છે. જડશક્તિ સામાન્ય રીતે અનુભવ યોગ્ય છે ચેતનભાવ અનુમાનગમ્ય છે.

આજનું વિજ્ઞાન કે આજનો વિદ્યાન, જડજગતની આમ પાસ આંટા મારે છે. જો કે એણે એમાં સારી શોધો કરી છે, એ દ્વારા એણે અનેક બહુમૂલ્ય વસ્તુઓ વિશ્વને આપી છે, પણ હજી એ છે કે એ સિવાય ચેતનભાવ જેવું બીજું કાઈક તત્ત્વ આ ધરતી પર છે એની એને ઝાંખી થતી નથી.

આત્મત્વ કે ઈશ્વરત્વભાવનું યથાર્થ સ્વરૂપ એના અનુમાનમાં પણ આવતું નથી. આજના એ વૈજ્ઞાનિકોએ ગિદ્દ કરી બનાવ્યું છે કે સૂક્ષ્મ પરમાણુ ઇલેક્ટ્રોનમાં એટલી અજ્ઞ શક્તિ હોય છે કે તેના વિસ્ફોટથી વિશાળભૂમિ ધરા-

વતા દેશ અને ઉપખડનો પણ કાણુવારમા સર્વ નાશ કરી
શકાય છે. આજના આગુઓએ એનું જીવંત પ્રમાણ છે.
પરંતુ એમને હજી મુખી એ માલુમ પડ્યું નથી કે —

જગતમા જડથી ઉલટું જે ચેતન તત્ત્વ છે, તેના
પરમાણુની શોધ કરતા બાણી શકાય છે કે એમા તો જડ કરતાં
પણ હજારગણી શક્તિ ભરી હોય છે ચેતનશક્તિ પોતાના
અકલ્પ્યભાવથી પણ જડ પદાર્થોનો પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે
ઉપયોગ કરી શકે છે એક ચેતનશક્તિ ધારક પ્રાણિ કામપ્રાણ
જાતના બાહ્ય પ્રયોગ વિના આત્મિક અકલ્પ્યભાવથી અન્ય
પ્રાણીઓના દિલને આકર્ષી શકે છે. દુઃખનને મિત્ર બનાવી
શકે છે હિંસક ભાવોથી મુક્ત બનાવી શકે છે. વિશ્વના
પ્રાણીઓમા મૈત્રી ભાવનાને પ્રચલવી વિશ્વશાંતિ પણ સ્થાપન
કરી શકે છે પરંતુ આ શક્તિનો સાચી દિશામા પ્રયોગ
પાય તો જ જડપદાર્થોની સરાય વગર બધા કાર્યો પાન પાડી
શકાય છે આપણા પૂર્વજો આલુ જ્ઞાન ધરાવતા હતા પણ
આજે તેનું જ્ઞાન માત્ર શ્રદ્ધામા જ પુરાઈ રહ્યું છે

પૂર્વ મહર્ષિઓની અનુભવગમ્ય માન્યતા હતી કે જે
જ્ઞાન-વિજ્ઞાન આપણી દુષાન્મતાનું પાપક હોય માનવને દાનવ
બનાવતું હોય. પાપવી વૃત્તિને વેગ આપનાર હોય, ઉવનના
મહામર્યોને કચડી નાખનાર હોય કેવળ ભૌતિકવાદ તરફ જ
માનવીને ધારી લેતું હોય. જેમા રણલે ને પગલે માનવ-
તાનું ખૂન થતું હોય તે માનવને તો બચારનાર હોય
પરંતુ પગલવને સ બચારનાર હોય જેમા દંડિયની વિષદા-

સહેવાનું છે. દેવગતિમા વૈભવવિલાસ છે. બ્યારે ચેતનશક્તિ-
નો વિકાસ તો સાચી સમજણ દ્વારા મનુષ્યગતિમાં જ થઈ
શકે છે. આ મનુષ્યગતિમાં જ વિચાર કરવાની તક છે. પરંતુ
મનુષ્યપણું હોતે છતે મનુષ્યગતિની મહત્તા માનવ ભૂલી
ગયો છે જે લિક્કટ ઉચે મહેલમાં લઈ જઈ શકે તેના જ
દ્વારા એ નીચે ખાડામાં જવા પ્રયત્ન કરે છે

સાતમી નરકે અહીંથી સીધી રીતે જનારા ભે કોઈ
જીવ હોય તો તે એક મનુષ્ય અને ળીજે તદ્દલિક મૃત્યુ.
અર્થાત્ મનુષ્ય જેમ ઉર્ધ્વગતિ પામવા ભાગ્યશાળી છે, તેમ
અધોગતિ પામવા કમનસીબ પણ છે જેવી મતિ તેવી ગતિ.
પરંતુ આવી ળાળતો આજની નવી ઢળની કેળવણીથી મં-
સ્કારીત બનેલાને હ ળક જ લાગે છે, તુચ્છ ભાસે છે કારણકે
ભારતવાળીઓને પૂર્વકાલમાં ગળથુથીથી જ જે મંસ્કાર જે
કેળવણી મળતી હતી તેનાથી આધુનિક કેળવણીનો માર્ગ જ
વિપરીત છે ભૂતકાળમા કેળવણીનો હેતુ સત્યના અનુભવ
માટે અને જ્ઞાનના પ્રેમ માટે હતો. હાલ તો કેળવણી તેને
જ કહેવાય કે જે કેવળ પોતાની સુખમગવડ અને ળેશ-
આગમની મંવર્ધક હોય જ્ઞાનને અર્થે જ્ઞાન એ પૂર્વે હતુ,
અને ળેશઆગમ માટે જ્ઞાન એ હાલનો હેતુ છે એટલે
એકમા હેતુ પરમાર્થનો અને ળીજ્ઞમાં હેતુ સ્વાર્થનો છે
બન્ને દષ્ટિગિન્દુમા અવની-આભનું અંતર છે સામાન્ય
બુદ્ધિવળ કદાચ માનવા લલચાશે કે જેનાથી ળેશઆગમ
વધારે મળતો હોય તેવા જ્ઞાનનું દષ્ટિગિન્દુ જ્ઞા માટે ન રાખવું ?

પરંતુ આ કાચી સમજણ છે. દૈવી વિદ્યાની પ્રાપ્તિમાં જે અવર્ણનીય આનંદ રહ્યો છે, તેની કલ્પના પણ સામાન્ય શુદ્ધિમાનને આવવી મુશ્કેલ છે અને તેથી જ તે એકાગ્રાસનને અપૂર્ણ મુખ સમજી લઈ તેની પ્રાપ્તિના જ્ઞાનને જ સાચું જ્ઞાન, સાચું ભણતર અને માચી કેળવણી ગણી બેસે છે. તે ચાર વસ્તુની ચિંતા કરે છે (૧) શરીર (૨) લક્ષ્મી (૩) પુત્ર-પુત્રીઓ અને (૪) પ્રસિદ્ધિ આ ચારમા જ તેનું મન રોકાયેલું છે બીજું ઉદાત્ત તત્ત્વ એની પાસે નહિ હોવાથી એ વધુ દુઃખી થાય છે ચિંતાના બોજથી એ વધુ ને વધુ દુઃખાતો બને છે ભગવાન પાસે, શુદ્ધ પાસે જ્યાં જશે ત્યાં એની જ ચિંતા કરશે આ મનની ટાકીમા જ્યાં મુઘી આગ વિચારો નહિ આવે ત્યાં મુઘી મતલબની આવી ખોટી ચિંતા નહિ મટે ચિંતા નહિ મટે ત્યાં મુઘી દુઃખ જ છે કાંઈ કે મુખ તે ભૌતિક માધન્યોમા નથી પણ માનસિક આનંદમા છે માણસ પાસે બધી ભૌતિક અપત્તિ હોવા છતાં તેને ધણીવાર મુખનો અભાવ જણાય છે માટે મનજી કેવું જરૂરી છે કે મન જ મુખ અને દુઃખ અને છે એટલે મનને શી રીતે મર્યાદિત રાખવું એ જ વસ્તુ આપણને માટે અગત્યની બની ગઈ છે જ્ઞાન-પ્રાપ્તિનો અભ્યાસ પણ કરે છે કે મુખ અને અંતર્ય એ મનના કારણે છે તે આપણે વિચારવું જોઈએ કે જીવન બેવડાંની રીતે રીતે રીતે આપણે મન શી રીતે અનંતરમાં રહે "

મનની રચના કે મનના અંતર્ય નિર્ભરતા કે, તે નેરવો

છે. પૂ. ઉ. શ્રી માનવિજયજી મહારાજે શ્રી અજિતનાથ
ભગવાનના સ્તવનમાં ગાયું છે કે :—

બાળકાળમાં વાર અનંતી, આમથીએ નવિ લાગ્યો,
યૌવનકાળે તે રસ ચાખ્યો, તું સમરથ પ્રભુ માગ્યો.
પ્રભુજી ! મહેર કરીને આજ, કાજ અમારા સારો.

શ્રી મોહનવિજયજી મહારાજે પણ ઋષભદેવ ભગવાનના
સ્તવનમાં ગાયું છે કે .—

જે તુમ ધ્યાતા શિવસુખ લહીયે,
તો તુમને કોઈ ધ્યાવે;
પણ ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થયા વિણ,
કોઈ ન મુક્તિ લાવે,
હો ! પ્રભુજી ચોલંભડે મત ખીજે

અહિં સ્તવનકારનો પણ કહેવાનો ઉદ્દેશ એ જ છે
કે, ત્રીજા યા ચોથા આરામાં ભવ્ય જીવોને પુરૂષાર્થ હોવા
છતાં પણ ચરમાવર્ત્ત અવસ્થા મિવાય મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકતી
નથી આ ચરમાવર્ત્તકાળને જોડી ‘ જોધિમત્ત ’ કહે છે.
આંખ્યદર્શની તેને ‘ નિવૃત્ત પ્રકૃત્યાધિકાર ’ કહે છે. અને
અન્ય દર્શનીઓ ‘ શિષ્ટ ’ કહે છે

ત્રીજા યા ચોથા આરામાં ચરમાવર્ત્તને પામેલા ભવ્યા-
ન્માઓ પણ ચરમાવર્ત્તને પામવા માત્રથી જ મોક્ષ પ્રાપ્તિ
કરી શકતા નથી. તેને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે પ્રથમ મમ્ય
જર્ગન પ્રાપ્તિ, અનંતાનુભવી વગેરે કયાયોનો કાય, વ્રજ્યા-

રોહ, આવર્જિકરણ, સમુદ્ઘાત. શૈલેશિકરણ ઇત્યાદિ પૂર્વકર્મ હોવાં જોઈએ ઉપરોક્ત રીતની આત્મશુદ્ધિ અચરમાવર્ત-કાળમા હોઈ શકતી જ નથી, પણ અચરમાવર્તકાળે તો મોક્ષપ્રાપ્તિ માટેના સમ્યગ્ દર્શનાદિ પૂર્વકૃત્ય હોવાં જ જોઈએ આ પૂર્વકૃત્ય પણ કોઈને પૂર્વભવથી ક્રમશઃ આત્મા આવે છે. અને કોઈને તે જ ભવમા મુક્તિગમનના નજીકના પૂર્વ સમયના પણ હોય છે ઉપરોક્ત પૂર્વકૃત્યો પણ આત્મવીર્ય કૌશલવારૂપ ઉદયમ વિના થઈ શકતા નથી એટલે ઉદયમ આ પુરુષાર્થ પણ મોક્ષપ્રાપ્તિનું જરૂરી કારણ છે

આ રીતે મોક્ષપ્રાપ્તિ તે પાત્ર ચમવાચ કાળોગ્રાપી જ પાત્ર છે મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ કાર્યસિદ્ધિ જેમ ઉપરોક્ત પાત્રે કાળોગ્રાના મળવાથી જ પાત્ર છે તેમ જીવન વ્યાવહારિક કાર્યો પણ પાત્ર કારોગ્રા મળવાથી જ પાત્ર છે તે ઘડના દૃષ્ટાંતે નીચે મુજબ ચમજવું

ઘટોત્પત્તિરૂપ કાર્યમા જે કાળે અથવા જેટલે કાળે ઘટ તૈયાર થાય તે કાળ કારણ માટીના ઘટોત્પત્તિનો સ્વભાવ છે તો જ માટીના ઘટ બને છે વાયુમા ઘટ બનવાના સ્વભાવ નથી તેથી બનતો નથી માટે સ્વભાવ કારણ પણ ત્યાં ફો તથા પ્રથમ દરબમણાદિ ક્રિયાઓ વિના ઘટાકાર ન બને માટે તે રૂપ પૂર્વક્રિયા કારણ પણ ત્યાં છે વળી પૂર્વક્રિયાઓ ક્રમમા ફેલાઈ ઉદયમાન થાય તો જ માટી ઉવાચ અને તે દરબરૂદિ ક્રિયાઓ ઘટાપૂર્વક ઘટ બને પણ જો કોઈ જો તો દૃષ્ટિમા ન બને

છક્કસ્થ આત્મા ગર્વિષ્ઠ બની ન જાય અગર આર્ત-
ધ્યાની બની ન જાય એટલા માટે જાળજીવેને ભવિતવ્યતાની
મુખ્યતા બતાવવામાં વાધો નથી. જેમકે સંવર અને નિર્જરા
ના કાર્યમાં વધુ પ્રયત્નશીલ બની રહેનાર આત્માએ સમજવું
જોઈએ કે હાલ મારો પુરૂષાર્થ સમ્યગ્ પ્રવૃત્તિવાળો હોવા
માત્રથી મારે અભિમાની બની જવાનું નથી. કારણ કે હજી
મારા આત્મામાં રાગદ્વેષનાં બીજ સુપુષ્પપણે પણ રહેલાં છે.
ઉપશમશ્રેણિને આરોહી ઉપશાત વીતરાગ બનનાર આત્માનો
પુરૂષાર્થ પણ પલટાયો છે. તેથી કદાચ મારી ભવિતવ્યતા
ખૂરી હશે તો મારા પુરૂષાર્થમાં પણ પલટો થતાં વાર નહિ
લાગે. માટે વર્તમાન પુરૂષાર્થ માત્રથી મારે અભિમાની બની
જવાનું નથી.

વળી સમ્યગ્ પુરૂષાર્થમાં પ્રવર્તન હોવાં છતાં પણ
પૂર્વકૃત અસદ્ પુરૂષાર્થના પરિણામે પ્રાપ્ત વિપરીત સંજોગોમાં
પણ ભવિતવ્યતાનો સ્વીકાર કરી આર્તધ્યાની નહિ બનતાં
સમભાવે રહે.

કેટલાક જીવો એવા હોય છે કે ભવિતવ્યતા યા નિય-
તિને નહિ સ્વીકારતા પુરૂષાર્થની જ મુખ્યતા ગણી, પુરૂષાર્થથી
ભવિતવ્યતા પણ ટાળી શકાય છે, એવી માન્યતા ધરાવે છે.
આ અંગે પણ થોડીક વિચારણા કરવી જરૂરી છે.

તાપની પરવા કર્યા વિના સતત પરિશ્રમ ઉઠાવવા છતાં પણ માડ માંડ સૂકો રોટલો મેળવે છે. જ્યારે દિનરાત આરામ કરનાર કોઈ કોઈ વ્યક્તિને સામાન્ય પ્રયત્ને પણ લાખોની કમાણી મળી જાય અગર લોટરીનું ઇનામ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે માટે જો પુરૂષાર્થની જ પ્રધાનતા હોત તો પુરૂષાર્થી સુખી બની રહેવો જોઈએ. અગર અદ્યપુરૂષાર્થ ઇચ્છિત પ્રાપ્તિમાં અદ્યપતા અને વધુ પુરૂષાર્થ ઇચ્છિત પ્રાપ્તિમાં વિશેષતા હોવી જોઈએ પરંતુ તે પ્રમાણે સર્વત્ર એકાત કદાપી જોવામાં આવતું નથી, માટે પ્રારબ્ધ જ બળવાન છે નહિ કે પુરૂષાર્થ અર્થાત્ પુરૂષાર્થની સફલતા પ્રારબ્ધને જ આધીન છે

પ્રારબ્ધના ભરોસે ખેત્રી રહેવા નહિ ઇચ્છનાર કહે છે કે, પ્રારબ્ધથી જ જો સુખ પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોય તો માણસે હાથ-પગ હલાવ્યા વિના ચોઢીને સૂઈ જવું, ઘરમાં પૈસો, અનાજ, કપડા વગેરે બધું સ્વયં આવી જશે અરે ! મોમા કોળિયો પણ એની મેળે આવી પડશે. પરંતુ પુરૂષાર્થ કર્યા વિના તે બધું સ્વયં બની રહેતું જગતમાં કયાંય પણ જોવામાં આવતું નથી. માટે પુરૂષાર્થ જ બળવાન છે. નહિ કે પ્રારબ્ધ અર્થાત્ પ્રારબ્ધની સફલતા પુરૂષાર્થને જ આભારી છે અહિ પુરૂષાર્થની પ્રધાનતા કહેનારની દ્રષ્ટિમાં પુરૂષાર્થ માત્ર તેને જ માનવામાં આવે છે કે પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિ મમશે જીવની મન-વચન-કાયા વડે થતી વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિ પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિમાં આ મિવાય અન્ય કોઈ પુરૂષાર્થ તેની દ્રષ્ટિમાં હોતો નથી.

આ અભિમાન માનવીને પછાડે છે. એના વિવેકચક્ષુ
આડે એ પડેલો ધની બંધ છે. અભિમાની માણસ સત્યને
જોઈ કે સમજી શકતો નથી એ અનેકને ત્રાસરૂપ પણ બને
છે. આ અભિમાનને તોડવા માટે પાત્ર સમવાય કારણો સ્વરૂપ
કુદરતી બળો સાથે આપણી શક્તિઓની તુલના થાય અને
આસપાસના સંયોગોની સાથે આપણા વર્તમાન પુરૂષાર્થની
સરખામણી થાય એ ઈષ્ટ છે. કોઈપણ ક્ષેત્રે આપણને પ્રાપ્ત
થતી સિદ્ધિના કારણોમા આપણે ઊંડા ઉતરીએ તો જરૂર
સમજશે કે પાત્ર સમવાય કારણ સ્વરૂપ કુદરતી અનુકૂળતા
જ કાર્યસિદ્ધિનું મુખ્ય કારણ છે

માટે અન્ય સંયોગોની સાથે આપણા વર્તમાન માન-
સિક, વાચિક કે કાયિક પુરૂષાર્થના મિલન થવા વડે નીચજતી
કાર્યસિદ્ધિમા આપણે આનંદ અનુભવીએ કે સાત્ત્વિક સંતોષ
પણ લઈએ તેમા ખોટું નથી પરંતુ તેમાં અભિમાન સેવવા
લેવું તો નથી જ એ ભૂલાવું નહિ જોઈએ માનવ જો સમજી
લે કે એ કુદરતનો સ્વામી નથી પણ ચલાવે છે, તો તેનામાં
અભિમાનના ભય ઊભા થાય નહિ અને તેને પડવાનું પણ
પાને નહિ

અહિ પ્રારબ્ધવાદની મહત્તા તે પાત્ર સમવાય કારણોના
ચલચલ નહિ સમજનાર બાળકોવાને અનુલક્ષીને જ વિચાર-
સ્વાના આવી છે બાકી પાત્ર સમવાય કારણોના ચલચલને
અકસ્માતથી સમજી શકનાર માટે તો પાત્ર સમવાય કારણોના
પાતાને કસ્વાના તો માત્ર પુરૂષાર્થ જ છે. તે પુરૂષાર્થ કેવલ

સ્વરૂપે હોય ? કેવા કેવા પ્રારંભ સૂચક હોય ? તે વિષય આગળ વિચારીશું.

ભાગ્ય. નસીબ યા પ્રારંભ અગે પોતાની જિંદગીમાં વિવિધ પ્રકારના સંયોગ અને વિયોગના પ્રયગો અનુભવીને એક વિદ્વાન વિચારકે કહ્યું છે કે—

“મારી જિંદગીમાં મેં કદ્દત એક જ પાઠ તારવ્યો છે કે માનવીના સઘળા પ્રયાગોની ચકલતા મારદ્દ અગે ભાગ્યા પીત હોય છે. સંકલ્પ, બળ, પરિશ્રમ તથા દિલ અને દિમા ગના કેટલાક ગુણ વગર દોષને પાળુ ચકલતા મળી ન શકે એમાં તો શંકા નથી જ પરંતુ એ બધું હોવા છતાં માનવીને તક ન મળે. તેના અભેગો આનુકૂળ ન હોય તો તે દોષ આનુભવાય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી જિંદગી આગળ તો ભૂતકાળના અનુભવોનાં વિચાર કરતાં એ સઘળા અનુભવો આપાને એ બાબતની પ્રતીતી કરાવે છે કે માનવી ગમે તેવી કાળાઉપરવંક તેમજ હાથપાળવી પ્રયાનો કરે ત્યાં પરિણામ એકલા તેના પ્રયત્નો પર આધાર ગણતું નથી તેના બેજાનુભેગ દોષ તક દોષ, આ નસીબ દોષ, પા ને તન્ન, પરિણામ હાથતાના ભાગ ભગ્યતુ જ હોય છે પ્રયાગ સિદ્ધિ માતા મજબૂ પા, તેની એકાદ નજી નજી નિર્ભર ગની સ્થિતિ. આવી હોવાને મોટી મારજીના વેળાએ તેને વિન નવા લેમે મહાત્માની ચકલતા. આ નિર્ભર નથી કે ને ને નથી ને લે વિની લેતા તે ને

પ્રયાગજીની ભાગ્યે મારજીને કેરવે મારજી ને

આવે છે. કહેવાય છે કે પ્રારબ્ધવાદ માણસને આગસુ કે નિષ્ક્રિય બનાવી દે છે. પરંતુ આ વાત તદ્દન ખોટી છે. કારણ કે, તેનું પ્રારબ્ધ જ તેને જે કંઈ કરવાનું હશે તે તેની પાસે કરાવશે જ. શ્રી રમણ મહર્ષિને જ્યારે કોઈએ પૂછ્યું કે શું ! મારે હાથ જોડીને બેસી રહેવું ? ત્યારે મહર્ષિએ કહ્યું કે “ એમ કરી શકો તો ઉત્તમ, પરંતુ તમારું પ્રારબ્ધ તમને એમ કરવા દેશે નહિ.”

એવો પણ આશ્લેષ થાય છે કે પ્રારબ્ધવાદ તે માણસને આગસુ નહિં તો હિંમત વગરનો, નમાલો, માયકાગલો કે દીનહીન બનાવે છે. આનો ઉત્તર એટલો છે જ કે કોઈ વાદથી કોઈ ભારતવાસી કે ઇતરેને ઘડાવાનું કે ચલિત થવાનું હોતું જ નથી, જે એક જ પરમ સત્તા કે શક્તિ (પાત્ર મમવાય કારણો) સર્વત્ર-સર્વદા, સર્વથા કામ કરી રહી છે. એ તેને ઘડશે, ચડાવશે કે પાડશે બીજો ઉત્તર એ કે, ખરું જોતા ખરા પ્રારબ્ધવાદીઓ જ મહાપરાક્રમી હોય છે, કારણ કે પરાક્રમ કરતાં કળાં એમને જ એવા અનેક અસામાન્ય અનુભવ થતા રહ્યા હોય છે કે તેઓ તેનાથી જ સ્વાભાવિક રીતે પ્રારબ્ધ તરફ ખગ નિલથી વળી રહેલા હોય છે. દાખલા તરીકે નેપોલિયન, તે ચુમ્મ પ્રારબ્ધવાદી હતો તેને એક વખત જ્યારે એક સર-દારે પૂછ્યું કે તમે ભાગ્યમાં આટલું બધું માનો છો તો યોજનાઓ શા માટે ઘડો છો ? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે મારું ભાગ્ય જ મારી પાસે યોજનાઓ ઘડાવે છે.

આપણા આ જીવનની દરેકે દરેક ક્રિયા પ્રારબ્ધાનુસાર જ થાય છે. પરંતુ આપણે ખોટી રીતે માની બેઠીએ છીએ કે આમ કર્યું તો જ આમ થયું, “કર્યું અને થયું” એ અસાધાર. પરંતુ કરનાર અને થનાર કોણ? તેનું આપણા આંદોલનને લીધે સતત વિસ્મરણ થાય છે. અને તેથી આપણે અમજાવું વગરની પુરુષાર્થની વાત માડીએ છીએ. આથી વાત “શોપનહાર” નામે એક વિચારકે લખી છે કે માનુષ્ય ચાહે તે કરી શકે છે, પરંતુ એ શું ચાહ્યો તે તેની ઈચ્છાશક્તિની વાત નથી આ રીતે આપણને આપણા પ્રારબ્ધ પ્રમાણે જ શુદ્ધિ સૂઝે છે. તે પ્રમાણે આપણે કામ કરીએ છીએ અને કામ ભોગવીએ છીએ.

પ્રારબ્ધને નહિ અમજનાર પુરુષાર્થમાં આંદોલન પૂરંપાટ વિસ્તરેલાં હોય છે. તેનામાં કામ, મેધ, અભિમાન, ભાગ વગેરે પણ એવા પૂરંપાટ ભમેલાં હોય છે કે તેને ઘડી જાર પાડી જાંપવા જેવા નથી એનું રેખીતું સ્વભાવ તે પોતાને મન તો હુમલો જ હોય છે નાટકના નટની જમતે રાત્રીના રમકડાંની જેમ ધમધમકાઈ કરી એ પોતાની જિંદગાની જાનમ રેડે છે.

પ્રારબ્ધને નહિ રહીકાનાર પુરુષાર્થમાં આંદોલનમાં મગ ભળી પોતાના પુરુષાર્થમાં પ્રારબ્ધને અવિરત કરવાની પ્રતિજ્ઞા એવી પ્રબલ આપણે રે. પરંતુ અભિમાનના દરિયાના પાણીની વિપરીત હોય તે અભિમાનના દરિયાની પુરિષ્કાર

આ સર્વ હુકીકતનો આર એ લેવાનો છે કે માણસે ધર્મ તથા મોક્ષમાં પુરૂષાર્થી ખનવું અને અર્થ તથા કામની સિદ્ધિમાં પ્રારબ્ધવાદી ખનવું.

અંસારના ભૌતિક પદાર્થની પ્રાપ્તિ પાછળ અમે તેટલી દોટ મૂકવા છતાં પૂર્વકૃત પુરૂષાર્થની પ્રબલતા વિના તેમા સફલતા કદાપી મળવાની નથી, એ ભારતવર્ષની સંસ્કૃતિનો મૂળ પાયો વિસરાવો ન જોઈએ.

એક સરખી ભવિતવ્યતાની પ્રાપ્તિમાં બાહ્યકારણો એક સરખાં નહિ વર્તતાં, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવથી વિવિધ સ્વરૂપે જોવાય છે, તેનું કારણ એ છે કે, એક સરખી ભવિતવ્યતાના નિર્માણમાં પણ જીવના અધ્યાવસાયો વિવિધ પ્રકારના હોઈ તે તે પ્રકારના અધ્યાવસાયને અનુલક્ષીને પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિ સમયે લિન્ન લિન્ન પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવસ્વરૂપ બાહ્ય કારણોનું અસ્તિત્વ વર્તે છે એટલે એક સરખી પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિ માટે સ્વ યા અન્ય દ્વારા વર્તતો બાહ્ય પુરૂષાર્થ અમાન સ્વરૂપે જ નહિ હોતાં વિવિધ સ્વરૂપે પણ હોઈ શકે છે કયા સમયે કેવા પ્રકારના પુરૂષાર્થ કરવામા જીવ પ્રવર્તે તે પુરૂષાર્થનો ઉદ્ભવ, જીવની ભવિતવ્યતા યા પ્રારબ્ધને જ અનુરૂપ હોઈ સ્વપુરૂષાર્થ અગે નિગભિમાની અને અન્ય જીવોના પુરૂષાર્થમા ઔદાસિન્ય યા અમભાવી ખનવું એનું નામ જ વાસ્તવિક ધર્મ યા તત્ત્વજ્ઞાનની સાચી અમજ છે.

કમકામુર દ્વારા થતા ઉપમર્ગમાં અને ધર્મજેન્દ્ર દ્વારા

થતા ઉપસર્ગ નિવારણમા પ્રભુ શ્રી પાર્થનાથની વર્તતી ચમ
ભાવી વિચારધાગ આપણને ઉપરોક્ત લુપ્તીકતની આચી ચમજ
પદા કરે છે વળી સગમદેવદાગ થતા ઉપસર્ગ ચમચે પ્રભુ
શ્રી મહાવીરદેવનો વર્તતો કરુણાભાવ જ આચી મહાવીરનાના
આપણને પચ્ચિય કરાવે છે

અનત જન્મો અને તેથી થતા અવિગ્ન કાર્યમા મા
નનુ મચિત પ્રારબ્ધ જ કામ કરી ગયુ હોય છે પ્રારબ્ધની
અચર થાય છે જ અને કરેલા કર્મનુ ફળ ભોગવે જ
ફટકે છે પ્રારબ્ધ પ્રાપ્તિમા નિમિત્તભૂત બનતા અનુભવ
પ્રતિકૃષ્ણ સપોગોનો તેમાં કઈ પણ દોષ હોતા નથી એવું જ
માની પુરૂષો તેવા નિમિત્ત કાચો પ્રત્યે ઔદાસ્ન્ય વસ્તિભાગ
બની ગેંદુ છે

માણુબના કર્મ કે આચરણના શુભદોષ પ્રમાણે પડતા
ગા થા નમ્યા ભાવિને જ સચિત નશીળ તથા પાપ
વેવાય છે પ્રત્યેક જીવનુ જીવન તેની પ્રત્યેક રાહતગત કા નિ
પાઈ કર્મ કર્મનુ જ રહે છે એ કર્મ તે મનથી ના ન
ગાં કિયાથી એમ ગણ પ્રકારની ગતિથી પાપ છે તે
કર્મ પ્રકિયાથી પ્રતા કર્મના શુભદોષનુ માપ મદવાતુ
બને છે

પ્રાણીનાનુ વિવિધ જીવન રીતે મદવાતુ ની રીત
મે તે પૂર્વગોચર હોય છે મા-પાપ ભદ્ર-પાપ વર્ત
નને મતાને દોષો અને વિદ્યાપીચો રીતે પણ પૂર્વગોચર
પ્રમાણે જ રહે છે લક્ષ્ય મદવાતુ અને મદવાતુ

માનવીના કર્મોનું જ ફળ છે. એમાં કોઈ માટે અચંતોપ જેવું લાગે તો કોઈની પાસે ફરિયાદ કરવાનો કશો અર્થ નથી. કારણ કે મૂળ દોષ તો પ્રારબ્ધ યા અંચિત કર્મોનો જ હોય છે. એટલે જીવનને સુખી બનાવવા સારી વાત તો એ છે કે આવતી કાલ સુધરે એવું વર્તન રાખવું અને સુકર્મો કરવા. ઋણાનુબંધની સામે થઈને મગજ ફેરવવાથી કોઈ લાભ થતો નથી.

ચાલુ જન્મમાં જેણે કોઈપણ સારું કામ નથી કર્યું એવા માણસોને અસાધારણ પ્રમાણમાં સુખવૈભવો પ્રાપ્ત થતા જોઈ સામાન્ય માણસને અન્તયખી થાય છે. અને એ તુરત માની લે છે કે “પાપ-પુણ્ય, શ્રેય-અશ્રેય એ બધું કલ્પના છે હકીકતમાં પ્રારબ્ધ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી.”

પરંતુ એમની એ માન્યતા ખોટી છે પૂર્વજન્મનાં શુભ કર્મના ફળરૂપે આ જન્મમાં અધમ આચરણ કરનારને પણ સુખ-વૈભવ મળે છે, આ એક “બેન્ક બેલેન્સ” જેવી ત્રીધી સાતી અને સમન્વય એવી વાત છે. આગલી પૂજા ખૂટે નહિં ત્યાં સુધી ગમે તેવી ઉઠાઉગીરી પણ નભે છે પૂર્વનાં સત્કર્મોનું ફળ ઉદયમાં વર્તે છે ત્યાંસુધી વર્તમાન કાળના ગમે તેવાં કર્મવાળો માણસ પણ દુઃખી થતો નથી અને દીવામાં દીવેલ ખુટ્યા પછી એ આપોઆપ બુઝાઈ જાય, તેવી રીતે સત્કર્મોસંગ્રહ પૂરો થયા પછી માણસને એનાં દુષ્કર્મોનો પ્રભાવ સાપડે છે.

કર્મની ગતિ ઘણી ગહન છે. કર્મના ભોગવવારૂપ

પ્રાગ્બધના ખેલ લગલગ દરેક માણસ માટે નજરે લેયેલો
 ગોઠવાલ હોય છે. માણસનું ભાગ્ય કયારે પલટો લેશે. મુખ
 અને દુખના તરફ-છાંયામાથી પમાર થઈ ગેલ માનવ જીવ-
 નના કયારે મુખની શીતલતા કે દુખનો દાવાનલ આવી
 પડશે તે કોઈ જાણતું નથી એટલા માટે જ ભાવિની વિચિ-
 ત્રતા અસમય કહી છે આ ભાવિ માણસના કર્મમાથી
 અન્વય છે

જીવની માનસિક-વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિથી.
 પ્રકારમા અદૃશ્યરૂપે ગેલ અદ્ભુતમાનિઅદ્ભુત અમુક પ્રકારની
 સંજ્ઞાઓનો સમુદાય આકર્ષાઈ જીવના આત્મપ્રવેશો આપે દીર્ઘ-
 નીશ્વત્ નંદસ ણની જાય છે. અલસ ણની ગેલતા તે સંજ્ઞાઓ
 સમૂહોમા તે સમયે જ વિવિધ સ્વભાવનું નિગાળુ ધાય છે
 તે સમયે તેજ જીવના માનસિકપણે વર્તતા મગ-મગાઈ
 કપાયોની પ્રચુરતા આ મદતાના હિન્નાળે તે સંજ્ઞાઓના નિર્મિત
 સ્વભાવોના તીવ્રતા આ મદતા પશિષ્ટ છે આપાત્ સ્વભાવની
 તાકત-પાવ હાલે છે.

પરંતુ દ્રષ્ટિકોણ શુભ યા શુદ્ધ હોવાથી તે સંયોગો પ્રત્યે અરૂચિ, વિરાગ હોય.)

(૪) જ્યાં બાહ્ય પુરૂષાર્થ અને અભ્યંતર પુરૂષાર્થ બન્ને અશુભ હોય. (પાપભીરૂતા વિનાના અજાની જીવોથી થતા દુષ્ટત્વો)

આમાંનો પ્રથમ પુરૂષાર્થ તે સંસારપરિભ્રમણ ઘટવા દ્વારા પરંપરાએ આત્માના અનંત ચતુષ્કગુણોની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થવા સૂચક છે.

બીજા પ્રકારનો પુરૂષાર્થ તે મોક્ષસાધક નહિં બનતાં સંસારવર્ધક ભૌતિક મામત્રીની અમુક સમય પૂરતી અનુકુળતા પ્રાપ્ત થવા દ્વારા આત્માનો અભ્યંતર પુરૂષાર્થ દોષિત બની આત્માને સંસારપરિભ્રમણ દ્વારા દુઃખ પ્રાપ્તિનો સૂચક છે.

ત્રીજા પ્રકારનો પુરૂષાર્થ તે અમુક સમય પૂરતી જ ભૌતિક પ્રતિકુળતા પ્રાપ્ત થવા છતાં અભ્યંતર પુરૂષાર્થની શુદ્ધિનું અસ્તિત્વ ટકી રહેવા દ્વારા આત્મોન્નતિ થતી રહેવાનો સૂચક છે

ચોથા પ્રકારનો પુરૂષાર્થ તે સંસારિક ભૌતિક મામત્રીની પ્રતિકુળતા પ્રાપ્ત થવા સાથે સંસારપરિભ્રમણની પણ વૃદ્ધિ સૂચક છે

વિષયનો વિરાગ, ભવનિર્વેદ, અનિત્યાદિ બાર ભાવના-ઓમા સમજાતા, કપાયની મંદતા એ શુદ્ધ ઉપયોગ તે શુદ્ધ અભ્યંતર પુરૂષાર્થ સ્વરૂપ છે.

અભેદરૂપે છે. જેવી રીતે સુવર્ણમાં પીળાપાણું, શુદ્ધતા, સ્થિતિ, ગ્ધતા, તે કાર્યધર્મે કરી ત્રણ પ્રકારે છે. પરંતુ કોઈ સમયે તે ત્રણે ભિન્ન હોતા નથી. ત્રણેનું હોવાપણું પ્રતિસમય સુવર્ણમાં અભિન્ન છે. તેવી રીતે જીવના અર્વગુણ ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય કરતા હોવા છતાં વસ્તુધર્મથી ભિન્ન નથી. દરેકનું કાર્ય ભિન્ન હોવા છતાં અભેદ છે. આ દરેક ગુણો ન્યૂનાધિકપણે પણ આવરણોથી આગ્રહાદિત હોવા છતાં દરેકનાં આવરણો ભિન્ન ભિન્ન ભતિનાં છે. જેથી દરેકના ઔદયિકાદિ ભાવો પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. જેમકે જ્ઞાન ગુણનો ક્ષયોપશમ ભાવ હોય તેમ દર્શન ગુણનો પણ ક્ષયોપશમભાવ હોય એ રીતે દરેક ગુણના ભાવો અંગે અમજી લેવું. આ જાણતને અનુલક્ષીને જ ક્ષયોપશમાદિ ભાવોના વિવિધ પ્રકારો દર્શાવ્યા છે. આત્મામાં એક સમયે જ વર્તતા આ વિવિધ ભાવોના હિસાબે પ્રતિસમય આત્મા, એક કરતાં પણ વધુ સંખ્યા પ્રમાણે પર્યાયી હોઈ શકે છે. જેમ ગુણસ્થાનક એ જીવના પર્યાય સૂચક છે, તેમ આ પુસ્તકના છેલ્લા પ્રકરણમાં જતાવેલ ભાવો પણ જીવના વિવિધ પર્યાયસૂચક છે. પરંતુ ગુણસ્થાનક સ્વરૂપ વિકાસક્રમ, આત્માના સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ગુણસ્વરૂપ વિવિધ પર્યાયને જ અનુલક્ષીને છે. મર્વ ગુણો ક્ષાયિકભાવે પ્રકટ કરવા માટે આત્માનો પુરૂષાર્થ સુખ્યત્વે કરીને તો સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રને ક્ષાયિકભાવે પ્રકટ કરવાનો હોવો જોઈએ પરંતુ તે જાણે ગુણો સીધા સીધા ક્ષાયિકભાવે પ્રકટ નહિ થતા તેની પૂર્વભૂમિકા સ્વરૂપ પ્રથમ ઉપશમ અને

ઉપશાત કપાય (મોહ) (૧૨) ક્ષીણમોહ (૧૩) અયોગી
કેવલી (૧૪) અયોગી કેવલી

મિથ્યાદર્શન નામે કર્મના ઉદયથી જીવ મિથ્યા તત્ત્વને
વિષ શ્રદ્ધા રાખી રહે, સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસા ન રાખે તે
મિથ્યાદ્રષ્ટિ નામે પ્રથમ ગુણસ્થાનક છે.

મિથ્યાદર્શન કર્મના ઉદય ન હોય પણ અનતાનુબંધી
કર્મના ઉદયથી જીવને સમ્યગ્દર્શન ન હોય ત્યારે સમ્યગ્-
દર્શનથી પતિત અવસ્થામા સાસ્વાદન નામે બીજી ગુણ-
સ્થાનક છે.

સમ્યગ્-મિથ્યાત્વ (મિશ્ર) નામે કર્મના ઉદયથી જીવનું
દર્શન કેટલેક અંશે મલીન અને કેટલેક અંશે શુદ્ધ હોય
તે મિશ્ર નામનું ત્રીજું ગુણસ્થાનક છે.

અપ્રત્યાખ્યાન કપાયના ઉદયને લીધે જીવ સમ્યક્ત્વ
અચુક હોવા છતાં અવિરતિ રહે તે અમયત નામનું ચોથું
ગુણસ્થાનક છે

પ્રત્યાખ્યાન કપાયના ઉદયથી જીવ કેટલેક અંશે સંયત
અને કેટલેક અંશે અસંયત રહે છે, તે દેશવિરતિ નામનું
પાંચમું ગુણસ્થાનક છે

પ્રત્યાખ્યાન કપાયનો ઉદય ક્ષીણ થવાથી જીવ સંપૂર્ણ-
પણે સંયત બને, છતાં એમાં પ્રમાદ રહી વ્યય તે પ્રમત્ત
નામનું છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક છે.

એ પછી સંન્યસન નામે કપાય મંદ થવાથી પૂર્ણસંયત

ઉપશાત કપાય (મોહ) (૧૨) ક્ષીણમોહ (૧૩) સયોગી કેવલી (૧૪) અયોગી કેવલી

મિથ્યાદર્શન નામે કર્મના ઉદયથી જીવ મિથ્યા તત્ત્વને વિષે શ્રદ્ધા રાખી રહે, સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસા ન રાખે તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ નામે પ્રથમ ગુણસ્થાનક છે.

મિથ્યાદર્શન કર્મનો ઉદય ન હોય પણ અનતાનુબંધી કર્મના ઉદયથી જીવને સમ્યગ્દર્શન ન હોય ત્યારે સમ્યગ્દર્શનથી પતિત અવસ્થામા સાસ્વાદન નામે બીજી ગુણસ્થાનક છે

સમ્યગ્-મિથ્યાત્વ (મિશ્ર) નામે કર્મના ઉદયથી જીવનું દર્શન કેટલેક એકે મલીન અને કેટલેક અંશે શુદ્ધ હોય તે મિશ્ર નામનું ત્રીજી ગુણસ્થાનક છે.

અપ્રત્યાખ્યાન કપાયના ઉદયને લીધે જીવ સમ્યક્ત્વ અચુક્ત હોવા છતાં અવિરતિ રહે તે અસંયત નામનું ચોથું ગુણસ્થાનક છે.

પ્રત્યાખ્યાન કપાયના ઉદયથી જીવ કેટલેક અંશે સંયત અને કેટલેક અંશે અસંયત રહે છે, તે દેશવિરતિ નામનું પાંચમું ગુણસ્થાનક છે

પ્રત્યાખ્યાન કપાયનો ઉદય ક્ષીણ થવાથી જીવ સંપૂર્ણપણે સંયત બને, છતાં એમાં પ્રમાદ રહી જાય તે પ્રમત્ત નામનું છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક છે.

એ પછી સંજ્ઞવત્તન નામે કપાય મદ થવાથી પૂર્ણસંયત

જતો નથી, પણ પાણીની સપાટી ઉપર તરે છે, તેમ ચૌદ ગુણસ્થાનકથી પર થયેલો આત્મા નિખિલ કર્મ સાથેના સંસ્પર્શથી અલગ થઈ લોકાકાશના શિખરે સિદ્ધ શિલાની ઉપર બિરાજે છે. ત્યાં એ અનંત-નિત્ય ગુણ ભોગવે છે, એની મુલગ શાતિમાં કશાથી ભંગ થતો નથી, મોહ અને તેની ઘટમાળમાં એ ફરી પડતો નથી. એની શક્તિ અને જ્ઞાન છતાં પણ સંસારમાથી શુદ્ધ થયેલો તે આત્મા ફરી ભૌતિક સંબંધ બાંધતો નથી.

દ્વયોપશમથી વર્તતાં દયોપશમ સમ્યક્ત્વ અને દયોપશમ ચારિત્ર એ આત્મવિકાસનો ઉચ્ચ લાભ છે મોહનીયકર્મના ઉપશમથી વર્તતાં ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ઔપશમિક ચારિત્ર એ આત્મવિકાસનો ઉચ્ચતર લાભ છે. અને મોહનીયકર્મના દયથી વર્તતા દ્વાયિક સમ્યક્ત્વ અને દ્વાયિક ચારિત્ર એ આત્મવિકાસનો ઉચ્ચતમ લાભ છે.

અનાદિકાળથી જીવમા દયોપશમ સ્વરૂપે વર્તતાં જ્ઞાન-દર્શન અને દાનાદિને દ્વાયિકભાવનું ચારિત્ર જ અંતર્મુદ્ધૂત માત્રમા દ્વાયિક ભાવ સ્વરૂપે ધનાવી જીવમા અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અને અનંતવીર્યને પ્રગટ કરાવે છે. ત્યારબાદ જ ઔદયિકસ્વરૂપે વર્તતાં અન્ય અઘાતી કર્મો ણિલકુલ શક્તિહીન ધની જઈ અંતર્મુદ્ધૂત કાળમા યા તો વધુમા વધુ પૂર્વકોટિ વર્ષમા કંઈક ન્યૂનકાળે આત્માથી અંપૂર્ણપણે અલગ પડી જાય છે. એ રીતે આત્મા શાશ્વત મુખનો ભોક્તા બને છે. પરંતુ દ્વાયિકભાવના ચારિત્રની પ્રાપ્તિ તો દ્વાયિક સમ્યક્ત્વથી જ થાય છે અને દ્વાયિક સમ્યક્ત્વની પ્રગટતા તે દયોપશમ સમક્ષિતમાંથી થાય. દયોપશમ સમક્ષિત તે દર્શનમોહનીયના દયોપશમથી થાય. એટલે દર્શનમોહનીયના દયોપશમથી વર્તતું સમ્યક્ત્વ તે દયોપશમ સમક્ષિત કહેવાય. સંસારચક્રમા જીવને પહેલવહેલું તો ઉપશમ સમક્ષિત થાય છે. તે ઉપશમ સમક્ષિતની પ્રાપ્તિ દર્શનમોહનીય (મિથ્યાત્વ મોહનીય) કર્મના ઉપશમથી થાય છે ઉપશમ સમક્ષિતના કાળમાં જીવ, મિથ્યાત્વ મોહનીય

દબાર્ધ જવાથી એટલે વિપાક અને પ્રદેશરૂપપણાએ એમ બન્ને પ્રકારના ઉદયના ઉપશમથી પ્રકટ થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ઔપશમિક ભાવ છે. તેના જે ભેદ છે. ૧. ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને ૨. ઉપશમ ચારિત્ર.

૨. ક્ષાયિક ભાવ—કર્મનો અત્યંત ઉચ્છેદ (અથ) થવાથી પ્રકટ થયેલ જીવસ્વભાવ તે ક્ષાયિક ભાવ છે તેના નવ ભેદ છે દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય. એ પાંચની પૂર્ણલબ્ધિ, તથા ક્ષાયિક સામ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક ચારિત્ર, કેવળજ્ઞાન, અને કેવળદર્શન એ નવભેદ આમાં ક્રકેત ધાતિકર્મ સાધિત ક્ષાયિકો લેવાયા છે

૩. ક્ષાયોપશમિક ભાવ—ધાતિકર્મોના ક્ષયોપશમથી જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે તે ‘ ક્ષાયોપશમિક ભાવ ’ છે તેના અઠાર ભેદ છે દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, ત્રણ અજ્ઞાન, ત્રણ દર્શન, ચાર જ્ઞાન, ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને અર્થ વિગતિ ચારિત્ર એ અઠાર ભેદ છે અર્થિ મતિજ્ઞાન તથા મનિઅજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન તથા શ્રુતઅજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન તથા વિભગજ્ઞાન અને મનપર્યાવરણ એમ આત ભેદો જ્ઞાનાવસ્થા કર્મના ક્ષયોપશમથી સાધિત છે અશુદ્ધદર્શન, અચ્ચશુદ્ધદર્શન અને અવધિદર્શન એમ ત્રણ ભેદો તે દર્શનાવસ્થા કર્મના ક્ષયોપશમથી સાધિત છે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ તે દર્શનમોહન્ય કર્મના ક્ષયોપશમથી સાધિત છે દાન-લાભ-ભોગ-ઉપભોગ અને વીર્ય એ પાંચ લબ્ધિઓ અતરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી

નાધિત છે. ઉદયમા આવેલ કર્મનાં તેને ભાગ્યની નામ
 કૃષ્ણા અને જે ઉદયમા નથી આવ્યા પણ આવવાના છે
 તેનો ઉપશમ કૃષ્ણા તેને દાસોપશમ કૃષ્ણાય છે નાના
 ગણિપચચક તે દાસિક અને દાસોપશમિક એમ બે પ્રકારના
 હોઈ દાસિક ભાવમા તે દાસિકરૂપે મુકાયેલ છે, અને પાપ
 પામિક ભાવમા તે દાસોપશમિકરૂપે છે તેથી તેને
 દાસ અને આગ્રિ તે ઔપશમિક દાસિક અને પાપશમિક
 એમ ત્રણ પ્રકારનાં હોઈ ઔપશમિક ભાવમા તે પાપશમિક
 તેના આગ્રિને ઔપશમિક રૂપે, દાસિક ભાવમા તે
 અને દાસોપશમિક ભાવમા ઔપશમિક રૂપે રહેલ છે

તો ઉપલક્ષણ માત્ર હોવાથી તે સિવાય બીજી પણ જીવની કેટલીક અવસ્થાઓ ઔદયિક ભાવમાં લેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છે:

દર્શનાવરણ સમુદ્ભૂત નિદ્રાદિપિંચક, વેદનીયકર્મ સાધિત સુખ-દુઃખ, મોહનીયજનિત હાસ્યાદિ છ, આયુષ્ય કર્મસંભૂત ચાર આયુષ્ય, નામકર્મની સર્વપ્રકૃતિ અને ગોત્રોદય જન્ય ઉચ્ચાનુચ્ચ ગોત્ર એ બધાંય ઔદયિક ભાવમાં અમજવાનાં છે. આ બધી જીવની અવસ્થાઓનો ઉપરોક્ત એકવીશમાં પણ સમાવેશ કરી લેવાય છે અને તે આ રીતે—

‘અજ્ઞાન’નું શ્રદ્ધા કરવાથી નિદ્રાદિપિંચક પણ જેથી શકાય છે કેમકે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને દર્શન મોહનો ઉદય અજ્ઞાનનું કારણ છે ‘ગતિ’ શ્રદ્ધા કરવાથી શેષ નામભેદો, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુષ્ય એ સર્વનો સમાવેશ કરી શકાય છે કેમકે આયુષ્ય, જાત્યાદિનામ, ગોત્ર અને વેદનીય એમાંથી એકનો પણ અભાવ હોય તો ગતિનો સંભવ નથી કારણ કે એ કર્મો ભવધારણુમા કારણ છે. ‘વેદ’ શ્રદ્ધા કરવાથી હાસ્યાદિ છ પણ લઈ શકાય છે. કેમકે તે વેદોપશ્રદ્ધાકારક છે. અથવા કપાયના નિર્દેશમાં હાસ્યાદિ નોકપાયોનો સમાવેશ થઈ શકે છે કેમકે નોકપાયો કપાય-અડવતી હોય છે.

૫. પારિણામિકભાવ—જેને લઈને મૂળ વસ્તુમાં કોઈ પ્રકારનું પરિવર્તન ન થાય એવો જીવ તથા ધર્માન્તિ-

અથાદિ દ્રવ્યોમાં ગ્રહેણ જે રવન ચિદ્ર રવમાત્ર તે પાદિ-
ગ્નામિક ભાવ છે. આન્મચ્ચરૂપ જીવત્વ, અને આન્મની
વિશેષસ્થિતિરૂપ ભવ્યત્વ તથા અભવ્યત્વ એ ત્રા ભેદ
પ્રાણિગ્નામિક ભાવ છે.

ઔપશ્ચમિકભાવ તે મોહનીય કર્મને વિષે ને તે, અન્યત્ર નહિ

દ્વાયોપશ્ચમિક ભાવ તે આત્મપ્રાપ્તિ કર્મને વિષે ને તે, જ્ઞાનાવગ્નીય, દર્શનાવગ્નીય મોહનીય અને અન્યત્ર નહિ, આત્મપ્રાપ્તિકર્મ છે.

પ્રાપ્તીના તથા તે પ્રાપ્તિ, ઔપશ્ચ અને પાદિભાવ ભાવ તે આત્મ કર્મને વિષે તેમજ

૪. ઔપશમિક—ક્ષાયોપશમિક—ઔદયિક—પારિણામિક (ચતુઃ સંયોગી). આ ભાગો ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ધારકને અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વચારિત્રોભય ધારકને હોય.

૫. ક્ષાયિક—ક્ષાયોપશમિક—ઔદયિક—પારિણામિક (ચતુઃ સંયોગી). આ ભાગો ઉપશમ્યેષુ વગરના છન્નસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વધારકને અને છન્નસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વચારિત્રોભય ધારકને હોય છે.

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વધારક ચારે ગતિઓમાં હોઈ શકે અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વચારિત્રોભયધારક કેવળ મનુષ્ય ગતિમાં જ હોય. એમ એ બધામાં ઔપશમિક—ક્ષાયોપશમિક—ઔદયિક—પારિણામિક ચતુઃસંયોગી ભાગો ઉત્પન્ન થાય.

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પણ ચારે ગતિઓમાં સંભવે. એટલે દેવ, નરક અને તિર્યંચ એ ત્રણ ગતિઓમાંના ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીઓમાં અને ઉપશમ્યેષુ વગરના અથવા અગિયારમા શુણ્ણસ્થાનક વગરના છન્નસ્થ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વી મનુષ્યો તથા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વચારિત્રોભયધારક છન્નસ્થ મનુષ્યોમાં ક્ષાયિક—ક્ષાયોપશમિક—ઔદયિક અને પારિણામિક એ ચતુઃ સંયોગી ભાગો પમાય છે. આમ બન્ને પ્રકારના ચતુઃ સંયોગી ભાગો ચારે ગતિઓમાં પ્રાપ્ત થાય.

૬. ઔપશમિક—ક્ષાયિક—ક્ષાયોપશમિક—ઔદયિક—પારિણામિક (પંચમંયોગી) એ પંચમંયોગી ભાગો ઉપશમ્યેષુ વાદીમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તે અવસ્થામાં ક્ષાયિક—

અમ્યદ્રવ્ય હોય તે જ. એટલે દ્વાયિક ભાવે અમ્યદ્રવ્ય
 ઔપશમિક ભાવે આશ્રિત, દ્વાયોપશમિક ભાવે કંદ્રિયા, ઔપશ-
 મિક ભાવે મનુષ્યગતિ અને પાશિણમિક ભાવે શુદ્ધવ્યાપ્તિ ઔપ-
 શમ્ય ભાવેના સંયોજ તે અજિયાદમાં શુભ-શાન્તકે વર્તેલા
 દ્વાયિક અમ્યદ્રવ્યવર્તને જ હોય

આ પ્રમાણે એક દ્વિસંયોગી એ ત્રિસંયોગી એ ચતુ-
 સંયોગી અને એક પચ્ચસંયોગી ગણીને "અ" "અદિ પાશિ-
 ળભાગા શુદ્ધમાં નભવિત હોય એ" આ નભવિત "ભાગા" (૧)
 દ્વાયોપશમિક ઔપશમિક અને પાશિણમિક એ (૧) આશ્રિ-
 તયા (૨) ઔપશમિક દ્વાયોપશમિક આશ્રિત પાશિણમિક
 એ ચતુસંયોગી તથા (૨) દ્વાયિક પચ્ચસંયોગી એ પાશિ-
 ળમિક એ ચતુસંયોગી એ પચ્ચસંયોગી ના જાતિમા નભવી
 આશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિત
 આશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિત
 આશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિત
 આશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિતયાશ્રિત

ત્રણ ભાવો તો સૂક્ષ્મ નિગોદ સુદ્ધાં ધરાવે છે. કેમકે તેમને સ્પર્શેન્દ્રિય રૂપ ક્ષાયોપશમિકભાવ, તિર્થંચ ગતિ આદિ રૂપ ઔદયિકભાવ અને જીવતત્વાદિરૂપ પારિણામિકભાવ એમ ત્રણ ભાવો છે. આ હિસાબે કોઈપણ માર્ગજ્ઞાવતી જીવમાં ઉપરોક્ત ત્રણ ભાવ તો અવશ્ય હોય. શેષ ક્ષાયિક તથા ઔદયિક ભાવની લજ્જના હોવાથી જ્યાં જ્યાં તે બે ભાવોનો સંલવ હોય ત્યાં ત્યાં પાંચ ભાવો સમજવા.

ગુણકાણામાં ભાવો—એક જીવને સમ્યક્ત્વાદિ ૪-૫-૬-૭ આ ચાર ગુણકાણે ત્રણ અથવા ચાર ભાવ હોય. ઔદયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક તથા ક્ષાયિક અગર ઔપશમિક એમ ચાર. ત્યાં ઔદયિકે ગત્યાદિ, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિય, અને પારિણામિકે જીવત્વ હોય. અહિં ત્રણ ભાવ હોય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવે સમજવું. પરંતુ સમ્યક્ત્વ બે ક્ષાયિક કે ઔપશમિક હોય ત્યારે ક્ષાયિક સહિત ચાર અગર ઔપશમિક સહિત ચાર ભાવ આ ચાર ગુણકાણે હોય. સમ્યક્ત્વને લગતો ક્ષાયોપશમિક ભાવ બે અહિં ન હોય તો પણ ઇન્દ્રિયાદિ અને દેશવિરતિ કે મર્વવિરતિ પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવનું હોવાથી ક્ષાયોપશમિક ભાવ તો હોય જ છે. વળી સમગ્ર ઇન્દ્રિય જીવોને પહેલાથી લઈ બારમા ગુણ-સ્થાનક સુધી ઇન્દ્રિયાદિરૂપ પણ ક્ષાયોપશમિકભાવ તો હોય જ.

નવમા અને દશમા ગુણકાણે ચાર ભાવો હોય. અહિં ઔદયિકભાવે ગતિ આદિ, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિયાદિ, પારિણામિકભાવે જીવત્વાદિ એમ ત્રણ ભાવો ઉપરાંત સમ્યક્ત્વ

જે ઔપચારિક ભાવનું હોય તે ઔપચારિક ચરિત્ર આ
 ભાવ અને અભ્યક્ત્ય જે દાર્શિક ભાવનું હોય તે દાર્શિક
 ચરિત્ર આ ભાવ બંનેથી આ શુદ્ધિને કષ્ટકોટી કન્ધના
 નો દાર્શિક અભ્યક્ત્યી જ હોય પણ ઉપચારિકો કન્ધના નો
 દાર્શિક અભ્યક્ત્યી પણ હોય અને ઔપચારિક અભ્યક્ત્યી પણ
 હોય બંને કંટલાકના મને ઉપચારિકો વાળીને આ મને કન્ધના
 અને કન્ધના શુદ્ધિને પણ ઔપચારિક ગાળીને આ મને કન્ધના
 મને દાર્શિક અભ્યક્ત્યી ઉપચારિકો વાળીને આ મને કન્ધના
 નારાયિક, દાર્શિકોપચારિક મિત્રામિત્ર ઔપચારિક અને કન્ધના
 એ પણ ભાવ ગાળાય

ભાવના છે જેથી સયોગી અને અયોગી કેવળીને ઔદયિક-
ક્ષાયિક અને પારિણમિક એ ત્રણ ભાવો હોય.

હવે અનેક જીવની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ચોથાથી
સાતમા ગુણુઠાણા સુધીમા સમ્યક્ત્વ તો ક્ષાયોપશમિક, ઔપ-
શમિક અને ક્ષાયિક એમ ત્રણ પ્રકારનું હોઈ શકવાથી પાંચ
ભાવો લાભી શકે. આઠમાથી અગિયારમા ગુણુઠાણા સુધીમા
તો સમ્યક્ત્વ તે ઔપશમિક અને ક્ષાયિક એમ બે પ્રકારનું
જ હોવાથી તે ગુણુસ્થાકવર્તીમા સમ્યક્ત્વ વિષયક ક્ષાયોપશમિક
ભાવ તો ન જ હોય પણ તે ગુણુઠાણે ચારિત્ર અને ઇન્દ્રિ-
યાદિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોવાથી ત્યાં પણ ભાવો તો પાંચે
છે અગિયારમામાં તો ઔપશમિક જ ચારિત્ર હોય છે એટલે
ત્યાં ક્ષાયોપશમિક ભાવ તે ઇન્દ્રિયાદિ અંગે જ સમજવો.

ક્ષીણભોહ ગુણુઠાણે ઔપશમિક ભાવ સુદલ ન હોય.
એટલે ત્યાં ચાર જ ભાવો હોય છેટલા બે ગુણુસ્થાનકમાં તો
ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક બંને ભાવો નહિ હોવાથી
ત્રણ જ ભાવ સમજવા આ પ્રમાણે અનેક જીવો આશ્રયી
ભાવોનું અસ્તિત્વ સમજવું.

ગુણુસ્થાનોમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવના ભેદો-
પ્રથમના બે ગુણુસ્થાનોમાં ત્રણ અજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શન, અચ્છ-
દર્શન અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ મળી દશ ભેદો હોય.

મિશ્ર ગુણુસ્થાને પ્રથમનાં ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણદર્શન,
દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, અને મિશ્ર સમ્યક્ત્વ એમ કુલ બાર

ગુણુઠાણે ઔદ ભેદો દ્વાયોપશમિક ભાવના ધાય.

દ્વાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ સાતમા ગુણુઠાણાથી આગળના ગુણુઠાણે ન હોય. જેથી ઉપરોક્ત ઔદ ભેદોમાંથી દ્વાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ ઓછું કરતાં તેર ભેદો આઠમા, નવમા અને દશમા ગુણુઠાણે હોય

દ્વાયોપશમિક ચારિત્ર પણ દશમા ગુણુઠાણાથી આગળ ન હોય. અગિઆરમે ગુણુઠાણે ઔપશમિક અને બારમા ગુણુઠાણે દ્વાયિકચારિત્ર હોય, માટે ઉપરોક્ત તેર ભેદોમાંથી દ્વાયોપશમિક ચારિત્ર ઓછું ગણતાં બાર ભેદ દ્વાયોપશમિક ભાવના, અગિઆરમા અને બારમા ગુણુઠાણે જાણવા.

તેરમા અને ઔદમા ગુણુઠાણામાં તેો દ્વાયોપશમિક ભાવ બિલકુલ હોય જ નહિ

ગુણુસ્થાનોમાં ઔદયિક ભાવના ભેદો :- મિથ્યાત્વ-ગુણુઠાણે ઔદયિક ભાવના એકવીસ ભેદો પ્રાપ્ત થાય છે.

સાસ્વાદન ગુણુઠાણે મિથ્યાત્વ વિના ૨૦ ભેદ પ્રાપ્ત થાય છે.

મિથ્ર ગુણુસ્થાને મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન વિના ૧૯ ભેદ હોય છે.

અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાને પણ ઉપર મુજબ ૧૯ ભેદો હોય છે. ત્રણ વેદ, ચાર કપાય, ચાર ગતિઓ, છ લેશ્યા, અમંચમ, અને અસિદ્ધત્વ.

દેશવિગતિમાં ઉપરોક્ત ૧૯માંથી દેવગતિ અને નરકગતિ કાઢી નાંખતાં શેષ ૧૭ ભેદો ઔદયિક ભાવના હોય છે

પ્રમત્ત શુભાંગે દિવસેન મનનાદી નિર્મલ નિ
 અવયવે આ દેવતા ત્રા વેદ આ અવયવે
 દેવતા અને અનિદ્ય એવ પદ દેવતા
 અમમત શુભાંગે પ્રવચની ત્રા અવયવે
 દેવતા ત્રા વેદ આ અવયવે મનનાદી
 દેવતા અને અનિદ્ય એવ આ દેવતા
 આદેશ અને નવમા આ આદેશ
 દેવતા આ નિર્મલ ત્રા આદેશ
 દેવતા અને અનિદ્ય

અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનમા—૨૭ લેદો. (ઔદ૦ ૧૦, ક્ષાયો ૧૩, ઔપશમિકનો ૧, ક્ષાયિકનો ૧, પારિણામિકના ૨.)

સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય ગુણસ્થાનમા—૨૧ લેદો. (ઔદ૦ ૪, ક્ષાયો ૧૩, ઔપશમિકનો ૧, ક્ષાયિકનો ૧, પરિણામિકના બે.)

ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનમાં—૨૦ લેદો. (ઔદ૦ ૩, ક્ષા ૧૨, ઔપશમિકના બે, ક્ષાયિકનો ૧, પારિણામિકના બે.)

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનમા—૧૯ લેદ (ઔદ૦ ૩, ક્ષાયો ૧૨, ક્ષાયિકના-બે, પારિણામિકના-બે)

સયોગી કેવળી ગુણકાણામાં—૧૩ લેદ. (ઔદ૦ ૩, ક્ષાયિકના ૬, પારિણામિકનો ૧.)

અયોગી કેવળી ગુણકાણામા—૧૨ લેદ. (ઔદ૦ ૨, ક્ષાયિકના ૬, પારિણામિકનો ૧.)

આમા નવમા-દશમા ગુણસ્થાનોમાં ઔપશમિક આદિત્ર માનીએ તો ત્યા ઔપશમિકભાવના બે લેદ, અન્યથા એક લેદ અમન્યે.

ભાષોમાં ચતુર્થી—ઔપશમિક આદિ ભાષોનો સાદિ-માન્ત, આદિ-અનન્ત, અનાદિ-માન્ત, અને અનાદિ-અનન્ત એમ ચાર ભાંગા પૂર્વક વિચાર કરવાથી હવને કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનો ખ્યાલ પેદા થાય છે.

—અનન્ત, સાદિ—સાન્ત અને અનાદિ—અમાન્ત એ ત્રણ
લાંગા હોય.

પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ અને અભવ્યત્વ એ બે
અનાદિ—અનંત છે અને ભવ્યત્વ તે અનાદિ—સાન્ત છે.
કારણ કે ભવ્યત્વની અવધિ બારમા ગુણસ્થાન સુધી જ છે.

ઉપશમ અને ક્ષયોપશમની સમજ

કર્મનો ઉદય, ક્ષયોપશમ અને ક્ષયથી પ્રાપ્ત થતી
જીવની અવસ્થાને અનુક્રમે ઔદયિકાદિ ભાવસ્વરૂપે કહી. તેમાં
કર્મનો ઉદય અને ક્ષય તો સમજી શકાય છે. પરંતુ કર્મનો
ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ એટલે શું ? તેની સ્પષ્ટ સમજ
આ પ્રમાણે છે.

કર્મનો ઉપશમ એટલે શું ? મોહનીયકર્મ સત્તામાં
હોવા છતાં તેના રસોદય અને પ્રદેશોદય એ બંનેના વર્તતા
અભાવને મોહનીયકર્મનો ઉપશમ કહેવાય છે. અહિં સ્વ-
સ્વરૂપે વર્તતા કર્મોદયને રસોદય અને અન્ય પ્રકૃત્તિમાં સંકેતભણ
પામી પરસ્વરૂપે વર્તતા કર્મોદયને પ્રદેશોદય કહેવાય છે.

કર્મનો ક્ષયોપશમ એટલે શું ? ચારે ધાતી
કર્મના ઉદય સમયે સર્વધાતી પ્રકૃત્તિમાં રસોદય નહિં વર્તતાં
પ્રદેશોદય વર્તે તેને સર્વધાતી પ્રકૃત્તિનો ક્ષયોપશમ કહેવાય
છે. અને દેશધાતી પ્રકૃત્તિઓમાં તે કર્મ જેવા તીવ્રરસે (સર્વ-
ધાતી રૂપે) બધાંયું હોય, તેવા તીવ્રરસે ઉદયમાં ન આવતાં
અનિમંદરમરૂપે (એટલે દેશધાતી રમરૂપે) થઈ ઉદયમાં આવે

ને દેશધર્મી પ્રદુર્નિર્મલ દુર્યોધનમ ક્રોધાય કે અર્થિ ને
 ગાલી પ્રદુર્નિર્મલમા ને પ્રદેશનય ક્રુદ્ધા કે ને પ્રદેશનય
 અર્થ " ગદ્યંથા અગ્નિનિ દમં પ્રદેશનો ને પ્રદેશનો
 પાતુ યદ્યથેતે દમં ને પાતાના અગ્નિનિ ને પ્રદેશનો
 ને પ્રદેશનય અગ્નિનિ વિષાગેત્ય ક્રોધાય અર્થે ગદ્યંથા
 નર્મિ આપતા દુર્યોધની પા પ્રાપ્તિમા ને પ્રદેશનો
 ને પ્રદેશનો ન્યાયે ત્યાં પ્રદેશનય ને પ્રદેશનો

શમથી વર્તે છે. અગર તો દર્શનમોહનીય અને પહેલા આઠ ક્ષાયના દયોપશમથી વર્તે છે, એમ પણ કહી શકાય. તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકમાં દેશવિરતિનો દયોપશમ ભાવ તે અનંતાનુબંધી અને અપ્રત્યાખ્યાની ક્ષાય અષ્ટકના દયોપશમથી, પ્રત્યાખ્યાની તથા સંન્વલન ક્ષાય અષ્ટકના ઉદયથી, અને નવનોક્ષાયના યથાસંભવ ઉદયથી કહ્યો છે

સર્વવિરતિ—તે દર્શનમોહનીય તથા પહેલા બાર ક્ષાયના દયોપશમથી વર્તે છે તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિકમાં સર્વવિરતિનો દયોપશમભાવ પહેલા બાર ક્ષાયના યથાસંભવ ઉદયથી કહ્યો છે આ પ્રમાણે જીવમા વર્તતા દયોપશમ ભાવના અઢાર ભેદો અંગે ઉપર મુજબ કર્મપ્રકૃતિઓનો દયોપશમ સમજવો અહિ કર્મપ્રકૃતિઓના દયોપશમ સમયે જે પ્રકૃતિઓના રસ સ્પર્શકોમાંથી સર્વધાતીપણું ટળી જઈ દેશધાતી સ્વરૂપે ઉદય વર્તે છે, તેને ઉદયાનુવિદ્ધ દયોપશમ કહેવાય છે આ દયોપશમમા ઉદય તો સ્વસ્વરૂપે જ હોય છે.

જે પ્રકૃતિઓ રસ સ્પર્શકોમાંના સર્વધાતીપણાને દેશધાતી સ્વરૂપે પલટાવીને સ્વસ્વરૂપે ઉદયમા નહિ વર્તતા પર સ્વરૂપે ઉદયમા વર્તે અર્થાત્ પ્રદેશોદય સ્વરૂપે ઉદયમાં વર્તે તેને શુદ્ધ દયોપશમ કહેવાય છે. આ રીતે કર્મપ્રકૃતિઓનો દયોપશમ બે રીતે હોય છે.

ધાતી (દેશધાતી અને સર્વધાતી) પ્રકૃતિઓના રસ

નવદંદેશ બાધ સમયે ઝાટકીગત સુપ્રસં નેના સમયે
 બાધાય છે તેમા સર્વમાની પ્રાનિઓના સ્વરૂપેના સંકેતો
 સંભળી જાય છે તેમાની પ્રાનિઓના સ્વરૂપેના સંકેતો
 તેના સમયે તે પ્રાનિઓના સ્વરૂપેના સંકેતો
 સ્વરૂપેના સંકેતો તેના સમયે તે પ્રાનિઓના
 પ્રાનિઓના સ્વરૂપેના સંકેતો તેના સમયે
 સ્વરૂપેના સંકેતો તેના સમયે તે પ્રાનિઓના

દેશઘાતીપણે ઉદયમાં વર્તતા હોય ત્યારે અવધિજ્ઞાન, અવધિ-
દર્શન અને મનઃપર્યવજ્ઞાન એ ત્રણે ગુણો ન્યૂનાધિક્યપણે પણ
પ્રગટપણે આત્મામાં અવશ્ય વર્તતા હોય છે. આવી રીતે ઘાતી
પ્રકૃતિઓના રસસ્પર્ધકોનું દેશઘાતીપણે ઉદયમા વર્તવું તેને
ઉદયાનુવિદ્ધ ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. અહિં તે પ્રકૃતિ-
ઓનો વિપાકોદય છે.

પ્રથમના બાર કપાય અને મિશ્ર્યાત્વ મોહનીય કર્મના
વિપાકોદયમાં અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપે વર્તતા ઉદયમાં તો તેના
રસસ્પર્ધકો સર્વઘાતીપણે જ ઉદયમાં વર્તે છે. પરંતુ આ
કર્મોનાં દલિકો અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમી સ્વસ્વરૂપે ઉદયમાં
નહિં વર્તતાં પરસ્વરૂપે ઉદયમાં વર્તે છે, ત્યારે તે ઉદયને
પ્રદેશોદય કહેવાય છે. આ પ્રદેશોદયને શુદ્ધ ક્ષયોપશમ
કહેવાય છે. અહિં તે પ્રકૃતિનું સ્વસ્વરૂપ ટળી જવાથી તે
પ્રકૃતિવડે અવરાએલ ગુણ, આવરણરહિત બને છે.

કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીય પ્રકૃતિઓના
ઉદય સમયે તેના રસસ્પર્ધકો તે સર્વઘાતીપણે જ ઉદયમાં
વર્તે છે અને તેનો ઉદય સદા સ્વસ્વરૂપે જ એટલે વિપા-
કોદયસ્વરૂપે જ હોય છે પ્રદેશોદય રૂપે હોઈ શકતો જ નથી.

મંજવલન ચાર કપાય અને નવનોકપાય તો વિપા-
કોદય મહિતપણે, અને વિપાકોદય ગહિતપણે અર્થાત્
પ્રદેશોદયપણે પણ ક્ષયોપશમવાળા હોઈ શકે છે. માટે તેમાં
ઉદયાનુવિદ્ધક્ષયોપશમ અને શુદ્ધક્ષયોપશમ એમ બન્ને
પ્રકારે ક્ષયોપશમ વની શકે છે.

[illegible]

વિવિધ સંજ્ઞાધારક પ્રકૃતિઓની સળગતા તે મોહની સળગતાના જ આધારે હોઈ મનુષ્યે પોતે મોહથી વર્તતા ઔદયિક ભાવમાંથી અર્થાત્ રાગ-દ્વેષમાંથી મુક્ત બની રહેવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ. આ ઔદયિકભાવથી મુક્ત બનવાની સક્ષમતા તે ઉપશમ-ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક ભાવને જ અવલંબીને છે.

મોહથી વર્તતા ઔદયિક ભાવમાં આત્માનુ અધ્યતન છે. જ્યારે મોહના પાશમાંથી સર્વથા મુક્ત બનવાથી પ્રાપ્ત ક્ષાયિકભાવમાં આત્મોત્કાન્તિની પરાકાષ્ટા છે. પરંતુ આત્મોત્કાન્તિની તે પરાકાષ્ટાના શિખરે પહોંચાડનાર પૂર્વની ભૂમિકા સ્વરૂપ તો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ ભાવો છે. આ ભાવો તે આત્માના અભ્યંતર પુરૂષાર્થ સ્વરૂપ હોઈ તેને ઉપયોગધર્મ તરીકે ઓળખાવી શકાય. જ્યારે તે ઉપયોગધર્મને અનુરૂપ વર્તતી માનસિક-વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિને યોગધર્મરૂપે ઓળખાવી શકાય. યોગધર્મ એ ઉપયોગધર્મની પ્રાપ્તિનું નિમિત્ત કારણ છે,

ઉપયોગ ધર્મ તો સર્વ આત્માઓ માટે એક સરખો જ હોઈ શકે. પરંતુ યોગધર્મ સર્વના માટે એક જ પ્રકારનો હોઈ શકે નહિ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે નવપદની પૂજામાં કહ્યું છે કે “યોગ અસંખ્ય કહ્યા તિકાં નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે.” એ ઉક્તિ અનુસાર સુદેવ-મુગુરૂ અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તથા તપરૂપ ધર્મ, એ ત્રિવેણીની આરાધના રૂપ યોગધર્મ જ મુખ્ય છે. જેથી

પ્રયોગ ધર્મના આધારને પ્રાપ્ત કરવા માટે જે રીત રીઝાઈ
 આચારના અનુસાર યોગ્યધર્મના આધાર માટે રીઝાઈ કરે તે
 પ્રયોગ રીઝાઈ પાત્રની આનુકૂળતાના આધારે રીઝાઈ કરે તે
 રીઝાઈ રીઝાઈ

પ્રયોગ નમુના રીઝાઈ પ્રયોગના આધારે
 પ્રાપ્ત પાત્રની રીઝાઈ રીઝાઈ રીઝાઈ રીઝાઈ
 પ્રાપ્ત પાત્રની રીઝાઈ રીઝાઈ રીઝાઈ રીઝાઈ
 પ્રાપ્ત પાત્રની રીઝાઈ રીઝાઈ રીઝાઈ રીઝાઈ
 પ્રાપ્ત પાત્રની રીઝાઈ રીઝાઈ રીઝાઈ રીઝાઈ

મીઠા યશોવિજયજી જેન સંસ્કૃત પાઠશાળા
અને
જી જેન એયરકર મંડળ.
જી જેન એયરકર મંડળ.

